



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VILH. LORENZEN

AXEL URUP

EN DANSK INGENIØR I DET 17. AARHUNDREDE



I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD . KØBENHAVN 1953

AXEL URUP

VILH. LORENZEN

AXEL URUP

EN DANSK INGENIØR I DET 17. AARHUNDREDE



UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE
AF CARLSBERGFONDET OG
OTTO MØNSTEDS FOND

København

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

1953

F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONS-ATELIER
NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJER)
KØBENHAVN

FORORD

Under min Beskæftigelse med dansk Bybygning Historie i det 17 Aarh. fængsledes jeg uvilkaarligt af den Mand, hvorom denne Bog handler. Først og fornemmeligst var det hans store Indsats som Ingeniør — hans Virksomhed som Bybygger og Fortifikationsekspert. Men mere og mere blev jeg optaget af ham som en Personlighed, der aftvang Respekt. Ikke alene hævdede han sig paa en smuk Maade i Fagfællers Kreds, men ogsaa indenfor Datidens politiske og militære Verden. Som Feltherre skulde han faa et hæderfuldt Navn.

Det kom mig for, at denne dygtige og sympatiske danske Adelsmand — saa temmelig overset, for ikke at sige forglemt i vor Tid — burde der sættes et Æresminde. Det er dette, jeg her har forsøgt.

Min Tak bringer jeg en Række Mænd, der har vist mig den Velvilje at gennemgaa Manuskriptet: Generalmajor Vagn Bennike, Oberst Niels Maare og Oberstløjtnant Johan Nordentoft. Ogsaa Carlsbergfondet, Forsvarsministeriet og Otto Mønstedts Fond bringer jeg herved min Tak for Støtte til Udgivelse af Bogen.

Vilh. Lorenzen.



Illustri et Generoso Domino Axelio Urup, Dno de Belleberg, Equiti
Aurato, Regni Daniae Senatori, Exercitus Scaniae Generali, Ser.
Reg. Maj. Governatori ac Praefecto Malmogienfi.

A. Haelwegh del. et scul. Cum priv. R. D.

Afb. 1. Axel Urup 1657

A. Haelwegh sc.

INDLEDNING

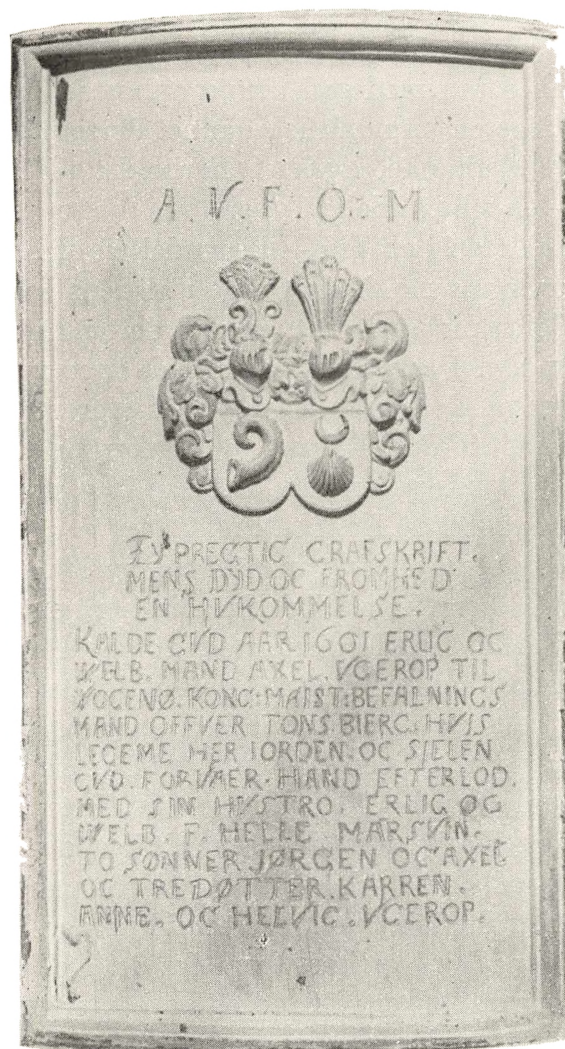
Axel Urup var en af de mange dygtige Ingeniører, der i 17 Aarh. var med til at bygge Danmark op — i sin lange Virketid utvivlsomt den dygtigste af dem alle. Men han var mere end en fremragende Tekniker. Han var tillige en uforfærdet Krieger, ved Slutningen af sin militære Bane Generalfeltmarskal og han var en Mand, hvis Ord havde Vægt i offentlige Anliggender, hvorfor han ogsaa med god Grund ophøjedes i Rigets Raad. Med alt dette var han tillige en humanistisk dannet Personlighed, i al sin Færd et vel afbalanceret Menneske, ligelig i Forholdet til Høj og Lav, af et ridderligt Gemyt — en smuk adelig Type.

Axel Urup voksede op i en Tid — Begyndelsen af Aarhundredet — da der hele Europa over var mærkelig Grøde i alskens Ingeniørvirksomhed, ikke mindst paa Befæstningsvæsenets og den dermed nøje forbundne Byplanlægnings Omraade. Det var tillige en Tid, hvor nye tekniske Opfindelser, Merkantilismens Forløbere, havde muliggjort større Beherskelse af Naturen og dens Kræfter. Kanal-Sluse- og Digebygning, Vandforsyning og Møllebrug, for blot at nævne enkelte tekniske Fag, studeredes med Iver og opdyrkedes med voksende Held og Fremgang.

I langt højere Grad end tilforn var der Brug for Mænd med omfattende teknisk Indsigt og de kom, ude i Verden som herhjemme, fra forskelligt Hold. Fra gammel Tid havde et for Staterne saa vigtigt Felt som Befæstningsvæsen, med Byplanlægning, været dyrket dels af Arkitekter — Bygmestre — der ved Siden af al deres øvrige Virksomhed ogsaa paatog sig den Art Opgaver, og dels af Mænd af Officersklassen, her i Danmark for største Delen udgaaet fra den gamle danske Adel. Det, der nu skete, var, at særlig Fortifikation var ved at skille sig ud som et specielt Fag, der krævede en stadig større Dygtiggørelse af sine Dyrkere, ikke mindst paa Baggrund af den hastige Udvikling af Artilleriets Ødelæggelsesmuligheder. De, der fornemmelig helligede sig denne Virksomhed, kom for en Del fra de alt nævnte militære Krese, men var i stigende Grad ogsaa borgerlige Folk, der underkastede sig fortifikatorisk Uddannelse samtidig med, at de ogsaa lagde sig efter de civile tekniske Fag, Tiden havde Brug for. Ingeniører af denne

nye Type kunde ogsaa kalde sig Geometrer, d. v. s. Landmaalere eller slet og ret Matematikere — og de kunde have Uddannelse som Eksperter i et enkelt civilt Fag, som adskillige havde det f. Eks. i Digebygning. Arbejdede de med Befæstninger i mere underordnede Stillinger, benævntes de Værkmestre, Voldmestre, Undervoldmestre eller Konduktører. Men hvad enten Datidens Ingeniør kom fra det militære eller borgerlige Liv — ofte var de interessante Mennesker, af internationalt Tilsnit, vandrende fra Land til Land for at tilbyde Fyrster og store Herrer deres Tjeneste¹).

Axel Urup hørte til de Ingeniører, der — med Fortifikation som særligt Fag — var udgaaet fra vor egen adelige Officerskreds.



Afb. 2. Epitafium over Axel Urups Fader Axel Urup (†1601) i Halmstad Kirke

OPVÆKST OG LÆREAAR

I den gamle danske Provins Halland, der har skænket os ikke faa betydelige og særprægede Mænd, kom ogsaa Axel Urup til Verden. Han blev født 13 Septbr. 1601 paa Herregaarden Vognø, nu Vapnø, en halv Snes Kilometer Nord for Halmstad.¹⁾ Han skulde blive den sidste af sin Slægt — tage Vaabenet med sig i Graven. Urupslægten, ogsaa kaldet Ugerup efter sit skaanske Stamsæde, var ældgammel Adel. Uden at være traadt særlig meget frem havde den dog talt Folk af Dygtighed og med særprægede Egenskaber, men Axel Urup skulde blive dens største Navn, med ham kulminerede Slægten, som den ogsaa udsluktes med ham!

Faderen var Axel Urup til Vapnø, en Adelsmand af den mere almindelige Type, der passede Gaard og Gods og kun traadte lidet offentligt frem; først i sine 4 sidste Leveaar, fra 1597, havde han en Lensmandsstilling — paa Utstein Kloster i Norge. Det lyder ganske vist fornemmere, naar hans Enke paa Epitafiet over ham, rejst i Halmstad Kirke efter hans Død 1601, kalder ham »kongelig Majestæts Befalingsmand over Tønsberg«, men forøvrigt rammer hun her sikker noget rigtigt med Ordene: »Ey pregtig Grafskrift. Mens Dyd og Fromhed en Hukommelse«. Ogsaa Moderen, Helle Marsvin, tilhørte en gammel anset Slægt. Hendes Fader var den dygtige, meget betroede Jørgen Marsvin til Hollufgaard paa Fyen og Dybæk i Skaane. Paa sidstnævnte Gaard fejrede hun 1588 sit Bryllup²⁾. I Ægteskabet blev født flere Børn. Yngst var Axel Urup, der kom til Verden kort efter Faderens Død og som Posthum, efter Tidens Skik, fik hans Navn.

Den lille Drengs »adelige Stamme og Herkomst« var i Sandhed i den allerbedste Orden, hvad der heller ikke blev lagt Skjul paa ved hans Ligbegængelse. Vel var, som da blev sagt, hans adelige Extraction saa god som nogens, men »mere end af sin Geneologi, Byrd og Stamme burde han billigen med berømmelig Eftersagn og Amindelse at ihukømmes«³⁾.

Imidlertid giftede Fru Helle sig igen 1603 efter en toaarig Enkestand med Jakob Beck til Beldringe ved Præstø, Lensmand paa Varberg, dengang Rigets stærkeste Fæstning og her stod Brylluppet, bæret med selve den unge Konges Nærværelse⁴⁾. Det var endda ham, der gjorde Brylluppet »more militari« — paa militær Vis.



Afb. 3. Jakob Beck 1613.

Ledreborg

Fem Aar efter ombyttede Jakob Beck dette ansvarsfulde Len med det lille Helnekirke i Skaane, men fra Aar 1612 og til hans Død 1622 var det militært og politisk saare vigtige Len, Ahrensborg paa Øsel, ham betroet.

Baade af Jakob Beck og Helle Marsvin haves Portrætter, malede 1613 af samme, desværre ukendte Kunstner⁵). De findes nu paa Ledreborg. Ingen af dem er store Kunstværker, men solide, realistiske, omhyggeligt malede Arbejder, der meget vel kan tænkes at ramme noget rigtigt i de paagældendes Karakter og Væsen. At begge Malerier er Knæstykker bidrager ogsaa til — gennem de Portrætteredes Stilling og Holdning — at underbygge vort Kendskab til dem, saaledes som de var (Afb. 3, 4).



Afb. 4. Helle Marsvin 1613.

Ledreborg

Paa neutral Baggrund, med de uundværlige Slægtsvaaben øverst i Billedhjørnerne, er skildret to, hver paa sin Vis markante Personligheder, i Tidens rige Dragter. Mest interessant — og i denne Forbindelse af ganske særlig Interesse — er Portrættet af *Axel Urups Moder*. Hun er afbildet staaende — en imponant Skikkelse, rank af Holdning og med et Ansigt af en vis regelmæssig Skønhed — men afgjort ikke behageligt! Unægtelig faar man et stærkt Indtryk af Fru Helle Marsvin, ikke blot som en myndig, men ogsaa stræng Dame. Som hun er ogsaa *Axel Urups Stedfader* en repræsentativ Fremtoning. Ogsaa han er afbildet staaende, i civil Galla, med gylden smykkepydet Kæde over Brystet — en ret svært bygget, lidt ludende Skikkelse i Tidens martialske Stilling, med højre Haand i Siden

og venstre hvilende paa Kaardehæftet. Det skæggede, rolige Ansigt kan forøvrigt minde om Datidens Præsters, Borgmestres og Raadmænds, som de kendes fra Epitafiemalerier.

De to omtrent jævnaldrende Ægtefæller var, da de blev malede, paa Livets Middagshøjde — han 45, hun 46 Aar.

Som Barn og ung Mand maa Axel Urup have ført en ret omflakkende Tilværelse — men saaledes var dengang mange Adelsbørns Lod. Forældrenes egentlige Hjem var Beldringe i en skøn, sydsjællandsk Egn, men 4 Aar før Jakob Becks Død bortmageskiftet for Gladsaxe i Skaane⁶). Ogsaa paa sin Fødegaard Vapnø kan Axel Urup lejlighedsvis have holdt til. Stedfaderens Lensmandsstillinger har imidlertid tvunget Familien til kortere eller længere Ophold, specielt paa Varberg og Ahrensborg og særlig sidstnævnte Sted kan Axel Urup have tilbragt adskillig Tid under sin Opvækst. Forøvrigt skal hans Stedfader have taget sig omhyggeligt af hans Opdragelse, han sørgede for Lærere til ham og drog Omsorg for, at han kom ud at rejse for yderligere at kunne dygtiggøre sig. Om Moderens Indsats vides derimod intet, udover at hun i hans første spæde Aar, inden sit nye Giftermaal, »holdt ham hjemme hos sig under al moderlig Tilsyn og Varetegn« — hvad unægtelig ogsaa skulde synes selvfølgelig! I sit nye Hjem voksede den begavede Dreng op sammen med 4 Helsøskende, Broderen Jørgen og 3 Søstre, Karen, Anna og Helle, samt med sine Halvsødskende, den omtrent jævnaldrende Jokum Beck, og den 6 Aar ældre Anne. Desværre vides intet om Axel Urups aandelige og intellektuelle Udvikling i de saa vigtige tidlige Ungdomsaar, han tilbragte i Hjemmet, og hvor ikke mindst de Lærere, han overlodes til, kan have haft Indflydelse paa ham — god eller det modsatte. Kan man dømme efter Axel Urups Karakter, som den var hos den modne Mand, synes i al Fald hverken Hjemmet eller Lærerne at have skadet medfødte gode Egenskaber, i al Fald ikke hans Sinds sunde Ligevægt. Hvad og hvormeget han har tilegnet sig af Kundskaber staar vi uden Midler til at afgøre, men een saare vigtig og afgørende Ting har han reddet ud af sin Barndoms og Ungdoms Undervisning — Trangen til voksende Erkendelse og stadig større Viden. Begge hans — og formentlig ogsaa hans Halvbroders — Lærere, maa have været kundskabsrige unge Mænd — begge kaldes de ikke blot hæderlige, men ogsaa højlærde. Den ene, Christian Smilovius var Licenciat, den anden Christian Calundanus (Kallundborg) Magister, senere Sognepræst i Klinte i Skaane. Deres »flittige Undervisning holdt ham til Guds Frygt og under adelig Optugtelse« og denne Hjemmeundervisning maa vel have varet, til de to Brødre 1622 blev sendt ud paa den obligate Studierejse⁷).

Men hvad skulde Axel Urup være, i hvilken Retning skulde hans Uddannelse gaa? For en ung ærgerrig Adelsmand var der to Veje at slaa ind paa — den militære, naturlig i Kraft af Standens særlige Krigerpligt, og den civile Embedskarriere. Begge Uddannelsesmaader kunde forenes og gjorde det ofte, hvad Axel Urup selv skulde levere Bevis for. At leve hele Livet slet og ret som Landjunker tiltalte ingenlunde unge Adelige med Fremdrift i sig. Der maa imidlertid under Axel Urups Opvækst være foregaaet noget i ham — noget, der pegede frem mod hans senere Ingeniørvirksomhed.

Velskabt var han ikke — »en liden krogrygget Kavaller« — og hans uanselige Skikkelse fristede senere Christian IV til spottende at kalde ham »Mandslingen« — Homunculus⁸). Kongen gik aabenbart ikke af Vejen for den Art haanende Udtryk — Rigsadmiralen Ove Gedde titulerede han saaledes »den skæve Gedde«.

At Axel Urup har været klar over sin mindre heldige Apparition — maaske ogsaa lidt under den — kan man gaa ud fra, og dog har han, kommet til Skelsaar og Alder, gjort op med sig selv og besluttet sig til alligevel at søge en militær Uddannelse. Han vilde være Kriger — og blev det! Men har han ogsaa — og allerede inden han forlod sit Hjem — faaet den Tanke, at der indenfor det vidtspændende militære Omraade var et særligt Felt — Fortifikation, denne mærkelige Kombination af Teknik, Videnskab og Kunst — hvor han, uanset sin Legemsfejl, kunde faa rig Lejlighed til at udvikle sine gode Ævner? Opholdt han sig paa Vapnø, har han kunnet følge de store Befæstningsarbejder paa det nære Halmstad og selv som lille Dreng har han, naar han var paa Varberg, hvor der stadig arbejdedes videre paa de mægtige Anlæg her, næppe kunnet undgaa at faa et stærk Indtryk af Befæstningens Vælde, vel ogsaa af dens Sindrighed. Og har han fulgt Stedfaderen til Ahrnsborg, har han atter her haft en stærkt befæstet Plads for Øje. Det har utvivlsomt ogsaa betydet noget for den unge Axel Urup, at Jakob Beck selv ikke kan have været uden Kundskaber i Befæstningsvæsen. Ellers var han næppe — og helt fra 1598 — blevet Lensmand paa en saa vigtig Fæstning som Varberg, hvor netop i hans Tid de mægtige Værker fik Form og Skikkelse. Givet er i al Fald, at Axel Urup straks fra første Færd under sit første Rejseaar maalbevidst stræber mod en speciel Uddannelse i Fortifikationens vanskelige Kunst. Det maa have ligget i hans Tanke allerede før Afrejsen fra Hjemmet.

Da de to unge Mænd — Axel Urup og Halvbroderen Jokum Beck — 1622 drog ud paa deres store Udenlandsrejse, der for Axel Urups Vedkommende varede til 1626, ledsagedes de, som Skik og Brug var af en Hovmester, Christoffer Lebzelter, om hvis Kvalifikationer til sligt Hverv imid-

lertid intet vides. Han var forøvrigt en borgerligt dygtig Mand, en halv Snes Aar efter tysk Sekretær i Stade⁹). Hvad selve den fireaarige Udenlandsrejse angaar, har vi saa godt som kun Hofprædikanten Hans Leths ret kortfattede Referat i Ligprædikenen at holde os til. Vi ved end ikke, hvorlænge de to Brødre fulgtes ad, ej heller om Hovmesteren gjorde hele Rejsen med¹⁰).

Saa meget fremgaar af Hofprædikantens Beretning, at vel forfulgte Axel Urup sit specielle Studiefemaal, men samtidig lagde han sig efter almindelig Viden og Kundskaber af rent humanistisk Art. Særlig Matematik maa han have dyrket — efter Daniel Speckles Sigende den vigtigste og første Forudsætning for Fæstningsbyggeri; de to andre er Byggeteknik og Krigskunst.¹¹).

Men den unge danske Adelsmand synes heller ikke, hvor han kom frem, at have forsømt at skaffe sig Underretning om administrative og politiske Forhold. Datiden savnede jo helt den nuværende formalistiske Uddannelsesmaade i disse Ting. Man maatte dengang selv møjsommeligt, ved at bruge sine Øjne og ved at søge Forbindelse med kyndige Folk, indhente fornødne Oplysninger og nyttig Viden. Paa en Rejse som denne gjaldt det ogsaa om at tilegne sig fremmede Sprog og gode Manérer, i det hele taget lære at opføre sig paa europæisk dannet Maade. Særlig det at blive introduceret ved et eller andet Hof kunde være en god Skole i kavallermæssig Optræden. Thi Tidens Mandsideal var Kavalleren!

De Tider var forbi, da unge Adelsmænd paa Rejse søgte til Wittenberg og andre lutherske Universiteter i Nordtyskland. Nu var det Holland og de romanske Lande, man fortrinsvis drog imod. De to Halvbrøders første Rejsemaal var da ogsaa Holland, det internationale, videnskabelige Livs Centrum i det daværende Europa. Her studerede Axel Urup en Tid lang ved det berømte Lærdomssæde i Leyden, hvor han blev indskrevet 10. Novbr. 1622. som pol. stud., hvilket vil sige, at han her særlig vilde lægge sig efter politiske studier og skal have gjort det »med synderlig og god Profect«. Fra Leyden drog han over Haag videre til hollandske Fæstningsbyer. Men netop ved denne Tid rasede atter Kampen mellem Spanierne og Hollænderne, ført af Statholderen Moritz af Oranien, og Axel Urup benyttede den gode Lejlighed til at skaffe sig praktisk militær Uddannelse og sætte sig ind i, hvorledes Fæstninger egentlig fungerede under Krig. Om Moritz af Oranien siges i Ligprædikenen over ham, at »ingen havde som han Blik for, hvilke Steder, der kunde befæstes, for Maader at befæste paa, for Terrainforhold, for Havets Linier, for Dybden af Havne og Floder«¹²). 1622 overværede Axel Urup Kampene om Bergen op Zoon og Skuncker

Skanse, ligesom han var Øjenvidne til Blokaden for Sluis i Flandern. Det var ikke mindst ved disse Kursus i praktisk Krigskunst han »besynderligen lagde Vind paa at lære Rudimenta militaria, fortificatoria og andre exercitia castrensia (militære, fortifikatoriske og andre krigsmæssige Grundbegreber), som til Landes og Rigers Defension i Fremtiden med at betjene udi militærisk Brug nødvendig kunde eragtes«. Forøvrigt var hollandsk Befæstningskunst — det ældre nederlandske System — netop da i en frodig Udvikling.

Efter disse krigerske Oplevelser gik Rejsen endnu samme Aar til Brüssel, til det ærkehertugelige Hof, og derfra videre til England, »hvor han saa paa Byer og Stæder«, men hvor han ganske vist næppe kunde lære synderligt om moderne Fortifikation. Englænderne stode allerede da i den Grad paa deres Flaademagt, at Interessen for at befæste deres Byer var minimal. Længe kan han ikke være blevet her, thi vistnok inden Aaret ebbede ud, er han i Frankrig. Her blev han i et Par Aar, og som det synes, nærmest for sin Almendannelses Skyld. Det siges om ham, at han i Frankrig studerede Artes — de saakaldte syv frie Kunster — Linguæ (Sprog) »og andre adelige Exercitser«. Disse sidste ansaas for meget vigtige til Fremme af den saa efterspurgte Kavallerdannelse, ikke blot skulde de forme Karakteren, men disse Fag sigtede tillige direkte mod en Dannelsesform, der vilde gøre de unge Mænd velkikkede til at færdes i den store Verden; disse saakaldte adelige Exercitier bestod i Opøvelse i Fægtning, Ridning, Turneringer — og Dans¹³). Men sit Yndlingsstudium forsømte Axel Urup ikke og flittigt besøgte han de franske Fæstningsbyer, han kunde overkomme. Antagelig sidst paa Aaret 1624 gik Rejsen atter videre, denne Gang over Savoyen til Italien, hvor han samme Aar 7. Novbr. lod sig indskrive ved Universitetet i Siena og i Foraaret det følgende Aar 11. Marts ved Paduas¹⁴). Ogsaa i Italien benytter han Lejligheden til at se sig godt om og besøgte Rom, Florentz, Neapel og Milano. Hans sidste Opholdssted inden Hjemrejsen var Venedig. Helst søgte han de Steder, hvor »Studia humaniora og equestria mest florerede« — altsaa ogsaa her med humanistisk og ridderlig Kavallerdannelse som Maal.

Axel Urups Rejseaar stundede mod Afslutningen og fra Venedig tiltraadte han 1626 Hjemrejsen. Hvad han havde faaet ud af disse 4 begivenhedsrige Aar, skulde nu Fremtiden vise. Meget havde han set og oplevet, mangeartede Erfaringer maa have bundfældet sig i ham. Intet Under, at han nu var klar over, hvad han vilde bruge Livet til, og med sine 25 Aar har han sikkert haft store Maal for Øje. Han havde gjort sig »capabel til de fornemste og højeste Charger, som han siden ved Aar og Alder her i Riget,

saavel i Freds- som i Fejdes Tid, haver forestaaet og administreret«. Og han faar tillige det Vidnesbyrd, at han altid søgte Samtaler med prominente Folk »fornemme Stands- og Statspersoner af adskillige Nationer«, der satte Pris paa hans »Comportement og Inclination til alt dydigt og godt«. Der er næppe Grund til at tvivle om disse Ords Sandhed. Han hørte aabenbart til de Adelsmænd, der virkelig følte sig forpligtede!

Vel forfaren »saavel udi re civile som og in re militari« vendte Axel Urup tilbage til sit Fædreland. I hans private Forhold var sket det, at Stedfaderen var død 4 Aar før hans Hjemkomst, men hans Moder giftede sig, for tredje Gang, 1625 med Hofjunker hos Hertugen af Kurland, Mathias v. d. Recke. Mellem Fru Helle Marsvin og Børnene af hendes første Ægteskab blev der 1628 truffet en Ordning m. H. til Fædrenegaarden. Axel Urup fik Del i den, og i dette og de følgende Aar benævnes han »til Vapnø«¹⁵). Ved sin Hjemkomst maa Indtægter fra Fædrenegaarden antages at have været et væsentligt Grundlag for hans økonomiske Eksistens.

Da han kom tilbage til Danmark, var det i en alvorlig Stund — Riget var indviklet i en farlig Krig, Kejserkrigen, indledet Aaret forud. Uvilkaarligt spørger man, hvorfor han ikke, som Adelsmand, og straks ved Krigsudbruddet var ilet hjem. Et helt tilfredsstillende Svar kan ikke gives, men man kan søge en Forklaring i det Forhold, at Christian IV begyndte denne ulyksalige Krig som tysk Fyrste, at der ikke i Danmark fandt nogen Udskrivning Sted og derfor kun ganske faa danske adelige meldte sig til Tjeneste. Først i Foraaret 1626 blev Danmarks Rige ret egentligt trukket ind i Krigen. Nogen Tid efter, senest i Juni maa Axel Urup være kommet tilbage og straks tilbød han Christian IV sin Tjeneste.

Som naturligt var blev han vel modtaget af Kongen, der havde god Brug for Officerer — hans Stilling i Nordtyskland var forøvrigt allerede da ikke særlig misundelsesværdig — og en ung begejstret Mand, med Ingeniørvirksomhed som Speciale, maatte endda være ham særdeles velkommen. Christian IV vidste meget vel, hvad dygtige Ingeniører var værd. I sin allerede nu 30-aarige Regeringstid havde han haft god Brug for dem — i Fred som i Fejde. En Række Byer havde han grundlagt, alle Fæstningsbyer og Københavns Befæstnings Modernisering var hans Værk. Selv var han ingenlunde ukendt med Fortifikation, hans Interesse for den Art Arbejder var stor og hans Indsigt betydelig, selvom han paa dette, som paa andre tekniske Omraader næppe var andet og mere end en glimrende Amatør. At han allerede i sine første Regeringsaar havde sikret sig dygtige Ingeniører, specielt Fæstningsingeniører, vakte Opmærksomhed i Sverige, hvor den unge Gustav

Adolf tog Lære deraf og med Held skabte sig en dygtig Teknikerstab¹⁶).

For Christian IV.s Forstaaelse af Ingeniørers Uundværlighed i Krig, er det betegnende, at den Styrke, hvormed han 1625 rykkede i Felten i Tyskland vistnok, som den første danske Hær, har medført regulære Ingeniørtropper — et Kompagni Pionerer, under Kaptejn Arend Hermansens Kommando. To andre Kaptejner, Frans de Traytorres og den fra saa mange betydelige Arbejder velkendte Hollænder Abraham de la Haye fungerede begge som Ingeniører ved deres respektive Afdelinger og oppebar i den Anledning 100 Rdlr. udover deres sædvanlige Gage, »wegen ihren Ingenieurschaft«.

Alle de Ingeniører, Christian IV hidtil havde brugt, havde været Ud-lændinge og han har sikkert med Glæde knyttet den unge danske Adelsmand til sig, skønt han paa det Tidspunkt endnu intet kunde vide om hans militære og ingeniørmæssige Kvalifikationer. *Den 25 Juni 1626* begyndte Axel Urup sin livslange militære Virksomhed, idet han denne Dag blev ansat som Fændrik i Oberstløjtnant Enevold Kruses danske Regiment til Fods i Kaptejn Kohlhaas' Kompagni. Hurtigt avancerede han til Løjtnant, nu ansat under Kaptejn Johan Stembshorn¹⁷). Han synes at være blevet stærkt benyttet af sin Chef — Ligprædiken kalder ham hans Adjutant — i alt, hvad vedrørte Artilleri og Fortifikation, »udi hvilket han tilforn udi Nederland sin Tid flittigen havde anvendt«.

Men ikke to Maaneder efter hans Ansættelse skulde Ulykken ramme ham, som hele Hæren. I det knusende Nederlag ved Luther am Barenberg 17. Aug., hvor blandt saa mange andre ogsaa hans Regimentchef faldt, blev han selv taget til Fange og blev udleveret til Wallenstein, der nødigt slap ham fri¹⁸). Det lykkedes dog alligevel Kongen at faa ham løst af Fangenskabet og 31. *Marts 1627 kan han igen gaa ind i Hæren — denne Gang med udtrykkelig Bestalling som Ingeniør og med Kaptejns Rang.* Dermed begyndte han som Ingeniørofficer. Som saadan var han fra da af placeret i Offentlighedens Bevidsthed, med en Karrière for sig som først og fremmest Teknikerens. Om hans Skæbne og Virksomhed i Krigens sidste Aar foreligger desværre intet, udover Ligprædikenens Ord, der beretter, hvorledes han »baade i Marken, i Belejringer, Attaquer og Defenser i mange og adskillige Occasioner sig som en tapper Soldat modelig og mandelig forholdt, saa at alle og enhver, høje og nedrige Krigsbetjente, hans Tapperhed og Manddom med største Berømmelse eftertænke og ihukomme«.

Da Krigen var forbi 8 Maj 1629, maa Axel Urup have søgt eller faaet sin Afsked. En almindelig Reduktion af Hæren fandt i al Fald Sted.¹⁹) Det kunde se ud, som han paa dette Tidspunkt mistvivlede om en Karrière

herhjemme. En naturlig Trang til yderligere at kunne dygtiggøre sig i sit egentlige Fag har vel ogsaa ansporet ham til at gaa i udenlandsk Krigstjeneste. Han valgte Holland, hvor han fra tidligere Tid maa have haft gode Forbindelser og hvor Frederik Henrik af Oranien, der havde afløst Broderen Moritz som Statholder, havde genoptaget Krigen med Spanierne og netop belejrede Hertogenbosch. Her var noget at lære, thi som sin Broder havde ogsaa Frederik Henrik et stort Ry som Mester i Befæstningskunst. Axel Urup kom tidsnok til at tage Del i denne Krigsbegivenhed — en af Tidens berømmeligste Belejringer. Han blev ansat i den hollandske Hær, avancerede til Oberstløjtnant under den danske Oberst Holger Parsberg²⁰), og var aabenbart til Sinds at ville fortsætte i nederlandsk Krigstjeneste, hvor han var saa godt begyndt. Imidlertid sendtes han i et militært Ærinde til Danmark og det var selvsagt Meningen, at hans Ophold her kun skulde være kortvarigt.

Men det gik anderledes!



KONGELIG INGENIØR

I hele Christian IV.s Regeringstid var der arbejdet paa Rigets Forsvarsvæsen ud fra 3 Synspunkter: *Organisation af en national Militi, Oprettelse af en staaende hvervet Hær og Skabelse af et betryggende Fæstningsforsvar*, der som Forudsætning havde en Stab af dygtige, ingeniøruddannede Mænd.

Kun tilsyneladende havde Christian IV ved Krigens Afslutning været ganske godt forsynet med Ingeniører. Allerede ved dens Begyndelse havde han knyttet adskillige, hidkaldt udefra, til Hæren og medens den stod paa, havde han i September 1626 givet Jørgen Vind til Gundestrup Ordre til i Nederlandene at skaffe bl. a. en god forfaren Ingeniør, »som man kan forlade sig paa, og som ikke vil aabenbart andre Rigets Fæstningers Lejlighed eller meddele dem Planer eller Afrids deraf«. Grev Erik Casimir af Nassau og Prins Frederik Henrik af Oranien skal være ham behjælpelige dermed.

Afb. 5. Buste af Christian den IV.

Af F. Dieussart. Rosenborg.

Men desuden skal Jørgen Vind forsyne Kongen med en 3—4 gode, velforfarne Værkmestre¹). Den Ingeniør, der kom hertil, kan være *Jakob Rettich*, foreløbig ansat ved Fortifikationen i Stade 23 Novbr. dette Aar²), eller snarere *Richardt Douchette*, der faar Bestalling $\frac{7}{2}$ 1627, men med Gageudbetaling allerede fra 20 Novbr. forrige Aar og med den ret høje Indtægt af 600 Speciedaler. Samtidig med ham ansattes ogsaa en Værkmester, Adam Macmillen, men kun for 120 Rdlr. i aarlig Løn³). Ogsaa en anden Værkmester, Nicolas Renvoie d' Alencon, fik Bestalling i Novbr. samme Aar⁴). Har den meget benyttede Richardt Douchette skullet erstatte Kongens hidtil saa højt betroede Ingeniør, *Abraham de la Haye*, der da var ved Hæren i Tyskland, hvor han forøvrigt nogen Tid efter Douchettes Ansættelse, formentlig i Maj 1627, var faldet i en Duel, da han gjorde Tjeneste ved et dansk Korps i Schlesien? Forøvrigt havde der, og særlig i Begyndelsen af 1628, været en Del Tale om Ingeniører og Konduktører til at forfærdige Redouter og Skandser eller blot Fæstningsværker i al Almindelighed, dels i Sundprovinserne, dels paa den sjællandske Øgruppe — hvem disse Folk nu kan have været⁵).

Ingen af de to dygtige Mænd med den fornemme Ingeniørtittel — Jakob Rettich og Richardt Douchette — blev længe i Danmark. Rettich maa have forladt Landet allerede i Begyndelsen af 1627; han gik senere i svensk Tjeneste⁶). Douchette omtales sidste Gang i Efteraaret 1628, da han beordres til at arbejde i Nyborg⁷) og meget længe derefter er han næppe forblevet i dansk Tjeneste. *Alt taler for, at Christian IV nu, da Kejserkrigen var forbi, har staaet uden virkelig kvalificeret Ingeniørhjælp*, saa meget mere paakrævet, som hele Rigets Fæstningsforsvar, efter de gjorte, sørgelige Erfaringer, i høj Grad tiltrængte Fornyelse.

Det var da naturligt, at Kongens Tanker faldt paa Axel Urup og det lykkedes at bevæge ham til at opgive sine hollandske Planer og atter gaa i dansk Tjeneste. Sidst i Aaret 1629, 27 December, fik han Bestalling som Ingeniør, nu med dansk Oberstløjtnantsrang, og fra da af er han varigt knyttet til Danmark. Efter Tidens Forhold fik han en ganske velaflagt Stilling, med 1000 Rdlr. i aarlig Løn. At Axel Urup havde Oberstløjtnantsrang betød ikke, at han var tilknyttet en bestemt Afdeling, med Forpligtelse til paa Oberstens Vegne at sørge for Mandskabets Indøvelse — at de »holder Tog og Slagorden, hver passer paa sin Mand, kender Række og Geled og retter sig efter Trommen. . . og at de søge deres Fjende i Slagorden«⁸). Meningen med Titlen var, at han skulde have en til Oberstløjtnantscharge svarende Beføjelse over de Soldater, der udkommanderedes til Arbejde paa de af ham ledede Befæstningsarbejder.

I Bestallingen er hans Virkecomraade fastlagt. Han skal have Indseende med Befæstningerne i Skaane, Halland og Blekinge, men — hvad er det vigtigste — ogsaa med de Befæstninger, der skal anlægges i Jylland⁹). Utvivlsomt har man her den egentlige Baggrund for Christian IV.s Ønske om at knytte til sig en erfaren Mand som Axel Urup — ovenikøbet eneste danskfødte Ingeniør af Format, der paa det Tidspunkt kunde være Tale om.

Der fandtes ganske vist dengang ogsaa andre ingeniøruddannede Mænd i Rigets Tjeneste, men ingen særlig Kyndige. Der var *Poul Bentssøn Buysser*, første Gang omtalt 1621; 1632 maa han være død¹⁰). Hans sidste Arbejde var i Ystad, hvor han formentlig har været Axel Urups Underordnede. Og det samme maa have været Tilfældet med *Pieter Broman*, der 1631 omtales som »den forrige Ingeniør, formentlig ved Befæstningsarbejder i Jylland. Han faar da Restbeløbet af sit Tilgodehavende udbetalt.¹¹) Men foruden disse to, med Ingeniørtittel forsynede Mænd kendes ogsaa andre brugelige Teknikere under de sædvanlige Betegnelser Værkmestre, Voldmestre, Konduktører — og Gravere¹²). Lejlighedsvis kunde disse Folk ogsaa prydes med Betegnelsen Ingeniør, men stort set har de kun været benyttet i mere underordnede Stillinger.

Baade den sjællandske og fynske Ogruppe laa udenfor Axel Urups Virkecomraade og her var vidtløftige Arbejder i Gang. Det var Befæstningen af Nakskov, men først og fremmest den vældige Udvidelse af Hovedstaden med Ny København og »St. Annæ Skandse«, Kastellet, et Foretagende der rummede store Perspektiver og laa Christian IV varmt paa Sinde. Ikke mindst her fortsatte han Arbejderne efter egne Dispositioner og med egne Sagkyndige til Hjælp.

Det blev saa afgjort Fæstningsarbejder i Jylland, der kom til at lægge mest Beslag paa Axel Urups Arbejdskraft i de 6 Aar som kgl. Ingeniør, indtil hans Virkefelt 1635 blev udvidet til at omfatte hele Riget.

Kejserkrigen havde givet særlig bitre Erfaringer med Hensyn til den jyske Halvø, der var blevet besat af Wallensteins Tropper, udsuget og plyndret. Det havde her for første Gang vist sig, at Jylland var »Faren næst« og der var al god Grund til nu at søge det forsvaret paa betryggende Maade, først og fremmest ved Anlæggelse af Fæstninger. Der var det saa meget mere, som Tiden, der fulgte, baade politisk og militært set, skulde vise sig at blive overmaade urolig. Trediveaarskrigen gik sin omskiftelige Gang og Danmark fik Konflikter til mange Sider, lejlighedsvis med den tysk-romerske Kejser, oftest — og under voksende Alvor — med Sverige, hvis Hære fra 1630 stadig stod i Tyskland. Hvadenten krigerske Konflikter

truede med Kejseren eller med Sverige — i begge Tilfælde var det den jyske Halvø, og dermed ogsaa den fyenske Øgruppe, strategisk nær knyttet til Jylland, der i første Omgang vilde blive udsat for farlige Angreb Sydfra. Det betød, at det tidligere, hvad Befæstningsanlæg angaar, stærkt forsømte *Vestdanmark, Vest for Storebælt, nu kom til at spille en Hovedrolle i Overvejelserne om en Forbedring af Rigets Fæstningsforsvar*, med jævnsidesløbende Bestræbelser for at styrke selve Hovedstadens Forsvarskraft. Derimod er Interessen for Sundprovinsernes Befæstningsproblemer betænkelig afkølet, vel fordi man — og forøvrigt rigtigt — regnede med, at i disse Aar Hovedstødet under en eventuel Krig med Sverige altid vilde blive rettet mod den jyske Halvø.

Den gjaldt det derfor om at faa sikret og det snarest muligt. Da man i Sensommeren 1629 — i August og September — drøftede det hele Riges vordende Fæstningsforsvar, er der da ogsaa saa godt som alene Tale om den jyske Halvø: »Forfarenhed giver — og er desværre tilforn forsøgt — at Lande uden Fæstninger er deres Fjenders Bytte«, udtaler Adelsens Befuldmægtigede og da Kongen, og allerede i August, foreslaar Rigsraadet at tænke paa Midler til at undgaa en Gentagelse af Halvøens Erobring, peger han paa den Ulykke, det havde været, at Landsdelen havde manglet Fæstninger og at Befolkningen derfor ingen Steder havde haft, hvortil den »sig kunde retirere¹³«. Erkendelse af Fæstningers Betydning kommer stærkt til Orde i Udtalelser som disse, der forøvrigt ganske er i Overensstemmelse med Tidens Synspunkter. Det var endnu Defensivkrigens Tid, hvor Fæstninger spillede en stor Rolle, og det ansaas for en meget farlig Sag at gaa dem forbi. De kunde være Spærrefæstninger, Udgangspunkter for Operationer i Fjendeland, eller Søbefæstninger eller alle Dele tilsammen. Altid var de Oplagssteder for alskens Forraad — Vaaben, Ammunition og Levnedsmidler (Proviant). Man regnede desuden med, at de var billigere i Driften end store staaende Hære, ikke mindst fordi de kun behøvede Garnisoner af overkommelig Størrelse. Endelig var det Meningen, at en Fæstning i Krigstid skulde kunne optage Egnens Befolkning indenfor sine Volde — tjene som Tilflugtssted for Mennesker og Opbevaringssted for Værdier.

Christian IV.s Henvendelse til Rigsraadet fremkaldte vidtløftige Drøftelser. Der tales i Betænkningen af 5. Sept. om mulige Befæstningsanlæg ogsaa i Hertugdømmerne. Man tænker sig endogsaa »det gamle Dannevirke til nogen Defension at regulere« og peger paa Rendsborg og Kiel »eller andre Pladser«.

Interessant er, at Raadet her er inde paa Tanken om en Hovedforsvarsplads for Jylland, den, der snart skulde benævnes »Jyllands By«. Raadet



Afb. 6. Kort over Lillebæltegenen 1657. 1. Bersodde, med Frederiksodde. 2. Sofieodde. 3. Lyngsodde. 4. Hovens Odde 5. Drejens Odde. 6. Løverodde. 7. Emmernæs. E. Dahlberg del.

foreslaar, at en lille handledygtig Kommission, bestaaende af Rigets Marsk — Jørgen Skeel — en af Rigsraaderne og en dertil forordnet Ingeniør skal udse en belejlig Plads til en Fæstningsby — et reelt Værk — ved Kolding Fjords Indløb, hvortil Kolding By kunde henlægges. Men Kommissionen skal ogsaa besigtige Horsens og paa Vestkysten undersøge, om Befæstningsanlæg ved Ribe og Varde var at anbefale. Ogsaa de af Fjenden opkastede Befæstningsanlæg ved Hals, Aalborg, Fladstrand, Kalø og andetsteds burde der tænkes paa, de kunde maaske repareres og holdes vedlige. Endelig anbefaler Rigsraadet, at en anden Kommission, bestaaende af Rigsraader og ligeledes bistaet af en Ingeniør, raadslaar om en Befæstning af Helsingborg og besigtiger Landscrona. At Forslaget ledsages af bekymrede finansielle Udtalelser er forstaaeligt. Men hvor løse og blot antydningssvise disse Forslag end er — de peger ikke destomindre paa en Række Pladser, der i den følgende Tid stadig skulde dukke op i Diskussionerne, specielt om den jyske Halvøs Fæstningsforsvar, og Tid efter anden blive højaktuelle.

Hvad den praktiske Gennemførelse af Befæstningsarbejderne paa den jyske Halvø angaar, foreslaar Raadet, at Inspektionen over dem skal være hos Rigsmarsken og at »dennem, som til saadant Værk bruges skulle, tilholdes sig efter hans Ordre og Kommando at rette«. Dette betyder, at *det var Rigsmarsken, der skulde have Administrationen og dermed det overste* baade tekniske og økonomiske Ansvar, medens de paagældende Ingeniører — efter Raadets Forslag — fik en meget underordnet Stilling¹⁴).

I Rigsraadets Beføjelse til Rigmarsken er der et Brud mod tidligere Praksis, idet det hidtil normalt var Regelen, at Lensmændene, hver indenfor sit Omraade, administrerede Fæstningsbyggeriet. Her, hvor det drejede sig om Nyanlæg, for en stor Del paa helt nye Steder, saa Rigsraadet altsaa anderledes paa det.

Den jyske Kommission blev til Virkelighed, idet Rigmarsken 1. Okt. af Kongen fik Ordre til, sammen med nogle Raader — men uden tilforordnet Ingeniør — at udtale sig om, hvor »Jyllands By« rettelig burde lægges — denne Stad, om hvis Beliggenhed man havde saa svært ved at enes, at der i de godt og vel 20 Aar, Drøftelserne stod paa, var Tale om hele 5 forskellige Steder. I denne Usikkerhed var Kongen ikke uden Skyld. Hans Selvraadighed, Lunefuldhed og store Tillid til egne Ævner voldte det.

Under sit Besøg i Koldingegnen udpegede Kommissionen et Sted ved Fjorden, egnet til Befæstning (Afb. 6).

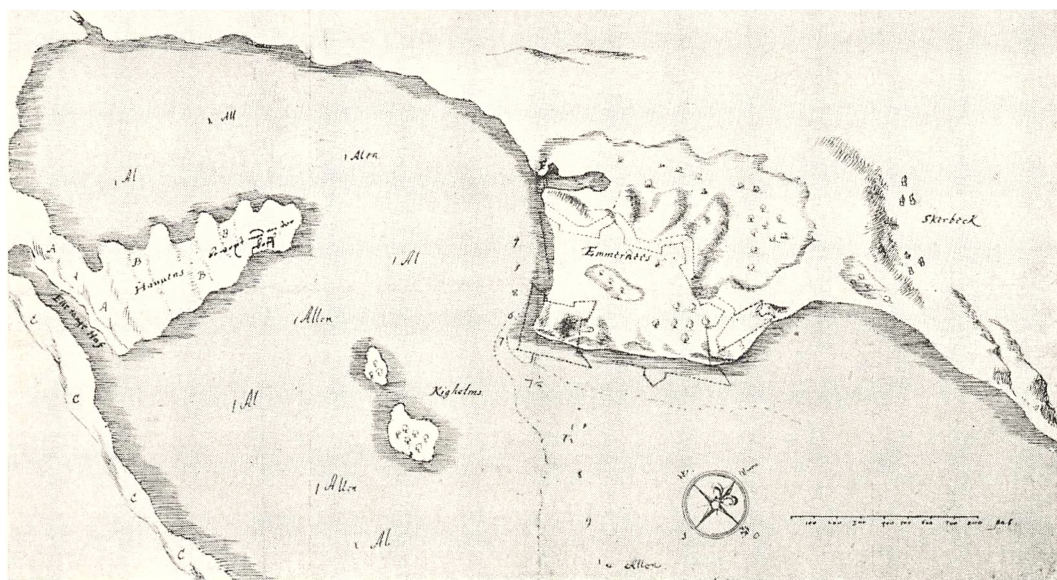
Det synes at have været Drejens Odde eller Plateauet Syd for Oddersted og 17. December tog Kongen det i Øjesyn, men kasserede blankt dette Sted som »somme forment at være tjentligt til at fortificere«.

Maaske har Kommissionen ogsaa gjort opmærksom paa en anden Plads, tæt derved, i al Fald gaar Kongen stærkt ind for denne. Det var Hovens Odde i Eltang Sogn, den endnu skovklædte Odde, der skyder sig ind mellem Gudsø Vig og den nu inddæmmede Eltang Vig. Saa begejstret var han over dette Sted, at han selv vil bestemme, hvorledes den nye By her skal være og befæstes¹⁵). (Afb 7.)

Saaledes laa Situationen, saa vidt var man kommet med Hensyn til Fæstningsforsvarets Tilrettelæggelse, da Axel Urup sidst paa Aaret tiltraadte sin ansvarsfulde Stilling og netop var blevet betroet særlig Arbejderne paa den jyske Halvø. Det skulde nu for Alvor vise sig, hvad han duede til.

Travle Aar ventede ham!

Meget hurtigt fik han sin første Opgave stillet, da Kongen, samme Dag, Axel Urup fik sin Bestalling, i en »Ordinans« giver ham sine Instruktioner for *en By paa Hovens Odde*, »hvorefter han sig skal rette«. Her optræder Christian IV ikke blot som øverste Krigsherre, men tillige som en Art Overingeniør. Rigmarsken nævnes ikke i denne Forbindelse. *Axel Urup er i faglig Henseende kun afhængig af Kongen*, der, som Bygherre, nok ved, hvad han vil. Hvem det skulde paahvile at have den administrative og økonomiske Ledelse, siges der intet om, men at det skulde være Rigmarsken er dog maaske en stiltiende Forudsætning. Ret detaljeret gør Christian IV i »Ordinansen« Rede for, hvorledes der skulde gaas frem med den nye



Afb. 7. Kort over Gudso Vig, med Hovens Odde og Befæstningsplan for Byen Emmernæs.

Rigsarkivet.

By og dens Befæstningsværker. Et Slot skal ligge vestligt paa Odden; baade det og Byen skal omgives af Mure og kun mod det faste Land skal Jordværker, med Grav foran, anlægges. En Dæmning med Redoutter d. v. s. smaa Skandser, skal slaas fra Odden over til det Syd for liggende Bjærts Næs¹⁶). I Kongens Befæstningsplan indgaar Motivet med Mure ud mod Strand — en Befæstningsmaade, han aabenbart havde en vis Forkærlighed for. Den var tidligere bragt i Anvendelse baade i Helsingør og i Halmstad, men var øjensynlig nu at betragte som forældet.

Der blev imidlertid intet af en »Jyllands By« paa dette Sted. Er det Axel Urup, der har fraraadet Planen? Man fristes til at tro det.

Imidlertid var Drøftelsen mellem Kongen og Rigsraadet om Fæstningsanlæg gaaet videre. Den 10. Maj henvender Kongen sig til Raadet fuld af Bekymring. Den udenrigspolitiske Situation laa da ret usikkert og han klager over halvfærdige Fæstninger baade her og der i Østdanmark, Øst for Storebælt — »Danmark til stor Fare om, Gud forbyde, noget skulde paakomme, hvorfor er at betænke, hvorledes forhennævnte Steder med det forderligste kan blive saa, som de bør at være og ikke efter gammel Vis bie, indtil man kan intet gøre derved, om man skønt vil«¹⁷.) Kongen havde peget bl. a. paa Christiansstad og Christianopol. Er det Axel Urup, der har henledt hans Opmærksomhed paa disse to Fæstninger? Det var i al Fald hans Embedspligt. Resultatet af Raadets Overvejelser, en Betænkning, kom

først 25. Juli — og har næppe været til ublandet Glæde, hverken for Kongen eller Axel Urup. Vel blev der bevilget 2000 Rdlr. til Nakskov Fæstning, som Kongen ogsaa havde nævnt, men de skulde rigtignok tages af de Penge, der var bevilget til Fæstningsbyggeri i Jylland. Ikke desto mindre fastholder Raadet, »at med det første, baade i Lante Holsten (d. v. s. Holsten og Slesvig) og i (Nørre) Jylland, begyndes paa nogle Fæstninger og Defension«¹⁸).

Det, der først laa for, var »Jyllands By«, nu ikke mere paa Hovens Odde, men paa *Emmernæs* i Tavlov Sogn ved Skærbæk, ligeoverfor Hovens Odde. I Sommeren 1630 havde Rigmarsken, Jørgen Skeel og Axel Urup, formentlig paa Kongens Befaling, været i Koldingegnen og havde der befundet, at Emmernæs bedre end Hovens Odde egnede sig til dér at lægge en Fæstning »til Forsvar« af Nørrejylland. Kongen har senere selv besøgt Stedet og bifalder det nye Forslag. Den 2. Aug. faar saa Rigmarsken Ordre til snarest muligt at paabegynde Værket, det haster! Dagen efter faar Axel Urup Besked om at afstikke Fæstningen og have Tilsyn med dens Anlæg »saa den med det første kan blive forfærdiget efter Jørgen Skeels Anvisning«¹⁹). (Afb. 7).

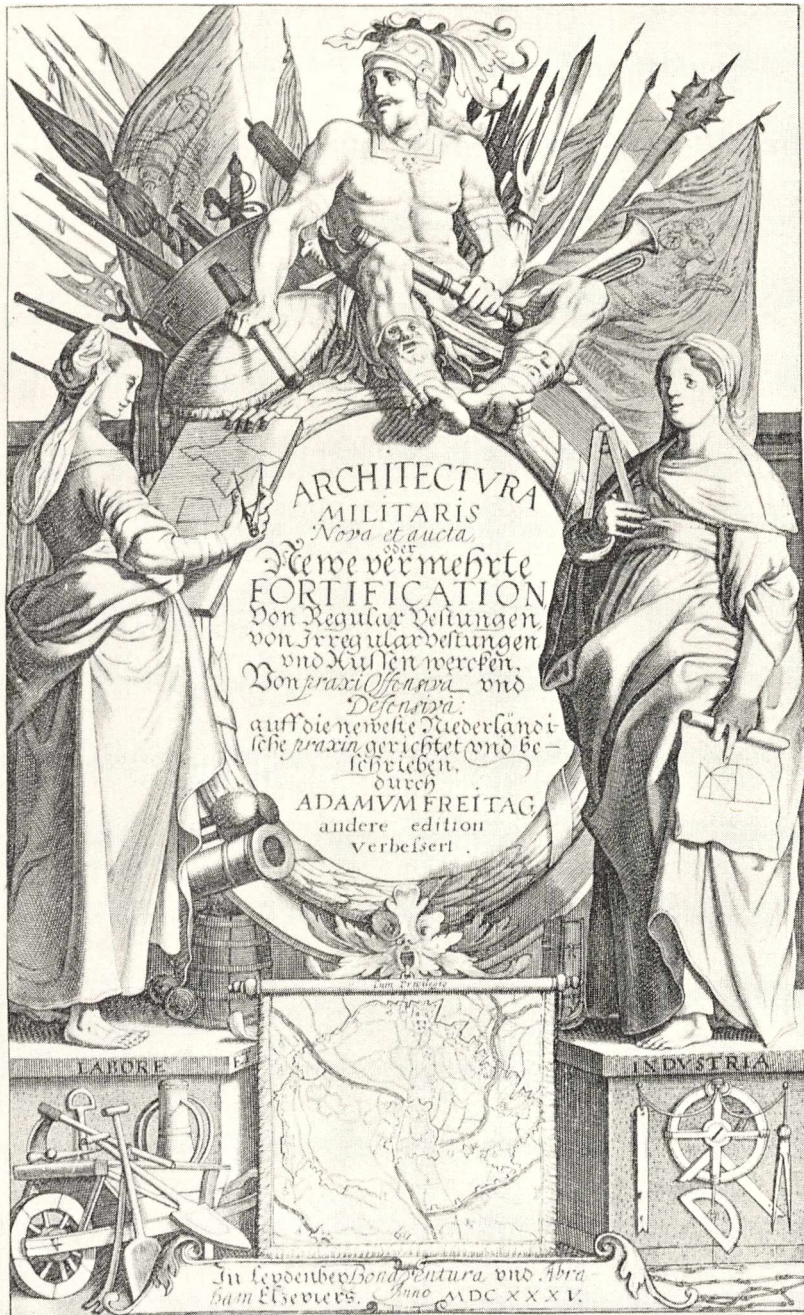
Det er dermed slaaet fast, at *vel skal Rigmarsken administrere Foretagendet, men det er Ingeniøren, der har det fulde tekniske Ansvar for Udførelsen.*

Baade Byen paa Hovens Odde og den paa Emmernæs var, i Kraft af deres Beliggenhed, tænkt som Flankefæstninger. Jyllands Bredde umuliggjorde anden Form for et effektivt Forsvar. Men unægtelig — begge Steder laa temmelig afsides, c. 3 Kilom. fra den store Tværvej igennem Landsdelen. At Christian IV gik med til Fæstningsbyer begge de to Steder undrer noget, thi ved en senere Lejlighed, da der var Tale om Befæstningsanlæg paa Bersodde overfor Strib, er hans Tillid til Flankefæstninger ved Lillebælt ringe. En saa yderlig Beliggenhed, mente han da, kunde altfor let medføre, at en Fjende, uden at lade sig opholde af Fæstningen, uden videre gik den forbi. Een Fordel var der imidlertid ved de to paatænkte Byers Beliggenhed — de kunde, som det hedder i Datidens Sprog »sekunderes af Flaaden«.

I sin bedste Alder, 29 Aar gammel, havde Axel Urup faaet en stor Op-gave — at udforme, anlægge og bygge en hel Stad, endda en Fæstningsby.

Hvorledes var da Befæstningskunstens Standpunkt — hvor vidt var man naaet — specielt indenfor den Fortifikations-skole hvori Axel Urup havde sine Førudsætninger²⁰?

Ikke for intet havde han i sin Ungdom sat sig for, specielt i Neder-



Afb. 8. Titelblad til A. Freitags Architectura militaris, med Symbolerne paa den materielle (Labore) og aandelige Arbejdsindsats (Industria.) *Det Kgl. Bibliotek.*

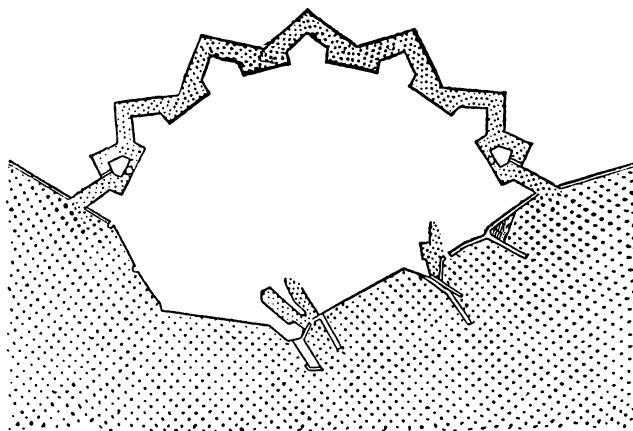
landene, at gøre sig fortrolig med Fæstningsbyggeriets Theori og Praxis, der her var Genstand for ivrige Studier, fremtvunget af den haarde Nød. Krigen med Spanierne, der — omend med Afbrydelser — stod paa i 80 Aar, fra 1568 og til 1648, havde tidligt belært Hollænderne om, at de hverken kunde faa Tid, end mindre havde Raad til at befæste deres Stæder paa den besværlige og kostbare, men ganske vist ogsaa meget solide Maade, det italienske bastionære Systems *Stenteknik* fordrede. Til alt Held for Hollænderne forstod de til Gengæld at udnytte deres Lands naturlige Beskaffenhed og deres aarhundredgamle Erfaringer i Jord- og Vandbygning til at anlægge rene *Jordfæstninger, med brede vandfyldte Grave* som Hindringsmiddel. Den, der mere end nogen anden har Æren for, at denne Tilpasningsproces lykkedes, er Simon Stevin (1548—1620). Hans Bog, *Sterckenbouwingh*, 1594 blev banebrydende. Andre fortsatte hans Værk — først og fremmest Samuel Marolois hvis berømte Arbejde: *Fortification ou Architecture Militaire tant offensive que défensive* udkom 1615. Mulig endnu større Betydning fik Adam Freitag, med sit 1630 offentliggjorte Skrift: *Architectura militaris nova et aucta, oder Neue vermehrte Fortification ... auff die neweste Niederländische Praxin gerichtet und beschrieben*. Den oplevede talrige Oplag. (Afb. 8).

De to sidstnævnte Forfattere skulde længe give Tonen an, indtil ved Midten af Aarhundredet nye Idéer holdt deres Indtog.

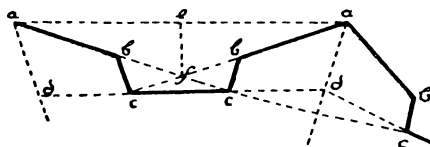
Alt ved Overgangen til 17. Aarh. havde det ældre nederlandske System antaget nogenlunde fast Form, forsaavidt det var komponeret over visse væsentlige Grundelementer, der klarest og mest gennemført giver sig til Kende ved Bybefæstninger (Afb. 9-12).

Indenfor den bastionerede Voldlinie — Enceinten — løber *Voldgaden* langs Foden af Hovedvolden; dennes Profil tegner sig stigende trinvis op til Voldens højeste Parti. Fra Voldgadens Niveau rejser sig *den indre Skraaning*, op til den vandrette *Voldgang*, hvorfra atter en Skraaning fører op til *Bankettet* — Soldaternes og Skytssets Plads — bag *Brystværnet*, hvorfra *den ydre Voldskraaning* — Escarpen — saa brat som muligt sænker sig mod Graven. Men selv den stejleste Jordskraaning kunde bestiges. Derfor var visse passive Hindringsmidler nødvendige — Beplantning med Tjørn, men navnlig Stormpæle og Palissader, hensigtsmæssigt anbragt.

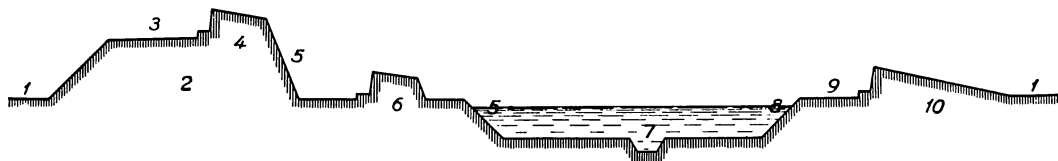
Som Jordbundsforholdene var i Holland, med Grundvandet i kun ringe Dybde under Jordoverfladen, havde dette to vigtige Følger: Man kunde ikke gøre Gravene synderlig dybe, til Gengæld gjordes de meget brede. Men dernæst — for at undgaa et altfor stærkt Tryk af Hovedvoldens Jordmasser paa den kun lidet bæredygtige Undergrund, kunde man udspare



Afb. 9. Vliessingens Befæstning, anlagt af Simon Stevin efter det ældre nederlandske System i tidlig Form.
Efter W. H. Schukking.



Afb. 10. Skematisk Fremstilling af det bastionerede Anlægs Front i enkei Form. a-a Grundlinie (3-400 m.)
a-e $\frac{1}{2}$ Grundlinie (150-200 m). c-f Lodlinie ($\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{6}$ af a-a). a-b Farcer ($\frac{1}{3}$ af a-a). b-c Flanker. b-c-b 90° .
b-a-b Saillant eller Bastionsvinkel, ikke mindre end 60° . c-c Kurtine. abcbca Bastioneret Front. ac Defence-
eller Bestrygningslinien. afa Tenaillevinkel. c Kurtinepunkter. cc Bastionshalsen. dd Indre Polygon eller Indre
Grundlinie. Jvf. Afb. 93.
Efter E. Langenskiöld.



Afb. 11. Skematisk Fremstilling af et bastioneret Anlægs Profil i udviklet Form. 1 Terrainhøjde. 2 Hovedvold.
3. Voldgang. 4. Brjstværn med Banket. 5 Escarpe. 6 Faussebraie. 7 Grav med Cunette. 8 Contrescarpe.
9 Dækket Vej. 10 Glacis.
O. E. Christensen del.

en bred Bærme mellem Voldfod og indre Gravkant. Her anlagde man en nedre Vold — Faussebraie, der kunde gøre Gavn, ved at ophæve den døde Vinkel under den tilbagetrukne Hovedvold og derved give Forsvaret en Ildlinie, naar Fjenden ikke mere kunde beskydes fra Hovedvolden. Men Faussebraien havde visse Mangler og mange Ingeniører sløjfede den helt eller delvis. Til Systemet hørte endelig hinsides Gravens ydre Skraaning

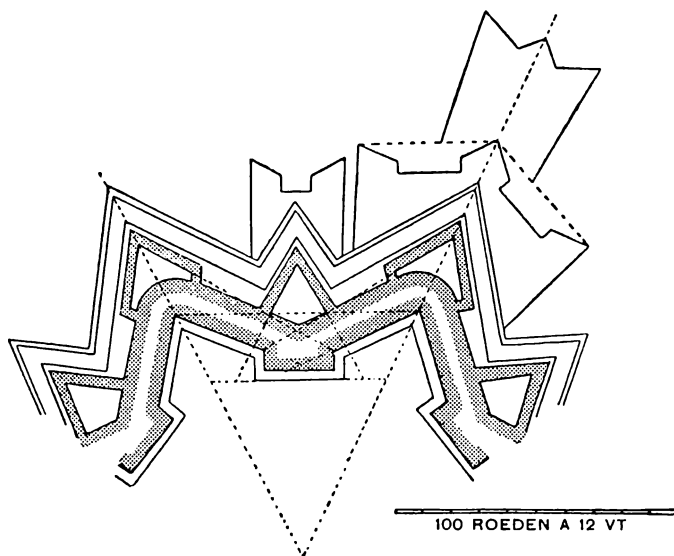
Contrescarpen, med en »dækket Vej« bag en *lav Vold* som Brystværn, med udefter i Terrainet skraanende Flade — *Glaciset*. Anlægget her kunde bestryges fra Hovedvolden og kunde ikke give en Angriber Dækning. Motivet — den dækkede Vej — havde efterhaanden faaet voksende Betydning. Den kunde indrettes som Forsvarsstilling, med Banket for Skytter, og den kunde udstyres med *Vaabenpladser*. Man kunde gaa saa vidt, at man udenfor Glaciset lagde en *Forgrav* — ja! udenfor denne endnu en dækket Vej.

Som vist (Afb 11) forklarer Snittet d. v. s. Profilet af et Befæstningsanlæg efter dette System Forsvarets Art og Muligheder. Men farligt var, at selv den lavest mulige Skudlinie ikke naaede ned i Graven. Det blev de døde Vinklers Problem og det blev i eminent Grad Gravforsvarets Problem. Altfor ofte havde Erfaringen vist, at var en Fjende sluppet over Graven, var Fæstningen fortabt. Man forstaar, at Udformningen af et effektivt Flankeforsvar af Grave optog Tidens Ingeniører og Fortifikationsteoretikere stærkt — ogsaa de nederlandske. Resultaterne af deres Erfaringer og Tænkning fremgaar af Plantegninger, med deres forøvrigt stærkt varierede Linieføringer (Afb. 9, 10, 12).

Meget betyder allerede Bastionens Form. Det ældre nederlandske System arbejdede med smaa spidsvinklede Bastioner, hvis korte Flanker staaer vinkelret paa Kurtinen. Som A. Freitag løste Problemet — med Musketskudsdistance af c. 60 Roder som Forudsætning — gjorde han Afstanden fra Bastionsspids til Bastionsspids, den saakaldte *Bastionsfront*, saa kort, at Musketilden kunde virke over hele Bastionsfacen (Defenslinien). Ogsaa ved Udbygning af Udenværker kunde et Flankeforsvar forstærkes. Alt er talt om dækket Vej og Glacis. Nok saa virkningsfulde var *Raveliner* eller *Halvmaaner* ud for Kurtiner og Bastionsspids (Saillanter).

Andre Udenværker var en Følge af Erfaringer fra Belejninger. Der var Hornværker, bygget ud for en Enceintes svage Punkt eller Punkter — af lange Værker med Halvbastioner i Fronten, beregnede paa at holde Fjendens Løbegrave paa Afstand. De fandt ret tidligt Anvendelse. Først senere bl. a. ved Belejringen af Bergen op Zoon 1622, forekommer Kronværker, beregnede til at kunne forsvare et Omraade af vid Bredde foran selve Fæstningen. De havde i Hovedsagen Form som Hornværkerne, men var oftest smalle bagtil og brede fortil, med en, to eller flere Bastioner i Fronten og de ydre Facer forlænget bagud indtil Glaciset. Helst anbragtes de paa Højninger.

Et imponerende matematisk Apparat var nødvendigt for Udarbejdelsen af Systemet, der hvilede paa 2 Grundmaal: Den store og den lille Royal. I Theorien arbejdedes der med de saakaldte regulære Anlæg, de irregulære



Afb. 12. Det ældre nederlandske System i dets modne Form paa Grundlag af de af S. Marolois og A. Freitag udarbejdede Forbedringer, bl. a. med Horn- og Kronværker. *Efter W. H. Schukking.*

og Udenværker. Bestemte Maalenheder var overhovedet Udgangspunktet for Beregningerne²¹).

Ved 1630 — og navnlig med Freitags dette Aar fremkomne Skrift — laa det ældre nederlandske System med kendelige Forbedringer klar til Brug for den, der vilde udnytte det. At et Land med Danmarks naturlige Beskaafenhed maatte egne sig særdeles vel for Systemet, turde være en Selvfølge.

Skulde et Befæstningsanlæg sættes i Værk, var Fremgangsmaaden efter Freitag den, at Ingeniøren projekterer og udarbejder Tegninger, medens Værkmesteren (Konduktøren) paatager sig Arbejdets Udførelse: »I Grundridset maa han intetsomhelst ændre, men tage i Agt, at han retter sig nøjagtigt efter de nedslagne Pæle og udgravede Grøfter, der giver de rette Grundlinier, efter hvilke Bygværket skal anlægges, hvorved alle Anlæggets nødvendige Linier er angivet«. At samme Fremgangsmaade fulgtes ogsaa i Danmark er uomtvisteligt. Den var aabenbart international.

EMMERNÆS

Et skitse-mæssigt udarbejdet Projekt til en Fæstningsby paa Emmernæs — desværre uden Gadeplan og uden Angivelse af Port eller Porte — er det første autentiske Vidnesbyrd om Axel Urup som kgl. Ingeniør. Beliggenheden paa et Næs er her udslaggivende for Fæstningsbyens Segmentform, med en Radius vel paa henved 1 Kilom. — altsaa en ret anselig By. Beliggenheden blev tillige afgørende for den anvendte fortifikatoriske Frem-

gangsmaade. Mod Landsiden udlægges en bastioneret Vold, med Grav foran og, hvor Adgangen til Byen var lettest, et lille fremspringende Hornværk, sydligst, ud mod Kysten. Denne, der begrænser Byen paa de to Sider, er tænkt svagere forsvaret, idet det egentlige Forsvar mod Angreb fra Søside er overladt til et Kastel. Som ved visse andre Fæstningsbyer paa Næs, Axel Urup senere kom til at beskæftige sig med, er Kystforsvaret altid relativt svagt, men støttet af et Kastel yderst paa Pynten (Afb. 7).

Det var en Yndlingstanke indenfor det 17. Aarh.s Fortifikationsvidenskab, paa et strategisk vigtigt Punkt af Befæstningslinien — Enceinten — at anbringe et stærkt Støttepunkt, et Kastel. Man kunde gøre selve Befæstningen ret svag, kun beregnet paa at modstaa et Lynoverfald — et »iligt Angreb«. Men skulde den have nogen ret Mening, maatte den udgøre en solid og paalidelig første Forsvarslinie, og det er utvivlsomt dette, der har været i Axel Urups Tanke. Med Kastelsprincippet er han følgelig i Pagt med Tidens almeneuropæiske Tanker. Hvad selve Værkerne angaar, viser han sig som Elev af den ældre nederlandske Skoles System i dettes tidlige ret enkle Form. Han arbejder her med smaa spidsvinklede Bastioner og lange Kurtiner og han kender Nyttens af fremspringende Hornværker, Naar han ikke anvender mere raffinerede Former for Gravforsvar — det springende Punkt i alle Tidens Fæstningsteknik — kan det maaske skyldes, at den nye By var lagt henover et Højdedrag, omgivet af Lavninger og faktisk kun let tilgængelig i det sydøstre Hjørne²²).

Arbejdet blev paabegyndt og med Peter Buysser, Axel Urup fra da af højt betroede Mand, som Hjælper.

Det er dog givet, at Axel Urup med dette Værk, der forøvrigt hurtigt blev opgivet, ikke helt fik Lejlighed til at vise Resultatet af sine mangeaarige Studier i Krig og Fred. Det fik han imidlertid ved en anden Opgave, der blev stillet ham i Udsigt omtrent samtidig med Arbejdet med Byen paa Emmernæs.

CHRISTIANSPRIIS OG ANRDE ARBEJDER

Allerede før sin Indgriben i Trediveaarskrigen var Christian IV inde paa den Tanke, at anlægge en Fæstning paa Vestsiden af Kielerfjord, som Støttepunkt for militære Operationer til Lands og til Vands, Planen strandede dengang paa Modstand fra Hertugen af Gottorp i hvis Omraade Egnen laa. Men nu, efter at Krigen var forbi, skulde det være Alvor. Som naturligt er forhandler Kongen først med Rigsmarsken og 31 Juli 1630 — altsaa faa Dage før Axel Urup fik Ordre angaaende Emmernæs, blev det ham befalet af Kongen snarest gørligt at begive sig til Hertugdømmet for

dér, sammen med Hertugens dertil forordnede Raader, at besigtige et til en Befæstning belejligt Sted, hvorfra ikke blot Slesvig, men Jylland kunde forsvares. Det skulde kunne hindre »al udvortes Gevalt og Indfald, hvad Kongen dog, Gud være lovet, nu aldeles ikke har at formode«²³). For Yderligere at sikre Holstens Østkyst foreslog Kongen Hertugen en Befæstning af Kiel eller et andet Sted ved Havet, hvad denne dog ikke var videre villig til. Men for Kongen var det aabenbart en Hjærtesag at faa en Fæstning ved Kielerfjords sønderjyske Kyst²⁴). Det ser endda ud, som om han mente, at den — i al Fald foreløbig — skulde kunne overflødiggøre en »Jyllands By« længere Nord paa, ved Grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland. Ellers havde den meget skrivende Christian IV sikkert givet Misfornøjelse med, at Emmernæsbyen blev opgivet, højlydt til Kende.

Trods Kongens Iver trak det ud, inden denne »reale« Fæstning kunde sættes i Værk og Sagen mødte mange Vanskeligheder. Rigsraadet gik kun uvilligt med. Ikke blot økonomiske Betæneligheder gjorde sig gældende, men da Fæstningen vilde komme til at ligge i den gottorpske Del af Hertugdømmet, ogsaa politiske. I sin Betænkning af 16. Jan. 1631 siger Raadet om »Fortifikationen«: »Da synes os, efter denne Tids Tilstand bedst, at den ikke videre, ej hellere tykkere og større af Vold foretages, end at det et Fjeringaar eller halvt Aar kunde sluttet og siden kunde Voldene og Gravene i Dybelsen og Bredden Aar efter andet forbedres«. Det var imidlertid ikke noget saadant Christian IV havde tænkt sig, og hvorledes et saa svagt udbygget Værk skulde kunne tjene baade Hertugdømmet og Nørrejylland til Forsvar, forstaar man rent ud sagt heller ikke. Og dog — som sædvanlig undlader Raadet ikke at pege paa Tidens farlige Tilstand, at nogle gode Fæstninger derfor er højlig fornedne og jo mere man kunde befæste ved den tyske Grænse, desto bedre vil det være. Ogsaa Raadet mener, at et Sted ved Østersøen vil være heldigt, med en bekvem Havn, at Fæstningen kan undsættes af Flaaden. Ja! man strækker sig endogsaa saa vidt, at man anbefaler efterhaanden at lægge nogle Fæstninger ved Vesterhavet, »noget bedre tilbage«, hvad nu dermed menes²⁵).

Men Kongen gav ikke op overfor Rigsraadets — trods alt — noget platoniske Kærlighed til en Fæstning ved Kielerfjord. Hen paa Sommeren — under den stadig urolige udenrigspolitiske Situation — den 22. Juni, henvender han sig atter til Rigsraadet. Klogt gaar han i sin Henvendelse ud fra dets udtrykkeligt udtalte Ønske om Befæstningsanlæg i Hertugdømmet og lader Raadet vide, at han nu selv har været paa de Steder, hvor en Fortifikation bedst kunde anlægges, og fundet en Plads, der laa paa adelig Grund. Han henstiller nu til Rigsraadet at overveje, hvorledes Kronen kan

erhverve paagældende Plads og tænke paa Midler til Fæstningsbyggeri. Selv vil Kongen anwise sin Ingeniør Axel Urup Pladsen, han har udset. Stadig fastholder han, at Fæstningen skal gøres færdig i eet Stræk — hvad Gavn kunde den ellers gøre!²⁶⁾

Erhvervelsen af det udsete Sted, der laa paa et af Kay Ahlefeldt i denne Egn tilhørende Godsomraade, ordnedes saaledes, at Kongen afkøbte Ejeren hele 4 Godser ved Kielerfjord — Bülck, Knoop, Seekamp og Holtenu for 160.000 Rdlr. For at faa tilvejebragt denne Sum, der foreløbig laantes af Rigsraadet, maatte Adel og Gejstlighed udrede store Bidrag. Motivering var »den Fare, der er forhaanden og den Fordel, som Riget vil have af, at man har en Befæstning ved Østersøen, særdeles paa den yderste Grænse, d. v. s. mod det tysk-romerske Rige, hvor en Fjende bekvemmelig kan opholdes«. Det vilde være uforsvarligt at forsømme saadant, medens man endnu har Respit²⁷⁾.

Det er ikke uinteressant at se, at *nu* har Christian IV intet imod en Flankefæstning ved den jyske Halvøs Østkyst — endda ret fjærnt fra de store Trafikveje.

Ogsaa de nødvendige Midler til Arbejdets Udførelse lykkedes det efterhaanden at tilvejebringe, bl. a. ved Extraskatterne, omend med største Besvær, ogsaa fordi Planer med Rendsborg og Skandseanlæg i Svabsted blandedes ind deri. En afgjort Forudsætning for Rigsraadets Støtteaktion havde forøvrigt været Kongens udtrykkelige Løfte, at den nye Fæstning ikke »fra Danmarks Krone komme skulde.«²⁸⁾

Samtidig med at Kongen forhandlede med Kay Ahlefeldt om Købet, sendte han Axel Urup til Stedet for at afstikke Fæstningen i Terrainet og sætte Arbejdet i Gang. Pladsen, der efter saa mange og lange Undersøgelser var valgt, var en lav Odde, Priiserort, ud i Kielerfjord, noget Nord for det Sted, hvor Lewensaa falder ud i Fjorden. Den nye Fæstning skulde opkaldes efter Kongen selv og hedde Christianspriis. Christian IV var tilfreds med det opnaaede Resultat, og da han 18. Aug. meddeler Kansleren Christian Friis, at Sagen er i Orden og Arbejdet paabegyndt, tilføjer han som et Hjertesuk, ja en Bøn: Den alsommægtigste Gud give sin Naade til, at densamme (Fæstningen) maa være anlagt og begyndt, hans allerhelligste Navn til Lov, Pris og Ære og Landene paa begge Sider til Gavn og Gode!²⁹⁾ et typisk Udtryk for, hvorledes Tiden kunde give en ren og skær militærpolitisk Handling en næsten religiøs Motivering!²⁹⁾

Et optimistisk Haab, Rigsraadet og Kongen havde nærret, at det vilde være muligt at naa en Overenskomst med Hertugen af Holsten- Gottorp og Hertugdømmets Stænder om en Art fælles militær Optræden, i al Fald

hvad Fæstningsforsvaret angaar, blev en eklatant Skuffelse³⁰). Da Kongen i Sommeren besøgte Hertug Frederik i Kiel, kunde han nok mærke, at den nye Fæstning — som han sagde — hverken behagede Herre eller Knægt, dog ingen turde sige det aabenlyst³¹).

Med ikke ringe Kraft blev Arbejdet med Christianspriis sat i Værk og Gustav Adolfs Trusel om Indfald i Holsten Efteraaret 1631 satte yderligere Fart i Foretagendet. Alt i Sommeren 1631 var to sjællandske Kompagnier sat ind og ogsaa i de følgende Aar blev efterhaanden Landkompagnier fra hele Riget ført dertil fra tidligt om Foraaret til hen paa Vinteren. Desuden skaffedes til Stede en fast Arbejdsstyrke af Løsgængere. I Januar 1633 maatte Lensmændene skaffe 300 saadanne Folk til Veje. Det laa i Tidens merkantilistiske Syn, at arbejdsledige Omstrejferne skulde tvinges ind i Produktionen. Derfor indfangedes de systematisk over hele Landet til Arbejde — ogsaa paa Fæstninger. Til Christianspriis førtes de under militær Eskorte³²).

Lad det siges straks — de Forhold, hvorunder den Art Tvangsarbejde foregik, var alt andet end lystelige. Selv for hærdede Soldater var det haardt Arbejde — og hvorledes »Løsgængere« blev behandlede, vover man knapt at tænke paa. Det maa siges til Axel Urups Ære, at han havde Medfølelse med de arme Soldater, I Efteraaret 1634 arbejdede 400 Soldater paa Fæstningen og til dem krævede han udleveret 600 Al. Haardug, som de skulde ligge paa om Natten. Hans Motivering var, at de den hele Tid kun havde ligget paa Straa i deres Hytter, men nu, i de lange kolde Nætter, kan de ikke holde det ud: om Dagen strængt Arbejde og om Natten under et ringe Skjul, med intet over sig. Man faar at vide, at disse Arbejdssoldater ikke havde Uniform, men kun gik vadmelsklædt og deres tynde Vadmelsklæder havde de opslidt³³).

Sligt giver et Indblik i Tidens haarde Sind, men ogsaa i en Arbejdsgivers humane Tænkemaade. Men unægtelig spørger man — hvad kunde udrettes med slige Arbejdere!

Forøvrigt er det mærkeligt, at Kommandoen over alle, der arbejdede paa Christianspriis, først i April 1633 blev ham endelig overdraget³⁴).

Christianpriis maatte nødvendigvis lægge megen Beslag paa Axel Urups Tid og Arbejdskraft og vel særlig i de første Aar, da det gjaldt om at faa alt lagt ud i Terrainet paa rette Maade. Hele Aaret rundt har han selvsagt ikke behøvet at opholde sig i Fæstningen — tekniske og militære Medarbejdere stod til hans Raadighed. Som kgl. Ingeniør havde Axel Urup jo ogsaa sit Embede at passe efter Bestallingens Ordlyd, og det kunde i disse nervøse Efterkrigsaar nok lægge en Del Beslag paa ham. Planer til den i April

1632 paabegyndte Befæstning af Aalborg, »til Sikkerhed saavel for Byens Indbyggere som for det omliggende Land«, kan kun være udarbejdet af Axel Urup³⁵). I samme Maaned, da Kongen mener, man bør være forberedt paa et Angreb fra Sverige, beordres han til, sammen med Rigmarsken — nu Jørgen Urne — og Christoffer Ulfeldt, Lensmænd i Christiansstad og Helsingborg, at undersøge Manglerne ved Befæstningerne i Skaane og Halland, sørge for at de bliver rettede, at Arbejdet gribes an, hvor det mindst taaler at vente og dér gøres færdigt inden Aarets Udgang, Resten fik saa vente til næste Aar. Alt dette — og andet mere, hvorom vi ikke ved Besked — kan have taget hans Tid, og øjensynlig har han efterhaanden anset sig for berettiget til at betragte sit Arbejde med Christianspriis som en Art Ekstravirksomhed. Kongen har i al Fald bifaldet et saadant Synspunkt og bevilgede ham 11 April 1633 20 Rdlr. om Maaneden som et Slags Gratiale »saalænge han opholder sig i Fæstningen«³⁶).

Godt en Uge efter at have modtaget denne Gunstbevisning maa han rejse til Laalland i Anledning af Befæstningen af Nakskov³⁷). Med denne Opgave var Kongen forøvrigt gaaet ud over Bestallingens klare Ord, der begrænsede Axel Urups Beføjelser alene til Sundprovinserne og Jylland.

I Sommeren 1634 maa Christianspriis have faaet Form og Skikkelse som Fæstning og Axel Urup har — og før 3. Sept. — kunnet faa Titlen af *Guvernør*. I Begyndelsen af det følgende Aar befæstes hans Stilling yderligere, idet han 2. Febr. 1635 — men gældende fra 1 Maj 1634 — fik *Forleningsbrev paa Kronens Fæstning Christianspriis* med alt tilliggende Gods og Indkomst³⁸). Som Len betragtet hørte det til de smaa, kun omfattende de tidligere indkøbte adelige Godser. Hvad Lenet kunde indbringe udover de paakrævede Udgifter, tilfaldt Axel Urup selv.

Lensbrevet giver et ikke uinteressant Indblik i, hvorledes *Fæstningens Fredsstyrke* var beskaffen: Garnisonens Størrelse var unægtelig ikke imponerende. De menige Soldater var 54. Dertil kom Artilleriets Folk: 6 Bøsseskytter. Øverste Officer var en Kaptajnløjtnant, da Laurids Svendsen³⁹). Artilleriet varetoges af en Arkelimester. Af Underofficerer var der: en Vagtmester, samt 3 Korporaler og de dermed enslønnede 6 Gefreitere. Til samme Kategori maa ogsaa regnes den med samme Løn aflagde Trommeslager. Dertil kom: en Barber, en Profos og en Skarpretter. En Portner passede Adgangen til Fæstningen. Endelig var der Garnisonspræsten.

Den lille Militærby omfattede altsaa ialt c. 80 Sjæle.

Om Beholdningen af Vaaben faar man samme Aar at vide, at der skal sendes Axel Urup: 3 Hellebarder til Underofficerer, 25 Piker til Pikene-

terne og 50 Musketter med Bandolerer til Krudt og Kugler og Forquetstokke (Gaffelstokke) til Musketererne. Normalt var de to Tredjedele af en Fodfolkstyrke Musketerer, den ene Tredjedel Pikenerer, de sidste var forsynede med Dækvaaben — Bryst- og Rygharnisk, Benskiner og Jærnhat («Potte»), undertiden ogsaa Ringkrave⁴⁰).

Endnu var Fæstningen dog langt fra færdig — i Vinteren 1634—35 arbejdede 200 Sodlater paa den — og stadig krævedes store Beløb.

Gentagne Gange havde Christian IV besøgt Stedet og da han er der 20—21. Juli 1635, er han meget misfornøjet: »Da saa jeg min Ynk paa Værket«, skriver han 24. Juli til Rentemestrene, »hvor slet det gaar fort, uanset der haver ingen Mangel været paa Penge. Skal det Værk gøres færdigt med slige Kumpaner, som det nu er, da vil der 3 Gange saa mange til. Faar de ringe Dagløn, saa gør de ogsaa lidet derfor«. Og i korte Rids tegner Kongen et Billede af Datidens Fæstningsarbejder: »Medens at Værket endnu intet var saa højt, da synes det, at de gjorde noget, men nu, de faar baade længere og højere at løbe, saa forslaar det intet, de gør«. Og han fortsætter: Der er heller ikke Rustvogne nok til at køre Sten og »jo mere Jord, der kommer ud af Gravene, jo mere Vand de haver at udmale«. Det havde endnu lange Udsigter med Værkets Færdiggørelse. Dog er det ikke Axel Urup, Kongen her retter Bebrejdelser imod, men »Kumpanerne« — de tvangsindlagte Soldater og Arbejdere.

Den 4. Febr. 1636 modtog Axel Urup fra Kongen en »Ordinans«, hvorefter han havde at rette sig⁴¹). Den giver en vis Forestilling om, paa hvilket Standpunkt Fæstningsarbejderne da befandt sig. Den sydvestre Runddel, »der ligger henimod den høje Bakke«, skulde nu gøres færdig, ligeledes det alt paabegyndte Pallissadeværk helt rundt langs Stranden. Før end disse Ting var i Orden, maatte Arbejdet paa Raveliner og Glacis hvile. Naar Palissaderne er færdige, skal der begyndes paa den ene Halvdel af Muren indenfor dem, langs Stranden, men først naar Forraadet af Kampesten og Mursten er tilstrækkelig stort. Alt dette betyder, at Christianspriis endnu saa sent som ved Begyndelsen af 1636 faktisk laa ubeskyttet mod Søsiden. Man havde hidtil kun arbejdet med det ganske vist vigtigste — at sikre Forsvaret mod Land. Endelig ønsker Kongen Skibbroen — Havnen — forlagt hen mod Enden af Glaciset, hvad dog ikke synes at være sket. Der skulde derved kunne opnaas det, at Folk, der kom i Baade, blev nødt til at tage Vejen om ad Glaciset og videre over Bro og Ravelin til vestre Port; de vilde da bedre kunne holdes under Kontrol. Derimod betegner den stiplede Dobbeltlinie, afsat paa det haandtegnede Kort over Christianspriis, aabenbart den »Grøft«, der skulde graves »fra Hvælvingen ind i Stranden«.

»Hvælvingen« maa være den lille Udfaldsport — Poterne — igennem nordre Vold, der ligeledes er afsat paa Kortet, tilligemed en Bro, lagt i Anlæggets Midtakse. Tilbage stod ogsaa at fylde og jævne Pladsen indenfor Volden, saa den kunde blive tjenlig til Bygninger til »Folket« (Afb. 14).

Godt et Aar efter, 21. Febr. 1637, skal der aabenbart sættes yderligere Fart i Arbejdet paa Grundlag af en af Axel Urup indgiven Betænkning — Memorial⁴²). Ikke alene Mængder af Redskaber, Vogne og Heste skal skaffes til Veje og Vandmøller, trukket af Heste, arbejde for fuld Kraft, men 300 Bøndersoldater af den nationale Militi og 400 Løsgængere skal snarest sendes til Arbejde. Der er endda tillige Tale om andet Arbejdsmandskab af forskellig Slags. Alt i alt giver dette en Arbejdsstyrke paa omkring 750 Mand; den synes endda i August suppleret med 100 Soldater⁴³).

Hvad andre Fæstningsarbejder angaar, skulde en Forhøjning til Kanonstillinger — en »Kat« (Kavaler) — paa en af Bastionerne straks sættes i Værk og ligeledes 2 »Kamme« — Batardeaux — i Gravene, tjenlige til at regulere Vandstanden.

I Aarets Løb maa Fæstningsværkerne, takket være disse Anstrængelser, saa nogenlunde have nærmet sig deres Fuldendelse. Thi i Efteraaret samme Aar, 17. Novbr. kunde Kongen skrive til Rigsraadet, at de i Sommeren 1638 vilde være bragt saa vidt, »at ingen ærlig Mand den d. v. s. Fæstningen skal have Aarsag at forløbe«⁴⁴). I Foraaret dette Aar øgede man yderligere Arbejdsstyrken — atter med Løsgængere, ialt tæt ved 200 Mand⁴⁵). Det vil sige, at man i den omtalte Sommer kunde arbejde med mer end 1000 Mand.

Men — som sædvanlig — naar man med Møje havde faaet selve Værkerne færdige — meldte sig Spørgsmaalet om Bestykningen. At faa samtlige »Stykker«, store og smaa, bragt til Veje, voldte ogsaa her Kvaler. Selve Voldarbejdet var dog først afsluttet 1640 og endda stod adskilligt tilbage. Faktisk bliver Fæstninger aldrig færdige — altid vil der være noget at ændre — alene og fornemmelig ved selve Befæstningsværkerne.

Men disse udgjorde jo dog kun en Del af det samlede Anlæg, naar det drejede sig om en Fæstning af Christianspriis' Rang, med en fast Garnison. Til Soldaterne skulde bygges Barakker — Datidens Benævnelse for Kaserner — og Befalingsmændene skulde have Boliger. Men ogsaa andre Bygninger til militært Brug var paakrævede — først og fremmest Tøjhuse til Opbevaring af Skyts, Vaaben og Ammunition og Provianthuse til alskens Forraad og Fornødenheder. Den valgte Beliggenhed ud mod Kielerfjord lettede saavel i Fred som under Krig Tilførsler til Fæstningen, men krævede selvsagt Havneanlæg. Christianspriis var imidlertid ikke blot *Garnisonsby*

og *Havneby*, med alt, hvad deraf fulgte, den var tillige fra 1634 at regne *Administrationsby*, som Sæde for Lensmanden over Christianspriis Len, med et, ganske vist ikke synderligt stort Kontorpersonale, hvis fornemste Mand var Skriveren (Fogeden)⁴⁶). Men som Lensmandssæde maatte der ogsaa drages Omsorg for en Bolig til Administrationens Hoved, selve Kgl. Majestæt.

Hvilke Medarbejdere havde Axel Urup til denne efter danske Forhold store Ingeniøropgave?

Da i April 1632 det finansielle og politiske Grundlag for Opførelsen af Christianspriis endelig var helt i Orden, sluttedes Kontrakt med Værkmesteren — ogsaa kaldet Voldmesteren — Otto de Claer, en ellers ukendt Ingeniør, om at »forfærdige Volde, Grave, Raveliner og Contrescarper . . . saaledes som denne nu er afstukken efter sine Pæle og opkastede Grave«. Dog skal han kun tage sig af Jordarbejdet; hvad der skulde bygges af Sten, skal han ikke befatte sig med. Den 28 Juni 1634 afløses han af Peter Buysser, formentlig Søn af afdøde Ingeniør Poul Buysser. Han ledede Arbejdet som Voldmester til 1640, med Hans Osterman som Konduktør.

Hvem der forestod Opførelsen af Bygningerne vides desværre ikke, formentlig en af de kgl. Bygmestre. 1635 omtales en Bygmester, Herman Boltén fra Glückstadt, der da har færdigbygget den store søndre Port, efter den ham udleverede »Model«, medens Stenhuggerarbejdet skyldes Robert Harries fra Itzehoe⁴⁷). Men hvem har udarbejdet Modellen? 1637 har Hans Steenwinkel d. Yngre med Fuldførelse af Soldaterboligerne at gøre og muligt er det ham, der har fungeret som Overarkitekt til sin Død 1639. Af andre Bygningshaandværkere omtales samme Aar en vis Murmester Villum. Ham gik det ikke godt! Under et Besøg paa Christianspriis er Kongen meget misfornøjet med ham og behandler ham med sin forøvrigt ikke udsædvanlige Haardhed: »Efterdi han ganske ilde haver skilt sig ved sit Arbejde her — om han ved Middel til at contentere mig derfor, som jeg dog er vis paa at han intet kan — hvorfor han skal forvares udi det blaa Taarn«. Dette var ikke noget hyggeligt Opholdssted, men Kongen følger dog i sin Ordre om Fængslingen formildende til — den skal foreløbig kun vare »indtil Gud vil, jeg kommer til Stede igen«. Hvorledes det senere gik den ulyksalige Murmester vides ikke⁴⁸).

Hvad alle disse Mennesker arbejdede med af Materiale og Redskaber — ogsaa derom faar man en Del at vide i Meddelelsen til Axel Urup af 21. Febr. 1637.

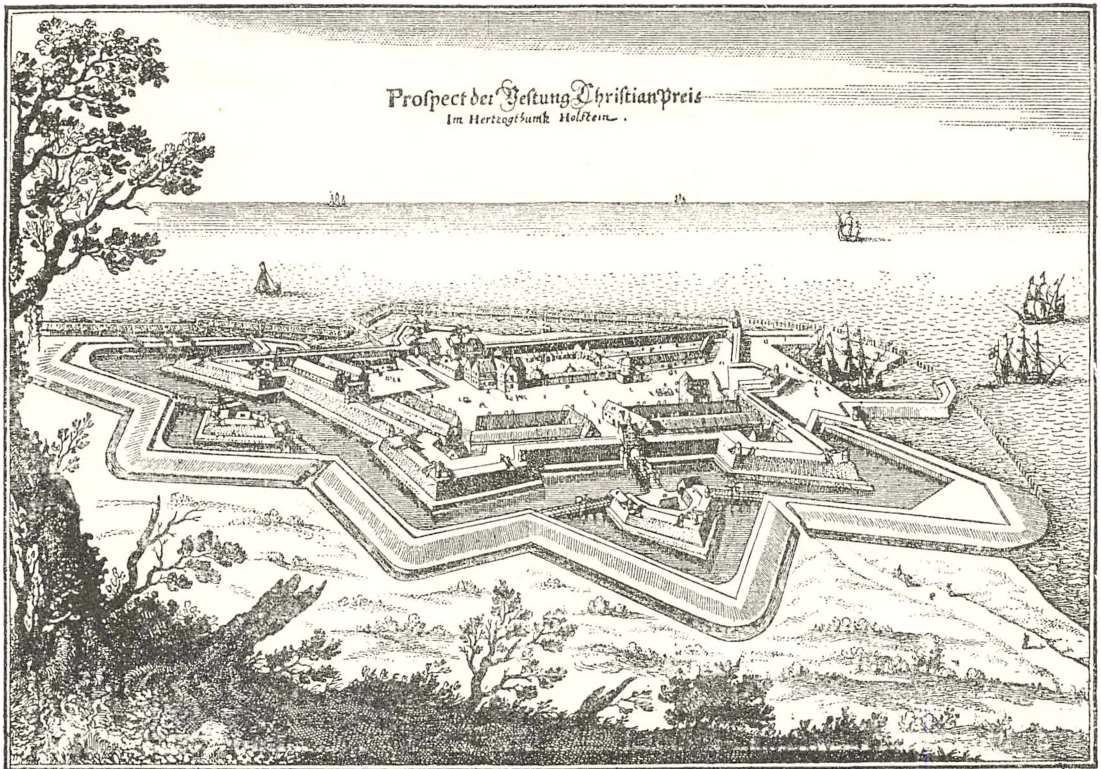
Det væsentligste *Materiale* var Jord, thi Volde, Raveliner, samt Contre-

scarpe var af dette Materiale — følgende det nederlandske Systems Princip. Til Funderinger m. m. krævedes Kampesten, til Bygninger og Redskaber Tømmer og Træ. Begge Dele kunde man for største Partens Vedkommende faa fra det indkøbte Godsomraade, »hvor der ogsaa fandtes nok af Skov«. Mængder af Mursten var nødvendige, dels til den projekterede Strandmur, dels til Bygninger. Og der krævedes Kalk. Baade Mursten og Kalk beordredes tilsejlet fra forskellige Steder i Landet⁴⁹).

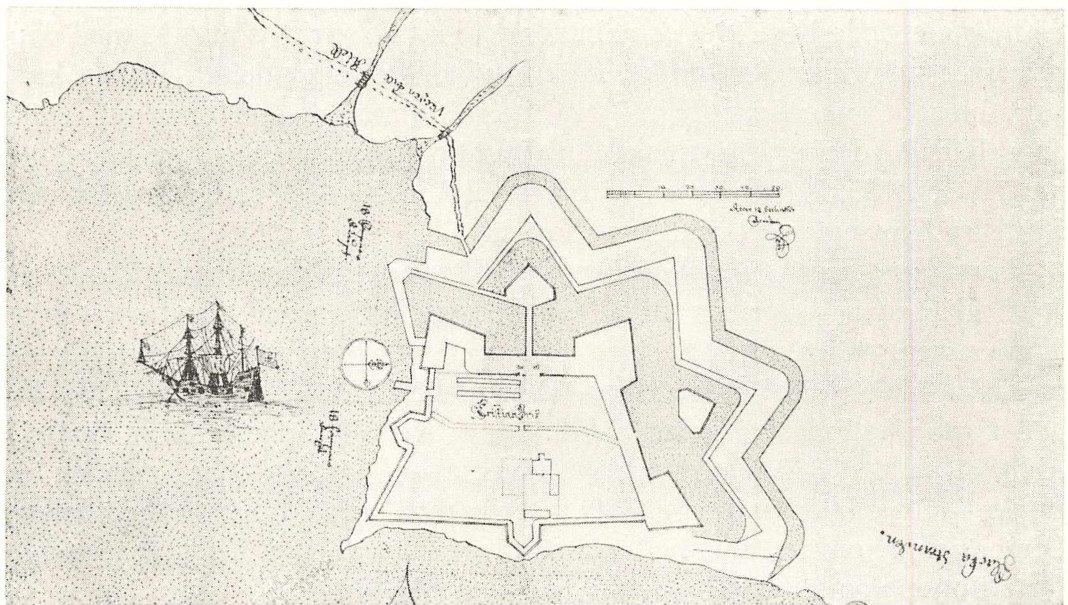
Den store Arbejdsstyrke havde Brug for mangeartede Redskaber — Spader af forskellig Slags, Skovle baade af Jærn og Træ, specielt Skovle til at øse Vand med, og desuden Hjulbøre, dertil kom Tørvespader og Tørvevogne formentlig til at fremskaffe Græstørv. Thi Tørveskæring var en meget vigtig Sag, da Græstørv benyttedes til Beklædning af Voldene, og ikke mindre vigtigt var det at fremskaffe Ellepæle og Ris til Palissader; ogsaa de skulde køres til Stedet. Til at fjærne oversflødigt Vand fra Gravene behøvedes en hestedrevet Mølle, betjent af en Møllemester og overvaaget af Musketterer, for at intet skulde blive stjaalet eller beskadiget. Mølle- og Tørveheste fandtes i anseligt Tal og saavel de som Vognene krævede Staldkarle, Kuske og »Vogndrenge«. Hestene var man øm over: »Hvad det angaar, at de kunde dø bort eller blive stive og udygtige, da skal have i Agt, at der omgaaes saaledes med dem, at de kan udholde Arbejdet« — en smuk Dyrebeskyttelsesforanstaltning, omend dikteret af Frygt for økonomisk Tab!

Christianspriis er et af Axel Urups Hovedværker. Det er et stort, et imponerende Foretagende — at opfatte som et Byanlæg, omend med Hovedvægten lagt paa selve Befæstningsanlægene. Christianspriis blev nogenlunde færdigbygget, hvad langt fra altid var Tilfældet med Tidens fortifikatoriske Foretagender, men netop denne Fæstning kunde hele Tiden glæde sig ved saavel Kongens som Rigsraadets Bevaagenhed og relativt betydelige Pengemidler var stillet til Raadighed. Det tekniske Ansvar for Resultatet var Ingeniørens og der var givet ham fri Hænder — dog kun til en vis Grad. Thi for Christian IV kunde ingen af hans Ingeniører eller Bygmestre være helt sikre. Kongen kunde ikke, saa teknisk interesseret som han var — og tillige saa kyndig han var — dy sig for at gribe ind snart her, snart der. Lejlighedsvis kunde han blande sig i Tingene, som det skete ved den omtalte »Ordinans« af 4. Febr. 1636, hvor der gives visse Direktiver for Arbejdets Gang og Maader, hvorpaa det skal udføres. Man har ogsaa Indtryk af, at naar Kongen var paa Besøg i Fæstningen — og det vil sige paa Inspektion — gik det ingenlunde altid stille af!

Axel Urup oplevede den Tort efter den gamle Konges Død, 1648, at se



Afb. 13. Christianspriis, set fra Syd. Efter Stik af Merian.



Afb. 14. Christianspriis. Plan 1643. Syd opad.

Krigsarkivet Stockholm.

Christianspriis solgt og demoleret og senere erstattet af Henrik Ruses Frederiksort⁵⁰). Skønt forlængst jævnet med Jorden er Axel Urups Størværk dog ganske vel kendt, dels fra to haandtegnede Kort i det svenske Krigsarkiv i Stockholm, dels fra et kobberstykke Kort og endelig fra en meget instruktiv Gengivelse i Merians Topographia Germaniæ, Prospect der Vestung Christianspreis im Herzogthum Holstein(1) (Afb. 13). Vigtigt er ogsaa et Stik af Christianspriis, gengivet i Fugleperspektiv.

De to haandtegnede Kort staar hinanden nær, hvad Gengivelsen af selve Fæstningen angaar og gør Rede ogsaa for Bebyggelsen indenfor selve Befæstningsanlægget; begge har tillige Nordpil, desuden Maalestok i Roder, det ene med Tilføjelsen à 12 sjællandske Alen, samt et ulæseligt Forfatternavn (Afb. 14). Men Paategninger i det svenske Sprog med en anden Haand end Tegnerens afslører, at det maa stamme fra Fæstningens Erobring 1643 under Torstensonfejden. Det andet af de haandtegnede Kort har tjent den øverste Ingeniørofficer i Torstensons Hær, C. Mardefeldt som Forlæg for Stik af Fæstningens Plan af samme Aar; dette bærer Paaskriften: Der Vestung Christianspris. 1643. C. Mardefeldt, G. Quartiermeister delineavit. Stikket i Fugleperspektiv, signeret Erik Jønson (Dahlberg), den senere svenske Generalkvartermester, har haft andre Forudsætninger.

Ogsaa Merians Stik viser Fæstningen i Fugleperspektiv, tegnet i den for slige Prospekter sædvanlige Vinkel, 45°, og er meget detaljeret udført. Selve Befæstningslinien svarer i sine Hovedtræk ganske nøje til de to Planer, men Bebyggelsen er her gengivet saa langt mere omfattende end paa de haandtegnede Kort. Det er aabenbart Christianspriis, som det var i den projekterende Ingeniørs Tanke, man her har for sig og dette Stik kan kun være blevet til paa Grundlag af en Originaltegning af Axel Urup selv eller en af hans Medarbejdere. At saa langtfra alle de oprindelig paatænkte Bygninger, som Stikket gengiver, er blevet til Virkelighed, er en Sag for sig. Ej heller Havneanlægget svarer til Kortets.

Først Fæstningens *Form og Omfang*. Skønt ogsaa den laa yderst paa et Næs, fik den ikke, som vanligt ved befæstede Næsbyer, Segment - men Trapezform, klart udtalt i selve Byomraadet. Trapezens Grundlinie — mod Øst — var 100 Roder, altsaa 1200 sjællandske Alen, d. v. s. 760 M, den korte Vestlinie og begge Sidelinierne hver 50 Roder, altsaa 600 sj. Alen, d. v. s. c. 380 M. Anlæggets Midtakse — Vest-Øst — er ligeledes 50 Roder — følgelig ogsaa den c. 380 M. Som man ser, et Anlæg af betydelige Dimensioner, omtrent dobbelt saa stort som det af Axel Urup senere opførte Københavns Kastel.

Paa overordentlig tydelig Vis afslører Tallene, hvorledes Tidens Ingeni-

ører arbejdede med Planlæggelse af en Fæstning, tilstræbende let overskuelige og let behandlelige Maal, efter et rent matematisk System. *Axel Urup har benyttet Roden som Maalenhed — Modul.* Rodemaalet gaar igen ogsaa i andre Forhold. Saaledes er Kurtinelængden for Hovedvolden, der dækkede mod Nord og Vest 30 Roder, Bastionsflankerne 5 Roder, svarende til Voldens Tykkelse og Bastionsfacerne 20 Roder. Man finder noget tilsvarende i de Byggeregler — »alle Kunstens Regler«, Datidens Arkitekter arbejdede med indenfor den førende Arkitektur og som hviler paa ældgamle Traditioner indenfor Bygningskunsten⁵¹). Et saadant Maalprincip lettede selvsagt ogsaa det daglige Arbejde med Fæstningen, saa meget mere, som Roden eller Alenen — hvad Størrelse de end kunde have — laa til Grund for Udarbejdelsen af Fortingninger — Kontrakter — om et Arbejdes Udførelse⁵²). De klare Maal gaar igen ogsaa i Hovedgraven og Ydervolden. De er begge 15 Roder brede — tilsammen 30 Roder, altsaa som Kurtinelængden. Hvorvidt man ogsaa i Opbygningen af Voldene med deres Bastioner og i Ravelinerne fulgte samme strænge Maalprincip lader sig ikke oplyse, da man mangler Profiltegninger af Forsvarsværkerne. Maalprincippet maa antages ogsaa at staa i Forbindelse med de omhyggelige matematiske Udregninger til Opnaaelse af størst mulige Forsvarskraft, Datidens Fortifikationsteoretikere dyrkede med saa megen Lidenskab og Lærdom, og med det Formaal at gøre Værkerne stormfri. Man forstaar, at en Mand som Freitag i sit omtalte Skrift kun underskriver sig: Mathematicus.

Ved Bebyggelsen af det ingenlunde ubetydelige, trapezagtige Byomraade, var den i Vest-Øst løbende Midtakse accentueret i Vest af Hovedporten, midt i Omraadet af en Bro over en paa Tværs løbende gravet »Grøft«, i Øst af et lille bastionsagtigt Fremspring i østre Strandmur. Der var saaledes tilrettelagt et symmetrisk Byanlæg, efter Renaissancens strænge Ordensbegreb. Men, da det kom til Stykket, blev Midtaksen kun lidet respekteret af Bebyggelsen, der blev en *udpræget Randbebyggelse, idet Midtpartiet holdtes frit som en stor uregelret Paradeplads.*

Holder man sig til den af de haandtegnede Planer, der maa formodes at vise Fæstningen som den var ved Indtagelsen 1643, findes her umiddelbart indenfor Hovedporten og østligt for denne indtegnet to lange Længer, antagelig Barakker »Stokke« — til Besætningen; de er paa Merians Stik forbundne med en Endefløj ud mod Aksegaden. Helt Øst for denne er afsat et større Bygningskompleks af 3 Huse — det ene meget dybt og med et karnapagtigt Fremspring paa Facaden — samlede om en rektangulær Gaardsplads. Et mindre Omraade, men kun afsat med stiplede Linier, slutter op i dennes Sydvesthjørne. Ogsaa det trelængede Kompleks er gen-

givet paa Merians Stik — det dybe Hus som et Dobbeltthus efter holstensk Byggeskik. Før 1643 var da næppe noget opført af alt det øvrige, Merians Stik angiver — lange Længer, grupperede parallelt eller om aabne Gaarde. *Men — som denne Soldaterby var tænkt, var Christianspriis aabenbart fuldt paa Højde med, hvad Datiden kunde forlange af en Fæstning som denne.*

Hvad virkelig blev bygget, faar man Besked om i den Inventarfortegnelse, der blev optaget 1648 inden Fæstningens Salg⁵³). Her omtales *Proviandhuset* i to Stokværk — det var paabudt opført allerede 1637 — og tjente tillige til *Arsenal*, thi her opbevaredes Skyts. Desuden nævnes »*Garnisonshusene*«. Foran den store vestre Port de to tidligere opførte Rækker Huse, i hver Række 20 Boliger, samt 28 straatækte Soldaterhytter og 7 Corps de Garder. Endelig hørte til Fæstningen en Smedje og Vindmølle. Men selv med disse Oplysninger er en helt tilfredsstillende Fortolkning af Prospektet hos Merian ugørlig.

Saa meget kan da siges, at *denne Soldaterby aldrig helt blev det, den skulde have været* — den fik heller ikke det fornemt udbyggede Havneanlæg, og maatte nøjes med en almindelig *Skibbro*. En væsentlig Aarsag til, at det gik, som det gik, har sikkert været den samme, der i Aartierne efter Kejserkrigen lammede alt dansk Fortifikationsbyggeri — Rigets Fattigdom. Paa Christianspriis var der dog ofret meget store Summer — men aabenbart ikke nok!

Christianspriis var jo tillige Administrationsby, idet den var Lensmands-sæde, hvad dog ikke prægede Bebyggelsen i nævneværdig Grad — en Lensmands Administrationsapparat var dengang saare beskedent. Hvor Lensmanden selv, Axel Urup, havde sin Bolig, siges intetsteds. Derimod vides det fra »*Ordinansen*« af 1636, at der var bygget et særligt »*Logement*« til *Kongen*, Administrationens øverste Chef, og at der var udstukket Plads til en kgl. Have. Dette »*Logement*« kan kun være Dobbelthuset og det med stiplede Linier angivne Omraade kunde tænkes at markere Haven. Men i denne Bygning, 1648 kaldet »*Hans Majestæts store Hus*« og efter Merians Stik i to Stokværk, har vel ogsaa Lensmanden haft sin Bolig — som Skik og Brug var paa Datidens kongelige Slotte. Vel var dette Hus næppe værdigt til at kaldes et Slot, men anseligt synes det at have været og virket og det var i al Fald en af Christian IV.s Bygninger, det nok havde været værd at vide noget mere om. At *Lensmandens Bolig* har ligget her, kunde bekræftes af den Omstændighed, at *Amtsskriverens Hus* laa tæt ved Siden af i samme Bygningskompleks.

Afgørende for en Fæstnings Værdi var dog selve Værkerne. *Og hvor-*

ledes var nu den Fortifikation, Axel Urup her havde skabt, set i Forhold til datidig europæisk Befæstningskunst?

Som ofte nævnt har man kun de to Kort over Christianspriis og Prospekterne, særlig Merians at holde sig til — men stort set dækker de alle hinanden, hvad selve Fæstningsværkerne angaar. Det fortifikatoriske System, Axel Urup her har arbejdet efter, er klart nok. Det er *det ældre nederlandske System*, som dette i Praksis var udformet af Prinserne Maurits og Frederik Henrik af Oranien og theoretisk bundfældet i Værker af S. Marolois og Adam Freitag.

Dette gælder imidlertid kun Landfronten i Vest og Nord. Her alene er Systemet fulgt i alt det væsentlige. Hovedvolden med sine Bastioner, dog uden Faussebraie, Graven med Raveliner ud for Kurtinerne, Glacis med dækket Vej, Vaabenpladser og smal Ydergrav. Hvad Værkernes Opbygning angaar, giver Merians Prospekt disse, som de paa eet eller andet Tidspunkt var tænkt — alle Bastioner hule, den »Kat« i al Fald een af dem fik, og de to Batardeaux, er ikke angivet — ej heller »Grøften« tværs over Byomraadet.

Fæstningens to Sider mod Fjorden følger et andet System — Mure, her med bastionsagtige Fremspring. Udenfor Murene viser Merians Prospekt Palissaderne.

Af Enkeltheder i Anlægget er der Grund til at hæfte sig ved det saare vigtige: Adgangen til Fæstningen. Een Adgang var her tilstrækkelig — Vestfra ad Kielervejen. Ad en lille Bro over Ydergraven kom man først igennem Glaciset til en Bro over til Ravelinflanken. Efter at være naaet igennem denne, kom man fra Ravelinens Strube, og atter ad en Bro, over Hovedgraven. Broen førte lige løs paa Midten af vestre Kurtine mellem de to Hjørnebastioner. Her rejste sig, efter Merian, Portbygningen i to Stokværk og med et lille Spir — øjensynlig et smukt, taarnagtigt Bygningsværk, efter Tidens Skik med Stenhuggerarbejder og arkitektonisk virkningsfuldt midt i det barske Jordværk med de strænge Skraaflader. Den, der havde Ærinde i Fæstningen, skulde ikke blot have et stærkt Indtryk af dens Styrke, men ogsaa af Monumentaliteten i et Anlæg af denne Art.

Den hele Ordning var ganske efter Reglerne, der tilsigtede at vanskeliggøre en Storm paa de altid meget udsatte Porte. Derfor ogsaa Zigzagsystemet.

Men foruden de her nævnte og paa Kortene angivne Broer var der paa Merians Prospekt angivet andre, der skulde lette det for Besætningen at komme fra Vest- og Nordravelinerne til den dækkede Vej. Alle Broer var Vindebroer.

Med Christianspriis har Axel Urup vist, at han var vel indforstaaet med

den Fortifikationskunst, der med den hollandske som Udgangspunkt, maatte anses for vel skikket til Anvendelse i et Terrain som det, det her drejede sig om. Til de mindst udsatte Sider — ud mod Fjorden — faldt han tilbage paa Motivet med solide Mure, for hvilket der var Tradition i den nærmest foregaaende Tids danske Befæstningskunst.

Som alt nævnt var der 1632 paabegyndt en Befæstning af Aalborg. Men man ved intet om Arten og Karakteren af dette Foretagende⁵⁴). Hvorledes Axel Urups Forhold har været til den store Nybefæstning af Nakskov ligger meget uklart. »Det nye Værk« var blevet afstukket i Foraaret 1628 og var en Befæstningslinie mod Landsiden. Efter Forbillede mange Steder fra ude i Europa var den lagt udenom den tidligere Linie fra Christian III.s Dage. Det synes som Christian IV her har ydet en betydelig personlig Indsats. Fra 24. Febr. til 18. Marts var han selv i Nakskov, tidligt og sildigt paa Færde med at afstikke Værkerne og ordne den daglige Ledelse. Den 13. April 1629 skriver han egenhændig paa et Prospekt til Befæstningsanlæg: »Efter denne Fortegning skal Kommissarierne sig rette«. Men hvor ivrigt Kongen end har taget Del i Udstikningen af Værkerne, maa saavel han som Kommissarierne have været bistaaet af en Ingeniør. Hvem det har været, vides ikke⁵⁵). Først saa sent som i April 1633 møder os Axel Urups Navn i Forbindelse med Nakskov. Da først faar han Befaling til — sammen med Palle Rosenkrantz, Lensmand paa Aalholm, at »gøre Anordning om Bygningen af Nakskov Befæstning«. Men da maa ganske vist Arbejdet allerede være skredet godt fremad, thi alt 1632 var der Tale om at paabegynde »Værket langsmed og næst ud mod Stranden«, hvad ogsaa skete. Samtidig var de ældre Volde blevet forhøjede og forsynede med Brystværn.

Baade i Aalborg og Nakskov er det lokale Lensmænd, der ordner det fornødne — ja! det er ovenikøbet dem, der skal tage Konduktører og Værkmestre med sig og afslutte Kontrakter⁵⁶). Men Forudsætningen er selvsagt, at der har foreligget Projekter udarbejdede og at de nødvendige Teknikere er udpegede paa Forhaand, for Aalborgs Vedkommende af Axel Urup, for Nakskovs formentlig af Kongen selv.

Først fra 1633 kan Axel Urup have haft et Medansvar for Nakskovs Befæstning, hvorpaa der arbejdedes i Aarene helt op mod Torstensonfejden, men hans Indsats lader sig ikke paavise.

PRIVATE FORHOLD

For Axel Urup blev 1635 et særligt bevæget og begivenhedsrigt Aar.

Til Lensmands- og Guvernørstillingen i Christianspriis, som han havde opnaaet i Slutningen af det foregaaende Aar, kunde han Januar 1635 føje Embedet som Rigens Ingeniør — den første og sidste Indehaver af denne Tittel¹). I dette Aar blev han ogsaa gift og slog Rod i Skaane som Godsejer.

Inden der fortsættes med Skildringen af Axel Urup som Embedsmand, vil det være naturligt alt nu at gøre Rede for hans private Forhold, som de ved denne Tid var ved at fæstne sig — saavidt de overhovedet kendes. Thi kun faa og spredte Vidnesbyrd foreligger. Og hvordan han var i sit Hjem og i sit Forhold til Slægt og Venner, derom vides endnu mindre. Ligprædiken er næsten ene om at løfte lidt af Sløret for hans intimere Privatliv.

Paa Herregaarden Duveke i Skaane, Luggude Herred, boede ved Aar 1635 den noget omstridte, i alt Fald paa mange Maader mærkelige Tage Andersen Thott (d. 1643), Ridder og Lensmand paa Sølvborg, med sin Hustru Clara Sparre (d. 1636). Det barnløse Ægtepar havde taget sig af en ung, da 23 aarig forældreløs Pige, Husfruens Søsterdatter, *Sidsel Grubbe*, Datter af Knud Grubbe til Røgle, ligeledes i Skaane, og Sidsel Sparre. Kun eet Aar gammel havde hun mistet sin Moder, 1627 sin Stedmoder og 1632 Faderen.

Hvor og naar Axel Urup havde lært hende at kende, vides ikke, men engang i Begyndelsen af 1635 »lod han, af Guds Forsyn, tiltale og begære« hos Plejeforældrene »om deres kære Søsterdatter, den ærlige og velbyrdige Jomfru Sidsel Grubbe. Da blev hun hannem tilsagt«. Axel Urup var ikke helt ung længer — 34 Aar. Der var ingen Grund til lang Trolovelse, og Ansøgningen om en Maanedes Orlov fra sine Stillinger i Christianspriis for at holde Bryllup blev ham bevilget 27. Marts²). Brylluppet fejredes 10. Maj i København og blev Indledningen til 36 Aars lykkeligt Ægteskab.

At hun har været sin Mand en god Hustru, derom vidner Hofpræsten Hans Leth i de Ord han ved Axel Urups Bisættelse henvendte til hende: »Ingen ved bedre end I, hvad Møje og Besvær; hvad Uro og Fortræd, hvad Anstød og Vidervordighed, der haver mødt Eders gode salig Herre i denne

onde Verden. Ikke alene ved det, men Herre Gud! Hvad haver I mange Tusinde Gange bemøjet Eder selv udi Eders Hjærte elskeligt og for Gud og Mennesker ret priseligt Ægteskab at afværge fra hannem, saavidt muligt var, hvis der kunde være hannem til Fortræd.«

Desværre er intet Portræt af Axel Urups Hustru bevaret og om hendes Karakter og Væsen er direkte Vidnesbyrd faa, men nok til gennem dem at tegne et Billede af en god og kærlig Kvinde, med adeligt Tjenersind. Hun har følt Trang til at ofre sig for andre. For hende, som for hendes Mand, der skulde blive den sidste af sin Slægt, har det sikkert været en stor Sorg, at deres Ægteskab forblev barnløst. Men begge har de fundet en Erstatning for egne Børn i de — mest forældreløse — unge adelige Mænd og Kvinder, baade Slægtninge og andre, de tog til sig i deres Hjem og for hvem de var kærlige Plejeforældre. Ligprædiken omtaler 8 Jomfruer og 14 unge Mænd, der opdroges hos dem, dels i Hertugdømmet, dels i Riget. Men hvem de var, vides desværre ikke.

Sidsel Grubbe maa ogsaa have haft noget i sig og over sig af »la grande Dame«. Gennem sin Mand kunde hun ikke undgaa at komme i Forbindelse med Hoffet, særlig i Frederik d. III.s Dage, da Axel Urups sociale Stilling kulminerede. Hans Hustru, der da hørte til blandt Rigets fornemste Fruer, maa have befundet sig vel i Hofkrese, og dette, i Forbindelse med hendes pædagogiske Evner og Interesser, skaffede hende, efter Axel Urups Død 1671, Stillingen som Hofmesterinde hos Christian d. V.s Dronning, Charlotte Amalie, med den særlige Opgave at tage sig af de kongelige Børn. 1685 var dette hendes Hverv til Ende. Den unge Dronnings Medfølelse med Eleonora Christine er vel kendt og Sidsel Grubbe delte den. Den fangne Kongedatter havde Tillid til hende og fortæller selv, hvorledes de kongelige Børns Hofmesterinde »var meget høflig og god imod mig, sendte mig adskillige Gange Citroner, Pommerantser, Muldebær og andre Frugter efter Aarsens Tider«³). Glæde ved at glæde andre har aabenbart været et væsentligt Karaktertræk hos hende og det undrer ikke, at hun overfor Fattige var mer end rundhaandet — ja i den Grad, at da hun 1691, i sit 78 Aar, døde, efterlod hun sig ikke saa meget, at hun kunde faa en Begravelse svarende til hendes Stand. Kongen, der satte megen Pris paa hende, maatte træde hjælpende til⁴).

Som saa mange af Tidens adelige Familier har ogsaa den Urupske bestandig været paa Vandring fra Lensmandssæde til Lensmandssæde. Til at begynde med har Axel Urup og Sidsel Grubbe haft deres Embedsbolig i Christianspriis at holde sig til. Men ogsaa et egentligt Hjem — i Ordets fulde Betydning af *eget Hjem* — har de haft.

Medens Axel Urup lige til 1635 ofte skriver sig til — eller tilskrives — sin Fædrengaard, Vapnø i Halland, møder os for første Gang og kort Tid efter hans Giftemaal — 7. Okt. 1635 — Betegnelsen: til *Belteberg*, nu Belteberga, i Skaane mellem Helsingborg og Landscrona, hvilket ikke udelukker, at han i de nærmest følgende Aar ogsaa kaldes: til Vapnø. At Belteberg er hans egentlige Besiddelse fremgaar dog af, at det er den, han stadig skriver sig til eller skrives til, ogsaa efter at Skaanes Afstaaelse havde fundet Sted.

Belteberg er en gammel Herregaard i Luggude Herred, Ottarp Sogn. Den havde længe været i Slægten Urnes Besiddelse. I Begyndelsen af 17. Aarh. ejedes den af den lærde Lave Urne, der i 30 Aar havde været Landsdommer i Skaane og skal have været en »brav og god« Mand, men til Slut i sin høje Alderdom var kommet i økonomiske Vanskeligheder⁵). Kort før sin Død havde han 1623 overdraget sin Brodersøn, Claus Urne, Gaard og Gods, da paa 158½ Td. Hartk., mod at denne overtog hans Gæld, der alene til Kongen udgjorde 2000 Rdlr. in Specie⁶).

Det var gennem sin Hustru, Axel Urup var blevet Ejer af Belteberg. Den maa være tilfaldet hende efter Faderens Død. Et noget indviklet Pengeforhold, hvori Knud Grubbe stod til Claus Urne, har medført, at han i Egenkab af Kautionsist for Gælden til Kongen muligvis ogsaa som privat Kreditor, allerede 1626 har faaet Belteberg i Pant og 2 Aar efter, 6. Okt. 1628 blev den virkelige Ejer. Thi den Dag mødte Sivert Grubbe til Hofdala og Henrik Huitfeldt til Lilø som kongelige Kommissionærer paa Belteberg og »indførte« Knud Grubbe i Gaarden med tilliggende Gods⁷). Men da Knud Grubbe døde 1632 var Gælden, der hvilede paa Belteberg endnu ikke afviklet. Den betaltes først — og med Renter og Renters Rente at regne fra et Forlig 1630 mellem Kongen og to Kautionsister, hvoraf Knud Grubbe var den ene — af Axel Urup, som det synes i første Halvdel af 1636. Senere maatte han ganske vist udrede Rente og Rentes Rente helt fra et tidligere Forlig 1626⁸).

Men *Vapnø!* Ved sin Død 1637 skrives Axel Urups Moder: til Vapnøgaard og maa vel helt til da have været Hovedejer af Gaard og Gods. Men det hænder, til langt ind i det følgende Aar, da Vapnø takseres til Søkendskifte, at Sønnen stadig skrives til denne Gaard. Derefter glider Betegnelsen helt ud, idet Axel Urups Svoger, Christian Bülow, efter at have samlet hele Godset paa sin Haand, blev Eneejer⁹).

Fra 1646 møder Axel Urup imidlertid lejlighedsvis med en ny Tilskrivning: til *Hviderør* — dels som Enebetegnelse, dels i Forbindelse med den sædvanlige: til Belteberg¹⁰). Hviderør. nu Videröra, er i vore Dage en Landsby, ogsaa i Ottarp Sogn, med en større Gaard.

Hvorledes Axel Urup var som Godsejer foreligger der saa godt som intet om.

Men sine Godser og mange store Embeder til Trods — nogen rig Mand blev han ikke. Som Grund dertil siges ved hans Død, at han altid tilside-satte sine og sin Families Fordele og forlod Livet »rigere — ikke paa Gods — men paa Berømmelse«¹¹). Skulde Danmark komme i Nød, vilde han dog ikke holde sig tilbage for at bringe økonomiske Ofre, som da han 1653 tilbød, »dersom rigtig noget fjendtligt paakommer«, at ville hverve paa sin egen Regning 600 Mand til Fods og levere 100 Tdr. Korn¹²). Selv kunde han komme i økonomiske Vanskeligheder. Efter Torstensonfejden maatte han 1645 laane 3500 Rdlr. af Corfitz Ulfeldt, for hvem forøvrigt en lang Række danske Adelsmænd stod som Skyldnere. Efter hvad man ved om hans Hustru, hørte heller ikke hun til dem, for hvem det at erhverve Rigdom var Livets Maal.

Belteberg var og blev Ægteparrets egentlige Hjem og saaledes har baade Mand og Hustru opfattet det. Til denne skaanske Herregaard maa de begge have følt sig stærkt knyttet og til deres Sognekirke i Ottarp skænkede de Aaret efter deres Giftemaal en Messehagel, prydet med det Urupske og Grubbeske Slægtsvaaben. Tidligere fandtes i denne Kirke ogsaa et Portræt i Legemsstørrelse af Axel Urup¹³).

Af det Belteberg, Axel Urup ejede, er nu intet mere tilbage, udover to Indskriftstene med hans og hans Hustrus Navne og det I. H. S. — Jesus Hominum Salvator — der er saa almindeligt paa Datidens Mindesmærker af alle Slags. Forøvrigt havde han 1658 samlet en betydelig Mængde Bygge-materialer sammen som til et større Byggeforetagende. Man ved, at Belteberg havde en smuk Have, maaske den »besynderlig Urtegaard«, allerede Claus Urne havde ladet anlægge, og der var fuldt af Fiskedamme ved Gaarden, hvortil hørte skønne Ege- og Bøgeskove med rig Vildtbestand¹⁴). Efter alt at dømme har Belteberg været en smuk og stor Ejendom. Den ligger i en frodig, naturskøn Egn, tæt ud imod Raaaens brede grønne Dalstrøg.

Hvor meget — og hvor længe ad Gangen — Ægteparret har kunnet op-holde sig sammen paa deres Sædegaard, har man ikke Midler til at kunne paavise. Det tyder i al Fald ikke særlig godt, naar Axel Urups Orlovstil-ladelse til at holde Bryllup ender med Ordre om, efter dette »med det første at forføje sig tilbage til Christianspriis!« Ofte og længe ad Gangen har hans Embedsstillinger holdt ham — og vel ogsaa hans Hustru — borte fra Hjem-met. Lejlighedsvis indtraf ogsaa Indbydelser til Hove, som da Ægteparret blev indbudt til Eleonora Christines og Corfitz Ulfeldts Bryllup 9. Okt.

1636, ligesom man maa regne med, at Axel Urup og hans Hustru — som altid Datidens Adelige — har tilbragt en god Del af deres Tid paa Rejser til og fra Adelens store Slægtsstævner ved Bryllup, Barsedaa og Begravelse. Det kunde ogsaa hænde, at Axel Urup maatte ordne Familieanliggender, som da han deltog i Skiftet efter sin Hustrus Plejemoder, Fru Clara Sparre, og i det særlig vanskelige Skifte efter sin Mors Død¹⁵).

I Axel Urups nærmeste Kres af Paarørende var der sket — og skete navnlig i 1630'erne — adskilligt. 2 Aar efter hans Bryllup døde Moderen 2. Maj 1637 og Aaret efter hendes Mand, Mathias v. d. Recke i Kurland.

Fru Helle Marsvin havde været rig paa Jordegods. Ved 1625 var hun ansat til ikke mindre end 1476 Tdr. Hartk.¹⁶). Men Skiftet efter hendes Død medførte højst pinlige Tvistigheder mellem Arvingerne og hendes Mand og det lettede ikke Sagen, at han »havde ført Boet hen til et fremmed Land (Kurland) under fremmede Herrers Jurisdiktion«. Først i Slutningen af det følgende Aar, 1638, synes Boet at være gjort endeligt op¹⁷).

Ligesaalidt vi ved om Axel Urups Forhold til Moderen, ligesaalidt foreligger om, hvor menneskeligt nær han stod sine Søsken og andre Paarørende, udover Ligprædikenens Ord, at han baade overfor sin egen og sin Frues Slægt og Venner var »en huld og tro Svoger, som dem alle — og enhver i sit Sted — som hans Raad og Hjælp behøvede, baade i Medgang og Modgang, af sine yderste Midler og Formue haver betjent og assisteret.« I et enkelt Tilfælde vides han at have grebet energisk ind. Det var da en Slægtning af ham, en vis Joakim Bech, var blevet fængslet i Holland og han søgte at hjælpe ham gennem den danske Resident, Peter Charisius¹⁸).

Af hans Helsøsken forblev *Jørgen Urup* i Skaane. Han ægtede Anne Ulfstand og fik med hende Bosjökloster, som han ejede til 1623. Derefter skrev han sig til Bjørkebjerg, nu Bjørkeberga i Nordøstskaane. Nogen særlig fremtrædende Mand var han ikke, men han havde militære Interesser og fik 1630 Bestalling som Major¹⁹). Baade han og hans Hustru døde 1656. Søstrene blev alle gift. *Karen Urup* med Frederik Mathiasen Budde til Töllist paa Øsel; han døde 1648, hun selv 1656. *Anne Urup* ægtede Frederik Godslevsen Budde, der skrives til Rødslet i Vendsyssel, som han dog næppe nogensinde har været i virkelig Besiddelse af, derimod omtales han ved Aar 1637 som Forpagter af en kgl. Gaard paa Øsel. Han endte som Oberst for det Thronhjemiske Regiment og døde 1650, hans Enke 1674²⁰). Medens ingen af disse to Søstre havde faaet Mænd af blot nogenlunde Format, var den tredje Søster, *Helvig (Helle) Urup* forsaavidt heldigere. Hun ægtede 1628 Thomas Nold til Maglø i Skaane som dennes anden Hustru, men Ægteskabet blev kortvarigt. Allerede 1634 mistede hun

sin Mand; 1656 døde hun selv. Thomas Nold var en kurlandsk Adelsmand, men tidligt traadt i Christian IV.s Tejneste. Han var en dygtig Officer, med Artilleri som Speciale, 1624 omtalt som Kaptejn over »Kgl. Maj'.s Tøjhus for Københavns Slot« — den første, der med Sikkerhed kan betegnes som militær Befalingsmand over denne højvigtige Institution²¹).

Naar to af Axel Urups Søstre blev gift med Mænd fra saa fjerne Egne, skyldes det sikkert dels Stedfaderens fleraarige Forlening med Ahrensburg, dels — og vel navnlig — Moderens senere Ophold i Kurland under sit tredje Ægteskab. Den af Svogrene med hvem han nærmest havde Interesser fælles var Thomas Nold. Af hans Helsødskende døde de 3 i samme Aar, 1656. Kun Anne overlevede ham.

Af Axel Urups Halvsøskende blev *Anne Beck* 1633 gift med den vel-tjente Christian Bülow til Ingelstad i Skaane; han døde 1643, hun først 1697. En dygtig Mand var aabenbart hendes Broder, *Jokum Beck*, Axel Urups Rejsefælle i al Fald i hans første Udenlandsaar. Han skulde gøre en smuk Karriere, med talrige Lensmandsstillinger, men hans Livsafslutning blev tragisk. Efter et kortvarigt Ægteskab med Else Grubbe (d. 1631), Datter af den meget sympatiske Sigvard Grubbe til Hofdala i Skaane, ægtede han 1633 Else Friis, en Datter af Kansleren Christian Friis til Kragerup. Til sine Godser Gladsaxe og Bosjökloster føjede han efterhaanden, dels ved Køb, dels gennem sine Ægteskaber andre og gjaldt en Tid for en af Danmarks rigeste Mænd. Men bekostelige og pengeslugende Industriforetagender med Aluntilvirkning ruinerede ham efterhaanden og da han døde 1682 var han stærkt forgældet²²).

Axel Urups snævrere Familiekreis var saaledes ret talstærk, men hans Paarørende boede spredt, selvom foruden Axel Urup selv Jørgen Urup, Jokum Beck og Christian Bülow havde deres Sædegaard i Skaane og her forsaavidt havde Muligheder for hyppigere Samvær. Forøvrigt kan ingenlunde alle de nævnte Slægter siges at have hørt til Højadelen — vel kun Urup- og Beckslægterne — men Familiekreisens Medlemmer regnedes dog til den bedre Del af Adelen. Foruden Axel Urup var saaledes alle hans Hel- og Halvsøskende og deres daværende Ægtefæller indbudt til en saa fornem Societybegivenhed som Corfitz Ulfeldts Bryllup 1636²³).

Axel Urups lange Liv i det Offentliges Tjeneste maatte bringe ham i Forbindelse med talrige Mennesker, med baade Høj og Lav, men navnlig med de fleste af Tidens ledende Personligheder i Fred og Krig. Hvor mange og med hvem han sluttede virkeligt Venskab, derom ved vi desværre lidet eller intet. Af Mænd, han synes at have staaet menneskeligt nær, kan dog nævnes Rigsmarsken Anders Bille og øjensynlig ogsaa Kong Frederik d. III.

Tilbageholdende og forsigtigt overvejende som han af Naturen var, faldt det ham vanskelig i Hastighed at tage absolutte Standpunkter. Men havde han truffet sit Valg, holdt han stædigt fast derved. Af Temperament var han nu engang den gyldne Middelvejs Mand. Megen sund Sans, parret med et venligt Sind, var væsentlige Egenskaber hos ham og maa have gjort det let for ham at omgaas Mennesker. Paa den anden Side kunde en Personlighed af hans Intelligenstype ret let blive misforstaaet. Trods al officiel Anerkendelse hændte det, at hans gode Vilje blev miskendt og under Svenskekrigen udsattes han for voldsomme, omend uberettigede Angreb. Som en af de Mænd, der tilhørte Inderkresen om Frederik III, maatte han selvsagt ogsaa være udsat for Kritik, og det var ikke blide Ting, der blev sagt om ham i Satiren »Fru Kirsten Munks Ballet«, et onskabsfuldt Skandskrift fra de første Aar af 1650'erne, rettet mod flere højtstaaende Personer²⁴). Axel Urup skildres her som en liden krogrygget Kavaller, stum og melankolsk. Han er udstyret med forskellige Attributter — et halvt Hjærte af Guld, med Paaskrift: »Dette er mit sande Væsen«, og et Smykke i Form af en spændt Bue, med Ordene: »Jeg sigter ikke efter et bestemt Maal« og endelig et Brev med Udskriften: Skriften er klar, men Betydningen forborgen«. Helt raa er Slutningsbemærkningen. Paa hans forvoksede Ryg stod skrevet: »Jeg bærer mere paa Ryggen end i Panden«. Men selv en perfid Kritik kan indeholde en Sandhedskærne. Axel Urup dadles her først og fremmest for sit forsigtige Væsen — en Forsigtighed, der gav sig Udslag i saavel det talte som det skrevne Ord, men ogsaa i Handling. Noget andet er, at Satiren forvrænger denne herskende Egenskab hos ham til Ukendelighed.

At Axel Urup i Kraft af sin solide Karakter, sin faglige Viden og mangehaande Erfaringer i Krig og Fred var en for Staten nyttig Mand, er givet. Ikke for intet fik han tildelt de højeste Æresposter, Datidens Danmark kunde byde en Mand.

RIGSINGENIØR

Til de store Begivenheder i Axel Urups Liv i Aaret 1635 hører ikke mindst hans Udnævnelse 1. Jan. til Rigens Ingeniør, efter Tidens Sprogbrug Generalingeniør for Kongeriget Danmark. Lejlighedsvis kom han i Christian IV.s Tid til ogsaa at virke i *de kongelige Dele af Hertugdømmerne*, men normalt faldt Arbejdet med de vigtige Fæstninger her ind under andre Ingeniørers Forsorg. Baade for Glückstadts, Rendsborgs og Krempe's Vedkommende var Forholdet aabenbart det, at Kongen nærmest betragtede disse Fæstningsbyer som sine egne private Foretagender, hvor han selv ordnede alt, Fortifikation angaaende, i Samraad med dertil af ham selv udpegede Teknikere. Det er ogsaa betegnende, at Frederik III, der selv var uden større fortifikatorisk Viden, allerede i sit Tronbestigelsesaar tog sig personlig af de holstenske Fæstninger. Den 19. September 1648 skriver han til Amtmanden i Flensborg, Kay Ahlefeldt, at han, gennem Stadtholderen Christian Rantzau, har anmodet Pierre de Perceval, Generalingeniør for Generalstaterne, om hurtigst muligt personlig at give Møde: »Vi har meget at tale med ham om«. Kay Ahlefeldt faar Befaling til at tage sig af Perceval og tage ham med til »vore Fæstninger« Glückstadt, Rendsborg og Krempe »die itzige Befestung und angelegendes Situation in fleiszigen Augenschein sehen, seine vernuiftiges Gedenken, welcher Gestalt die Veste gegen feintlige und wassersgewalt in Defension zu bringen, einen deutlichen Abrisz und Schriften erfordern«. P. de Perceval havde stort Ry og ansaa af en Samtidig for en af de mest habile Ingeniører til at konstruere Fæstninger. Han begyndte sin Virksomhed i Danmark 1650 og igennem de følgende Aar arbejdede han for Frederik III, men blev en stor Skuffelse og synes 1660, om ikke før, at være ude af dansk Tjeneste¹).

I *de gottorpske Lande* havde Hertugen sin egen Ordning ligesom *Kongeriget Norge* havde sin²).

Desværre har Axel Urups Bestalling som Rigens Ingeniør ikke været til at finde og Embedets Beføjelser maa derfor udledes af Kendskabet til Indehaverens Virksomhed, suppleret med den Viden, der gemmer sig i Tidens Aktstykker.

Saameget kan dog allerede nu siges, at Axel Urups Embedsvirksomhed har været ret løst organiseret. Der var stadig noget tilfældigt over den hele Ordning af vort Militæringeniværvesen. Stram og fast Organisation indenfor Statsadministrationen var ikke det datidige Danmarks stærke Side og først Enevælden skulde her gøre den store Indsats.

I Titlen Rigens Ingeniør indlægger man uvilkaarlig den Betydning, at Axel Urup havde den øverste tekniske Ansvar for *alt*, hvad skete paa Befæstningsvæsenets Omraader og at det tilkom ham at udarbejde eller lade udarbejde Tegninger — Afrids, Modeller — til *alle* i Kongeriget Danmark forekomne Fortifikationsarbejder, store saavel som smaa, ligesom det maatte være hans Embedspligt at overvaage, at de blev udførte som de af ham var anvist. Helt saa ligetil ligger Sagen alligevel ikke. I al Fald eet stort og højvigtigt Befæstningsanlæg, med tilhørende Byplanlægning, var lige til 1647 unddraget Rigsingeniørens Myndighed — Nybefæstningen og Planlæggelsen af Ny-København, hvor Christian IV betragtede sig selv som den egentlig ansvarlige og hvor han arbejdede med egne Sagkyndige. Men Rigsingeniørtitlen kan ikke helt have savnet fornuftig Mening og at der — udover Færdiggørelsen af Christianspriis — efter 1635 blev stillet betydelige Krav til hans Arbejdskraft er i al Fald en Kendsgærning.

Ved de Opgaver, det tilkom Axel Urup at løse indenfor hans nye Embedes Rammer, maatte altid flere Forhold gøre sig gældende fra det Øjeblik at regne, da Regeringen havde bifaldet Udførelsen af et Befæstningsanlæg — i adskillige Tilfælde ogsaa under de foregaaende Overvejelser og Drøftelser.

For det første havde Rigsingeniøren sin øverste Overordnede, *Kongen*, at tage Hensyn til. Og hvad Christian IV angaar, er alt i det foregaaende anført Eksempler paa, hvor selvstændigt og egenraadigt denne teknisk begavede Monark kunde gøre sig gældende, naar et eller andet Fortifikationsanlæg skulde projekteres og føres ud i Livet. Som den dygtige Amatør Christian IV var, havde han — paa dette som paa alt Byggeriomraade — sine egne meget bestemte Meninger og saa meget er givet, at Rigsingeniøren har maattet tage en hel Del Hensyn til sin høje Herres Syn paa Opgaverne. Et Samarbejde, mere eller mindre intimt, mellem Axel Urup og Christian IV maa altid have fundet Sted. Med den i tekniske Problemer ret uinteresserede Frederik III maatte Samarbejdet uvilkaarligt forme sig lettere, selvom Kongen vides af og til at have grebet direkte ind i Administrationen.

Men ogsaa i *Rigsmarskens* Stilling til Rigsingeniøren var der Problemer. Som Militæringeniør var Axel Urup ogsaa Rigsmarsken, Hærens Øverste,

undergivet. Nu var netop i Christian IV.s senere Aar dennes Embede steget i Betydning og ved Frederik III.s Tronbestigelse skulde Rigmarsken blive ansvarlig alene overfor Kongen. Nævnt er den vigtige Rolle, der allerede efter Kejserkrigen, da Axel Urup endnu kun var Kongens Ingeniør, var tiltænkt Marsken ved nye Fæstningers Anlæg. Da Rigsingeniørembedet oprettedes 1635, var Jørgen Urne til Aarsmarke Rigmarsk, gift med Axel Urups Kusine, Margrethe Marsvin. Efter hans Død 1642 blev Embedet overdraget til den mest energiske af Aarhundredets Marsker, Anders Bille til Damsbo, med hvem Axel Urup skulde faa et særlig intimt Samarbejde. Forholdet mellem dem var af en egen fortrolig Art, der utvivlsomt bundede, foruden i fælles menneskelige Egenskaber, i den fælles alvorlige Interesse for Rigets Forsvar. Begge de nævnte Rigmarsker havde militære Erfaringer fra vore egne Krige og begge havde gjort Krigstjeneste i fremmede Lande. Det var Anders Billes Fortjeneste altid at have et aabent Øje for det væsentlige i de Krav, Rigets Krigsberedskab maatte stille, og som den dygtige Administrator han var, arbejdede han ufortrødent, omend under store Vanskeligheder, paa at bygge Forsvaret op — ogsaa Fæstningsforsvaret³).

En Forretningsgang indenfor Rigsingeniørens Administrationsomraade, der vides at have fundet Sted i Frederik III.s Tid, kan synes os mærkelig. Det hændte ved Anlægget af Skandser ved Hals og Mov 1653, at det er Kongen, der henvender sig direkte til Rigmarsken, med Ordre til at fremsende en Ingeniør til at afstikke den. Samme Fremgangsmaade anvendes 1656, hvor det drejede sig om at afpæle en ny By ved Hals. Her skal to Ingeniører, begge Axel Urups Underingeniører, besørge Arbejdet. Forretningsgangen var da i begge disse Tilfælde den, at det er Axel Urups høje Chef, Rigmarsken, der faar Ordren. Dette er i og for sig ikke saa mærkeligt, men det maa rigtignok forudsætte, at Marsken loyalt forhandler med sin Rigsingeniør om Ordrenes Udførelse. I begge Tilfælde maa der endelig — som det ogsaa senere vil blive paavist — have foreligget Planer, hvorefter Udstikning og Afpæling har kunnet foregaa⁴). Men det kunde ogsaa ske, som 1649, da Frederiksodde skulde anlægges, at Kongen gaar udenom sin Rigmarsk og direkte beordrer en af Axel Urups Underingeniører til at udarbejde Planen for den nye By. Her maa forudsættes en forudgaaende Forhandling mellem Konge og Rigsingeniør⁵).

Som andre militært uddannede Mænd dengang havde ogsaa Rigmarsker en hel Del fortifikatorisk Viden, i al Fald tilstrækkelig til at give Udkast til Feltbefæstninger og mindre Anlæg og at dette er sket, særlig i Krigstider, ved man. Men sammenlignet med Mænd, der havde Specialuddan-

nelse i Fortifikation, var selv en Rigmarsk kun for Amatør at regne.

Anders Bille blev Danmarks sidste virkelige Rigmarsk og en af Embedets betydeligste Bærere. Efter hans tragiske Død 1657 af Saar og Sorg i det af Svenskerne erobrede Frederiksodde, forblev Embedet ubesat, men den 1. Jan. 1658 ansatte »Feltherre« Hans Schack blev paa en Maade dets Arvtager⁶).

Eet var at udarbejde — eller lade udarbejde — et Projekt, med Redegørelse for alle Enkeltheder, noget andet var Udførelsen af selve Arbejdet, der ofte kunde strække sig over flere Aar. Naturligvis kunde Rigsingeniøren ikke til enhver Tid overvaage de ofte ret talrige Arbejder, der kunde være i Gang paa samme Tid, endsigse varetage den daglige økonomiske og øvrige Administration. Efter gammel Tradition plejede da ogsaa sligt at være betroet *de lokale Lensmænd*, hvis større eller mindre Indsigt i Befæstningskunsten selvsagt altid maatte være af Betydning. Forøvrigt var der indenfor Lenenes Indehavere en lille Kres, der havde færdedes ude i Verden som Krigere, havde deltaget i Forsvar og Belejring af Fæstninger og tilegnet sig i al Fald nogen fortifikatorisk Viden. Det var fortrinsvis til Mænd af denne Krigertype, Rigets Hovedfæstninger betroedes, men ogsaa om dem gælder det, at de som Fortifikationsteknikere maa opfattes som Amatører.

Saa omfattende Rigsingeniørens Embede snart skulde vise sig at blive — med Nyanlæg, Moderniseringer eller kun Istandsættelsesarbejder — maatte han kunne regne med *Medarbejdere* af højere og lavere Grader. Der maa ogsaa paa de forskellige Arbejdspladser have været Tegnestuer, hvor de nødvendige Arbejds- og andre Tegninger blev til.

Henimod Slutningen af hans Embedstid, 1654, beretter den daværende svenske Resident, at Axel Urup under sig havde 4 Landmaalere eller Ingeniører⁷). Men at dette har været Tilfældet altid og fra de første Embedsaar er jo ingenlunde givet.

For tilfulde at forstaa og vurdere Axel Urups Indsats og hans Virksomheds Omfang vil det være nødvendigt at klarlægge, *hvilken kvalificeret Arbejdskraft, der i hans lange Embedstid stod til Raadighed her i Landet*. Kun et Faatal af de Mænd, der arbejdede med Fortifikationsopgaver, havde udtrykkelig Bestalling som *Ingeniører*. Men — som tidligere fremhævet — ogsaa de Mænd, der kun forekommer under Betegnelsen *Voldmestre, Værkmestre og Konduktører* havde en Ingeniøruddannelse bag sig og kunde med Tiden opnaa Ingeniørbetegnelsen. Et Eksempel paa en særdeles kvalificeret Mand, oprindelig uden den egentlige Ingeniørtittel, var Peder Buysser, der af Ludvig Holberg — og med Rette — betegnes som Axel Urups højre Haand. Hvor selvstændigt de Mænd, der var ansatte under Rigsingeniøren,

har været stillet overfor deres Arbejdsgiver, er vanskeligt at sige. Meget ved man ikke derom. Kun i eet Tilfælde kan klart paavises, hvorledes Rigsingeniørens Samarbejde med sine Underordnede kunde forme sig. Det er i Anledning af Tilrettelæggelsen af Ombefæstningen af Malmø 1652.

Da overlod Axel Urup sin højtbetroede Mand, Peter Buysser, at udarbejde et Forslag, der derefter blev indtegnet paa en Plan over Malmø af Konduktøren for de skaanske Fæstninger, Ingeniøren Oluf Steenwinkel. Men Rigsingeniøren tager selv over til Malmø, hvor han paa Stedet — og vistnok sammen med Peter Buysser — gennemgaar det hele Projekt. Derefter sender han Steenwinkels, forøvrigt endnu bevarede Kort, ledsaget af vidtløftige Forklaringer, til Kongen, der erklærer sig tilfreds »efter Kortets videres Udvisning«⁸). Her lader Rigsingeniøren da en af sine Underingeniører udarbejde et Projekt, som han derefter indgaaende drøfter med ham. At Axel Urup først har givet Peter Buysser visse Retningslinier og Direktiver at arbejde efter kan sikkert ogsaa her forudsættes. Derimod har Konduktøren foreløbig kun haft den Opgave, paa sin Tegnestue at indtegne Projektet paa et Kort.

Højst muligt kan man betragte dette Tilfælde som typisk for Igangsættelsen af større Fortifikationsarbejder — forøvrigt en naturlig Fremgangsmaade i en stor Administration. *Men hvad der af Enkeltheder i et Projekt skyldes Rigsingeniøren og hvad skyldes den Mand, han betror Udarbejdelsen, personlig eller efter Forhandling med Konge eller Rigmarsk, er det selvsagt nu umuligt at afgøre. Kun een Ting er givet — Rigsingeniøren har Ansvaret for Enderesultatet og de bærende Ideer maa have været hans.* Har han ikke været kun en pyntelig Topfigur, der automatisk ekspederede Sagerne.

For en Konduktørs Virksomhed under Udfoldelse af et Arbejde var Forholdet sikkert det internationalt gældende, at han intet somhelst maatte ændre i det modtagne Projekt.

Af ingeniøruddannede Mænd, der efter 1635 og til Tiden ved 1660 stod til Raadighed her til Lands, kendes følgende — alle af borgelig Stand; adskillige af dem fik i Tidens Løb militær Charge.

Som Ingeniører fra et eller andet Tidspunkt at regne var der først og fremmest Axel Urups gamle Medarbejdere fra Emmernæs og Christianspriis, *Peter Buysser*⁹), der maa være død ved 1667, og *Johan Ludvig Hoff*, der 1641 sendtes til Norge og forblev der ¹⁰). I Maj 1639 fik Christianshavneren *Hans Jacobsen Schiørt* Bestalling som Ingeniør; fra 1641 var han i Norge, Aaret efter i Danmark. Efter 1647 er han atter knyttet til Norge, hvor han døde 1673¹¹). Ogsaa *Jan van Geelkerck*, der omtales 1647, gik

dette Aar til Norge¹²). Omtrent samtidig med Schiørt optræder *Oluf Steenwinkel* som Ingeniør og er i Virksomhed her hjemme til sin Død 1659. I 1650'erne omtales *Erik Kaad*¹³). Ved Slutningen af Axel Urups Tjenestetid hidkaldtes under Svenskekrigen den hidtil i Norge ansatte *Selgen Petersen*, der ogsaa efter Krigen fortsatte sin Virksomhed i Danmark¹⁴). 1653 blev Ingeniøren *Johannes Breckling* af Axel Urup sendt til Nakskov Fæstning, fik 1657 Afregning som Ingeniør, men Aaret efter igen sendt til Nakskov; han synes allerede 1661 at være død¹⁵). For Fuldstændigheds Skyld skal ogsaa nævnes *Albert Spormann*, hvis Bestalling, udstedt af Christian IV, Frederik III ikke vilde anerkende¹⁶).

I hine Tider kunde Ingeniøruddannelsen ogsaa føre sin Mand ind i Artilleriet. Studiet af Fortifikation og Artilleri er ofte, og meget naturligt, gaaet Haand i Haand¹⁷). Karakteristisk er Bestallingen 1650 for *Erik Jørgensen* »til at lade sig bruge for en Ingeniør eller andet, hvortil vi hans Tjeneste hos vores Artilleri eller andet kunne bruge«¹⁸). Eksempel paa den lette Overgang fra det ene Fag til det andet er *Otto Heyder* der, efter en omhyggelig Uddannelse, virker som Ingeniør i Christian IV.s sidste og i Frederik III.s første Aar. 1655 ansættes han som Kaptejn i Artilleriet, men endnu 1657 af Frederik III kaldes »vores »Ingeniør«. Samme Aar knyttes han til Anders Billes Hær i Holsten¹⁹).

Ingeniører, der var knyttet til Hæren — og heri indbefattet Fortifikationsvæsenet — synes at have haft *Officersrang*. Enkelte af disse Mænd vides at have haft Uddannelse ogsaa som Bygmestre — saaledes Schiørt og Oluf Steenwinkel. Forøvrigt laa det nær for en Ingeniør ogsaa at dyrke Civilbygningskunst, og i kommende Slægtled fik vore Ingeniørofficerer altid en grundig Uddannelse ogsaa som Arkitekter.

Som *Voldmestre* og i *Konduktørstillinger*, og ligeledes af borgerlig Stand, havde Claus Oehm og Mathias Meyer arbejdet i Holsten, men fra 1641 i Kongeriget²⁰), Christian Ilgenau i Norge, efter 1649 i Kongeriget²¹), Andreas Ølgaard forskellige Steder, fra 1651 i Kongeriget²²). Endelig er der den ellers ganske ukendte Hans Fremmelt, der var i Virksomhed i Midten af 1640'erne²³). Om disse Mænd ogsaa kunde regnes for og betitles Ingeniører vides ikke — maaske dog Christian Ilgenau.

Men Axel Urup kunde ogsaa regne med Medarbejdere fra den egentlige Officersstand, der havde dygtiggjort sig som Militæringeniører og her kunde gøre udmærket Fyldest. Af danske Officerer havde den fynske Adelsmand, *Henning Quitzow* til Quitzowsholm (nu Hofmangsgave), lagt sig baade efter Artilleri og Fortifikation. Tidligt gik han ind i Hæren og blev 1655 Oberstløjtnant. Han døde 1672²⁴). Langt større Betydning fik dog

de to tyskfødte adelige Officerer, Brødrene Hoffman, begge med grundig Ingeniørsuddannelse. *Georg Hoffmann* var sidst i Christian IV.s Tid gaaet i dansk Tjeneste, 1653 blev han Oberstløjtnant, 1657 Oberst og døde 1666²⁵). *Godtfred Hoffmann* begyndte sin Løbebane 1647 som Konduktør hos Broderen, men fik først 1653 Udnævnelse som Ingeniør. Han døde 1687 som Oberst, efter en rig og mangesidet Virksomhed²⁶).

Det vil være naturligt at opdele Axel Urups Virksomhed som Rigsingeniør i to Perioder — den første fra 1635 til han 1647 paatager sig den store ansvarsfulde Opgave at lede ogsaa Befæstningen af København — og den anden omfattende de følgende Aar til han, som det synes, i Realiteten fratraadte Stillingen 1657 under Forberedelserne til den første Svenske krig.

I

Endnu i sidste Halvdel af 1630'erne og helt til henimod Torstensonfejden var Rigsingeniøren stadig stærkt optaget af Arbejderne med Christianspriis, foruden af Befæstningsanlæg andetsteds i Riget hele denne Periode igennem.

Mellemkrigsperioden 1629—43 var udenrigspolitisk en urolig og skæbnesvanger Tid. Stadig rasede Tredivaarskrigen og med skiftende Situationer for Danmark, særlig fra Aaret 1637. Gentagne Gange nærmede de kæmpende Hære sig vor Sydgrænse og Tanken paa en Overskridelse af den laa nær. Christian IV var stadig betænkt paa aktiv Optræden og ved Indgriben i Krigen faa Revanche for sin tidligere Vanskæbne, medens Rigsraadet levede i evindelig Nervøsitet for, hvad Kongen kunde finde paa og holdt igen med militære Bevillinger, saa meget mere, som Riget fattedes Penge. Men fra 1638 til 1642 samledes dog store, tildels hvervede Styrker, i Holsten²⁷). En Tid syntes der at være Fare for Krig med Kejseren, men oftest var det Arvefejden Sverige, Christian IV kom i spændt Forhold til, navnlig gennem sine Mæglingsforsøg. Under disse spændte Forhold blev Axel Urup, ikke alene som Rigsingeniør, men ogsaa som Officer i Hæren, direkte inddraget i Tidens militærpolitiske Begivenheder.

I nogen Grad kan man forstaa den Passivitet, der — efter de første travle Aar af 1630'erne — helt til 1637 havde grebet Regeringen overfor Befæstningsarbejder i Vestdanmark. Med »Jyllands By« blev det ikke til noget og Befæstningen af Aalborg kom der ikke noget større ud af. Det var som om den Energi, man raadede over, blev opslugt af Christianspriisanlægget. Først Frygten for Krig 1637 tvang nyt Initiativ frem med Afstikning af et *Fort ved Rødemis*, umiddelbart Syd for Husum — en Flanke-



Afb. 15. Axel Urups holstenske Befestningslinie 1638 fra Ratzeburg Sø til Boizenburg ved Elben. Paaskrift: »Abrisz Der Enge zweischen der oost see undt Elbe, Benantlich Traftmünde, undt Boizenburg. Nebens den Dänischen König zu Maintenierung Holsteins. Erslich geriszen Durch Axell Urop, Obrister undt General Quartiermeister bey Königl. May. in Dannemarek Anno 1638«. Syd opad.E. Dahlberg del. Krigsarkivet, Stockholm.

og Spærrefæstning, korresponderende med Christianspris paa Østkysten og som dette baade Soldaterby og Administrationscentrum. Desværre kendes Projektet ikke. Den hele Plan blev hurtigt opgivet. Rigsraadet fraraadede Anlægget paa Grund af Pengemangel. Men samme Aar var Kongen betænkt paa at dække Adgangen til Holsten Østfra og ved Landsbyen Ecke i Amtet Steinhorst at lægge en befæstet Plads. Landdrosten Caspar Buchwald og Axel Urup skulde nærmere besigtige Stedet, der forøvrigt laa i hertugeligt Omraade. Heller ikke denne Plan blev virkeliggjort²⁸). Da det 1638 atter truede med Krig — denne Gang med Kejseren — kredser Tankerne om at skabe en Forsvarslinie i Holsten. Som alt nævnt var store Hærsstyrker da samlede her og 7. April fik Axel Urup Bestalling som Oberst og Ordre til selv at hverve et Regiment tyske Knægte, hvad han udførte paa den relativt korte Tid af 6 Uger. Med sit Regiment stødte han til Hæren i *Oldeslohe*, »*hvor da Feltlejren blev slaaet*« — sikkert efter hans Anvisning — og som Datidens befæstede Lejre bl. a. Brunsbüttel i Vestholsten ved Elbens Udløb — et ret vidtløftigt Foretagende²⁹). Slige faste Lejre indrettede Felthære for kortere eller længere Tid — dels til Fastholdelse af vigtige Færdselsknudepunkter, dels til midlertidige Hvilesteder og til Afventning af kommende Begivenheder. Ved denne Tid planlagde Axel Urup den lange *Befestningslinie fra Ratzeburg Sø til Boizenburg ved Elben* — en lang Voldlinie, med Redoutter i flere Kilometers Afstand. Siden Dannevirkes Opførelse det første Forsøg paa at skabe en frontal Forsvarslinie ogsaa for den jyske Halvø³⁰). Den befæstede Linie var 30 Kilometer lang.

Imidlertid var Tankerne atter blevet henledt paa en »Jyllands By« i Lillebæltegnen, der stadig syntes magnetisk at tiltrække sig Opmærksomheden som særlig velegnet til Befæstningsanlæg.

Den 2. Januar 1639 faar Axel Urup Ordre til ufortøvet at begive sig til Haderslev, hvor han vil blive underrettet om Kongens Vilje og d. 10. fortæller Kongen i sin Skrivekalender, at han var ved Snoghøj — paa *Lyngsodde* — og besaa, hvor »Jyllands By« og Befæstning kunde funderes. Ved denne Lejlighed var ogsaa Axel Urup til Stede³¹). Forud for denne Besigtigelse var gaaet en ivrig Aktion, foranlediget af de truende udenrigs-politiske Forhold. Paa et Stændermøde i Odense 4. Juli 1638 havde Adelen Befuldmægtigede foreslaaet, at der — til Forsvar for Jylland og til Sikring af Forbindelse med Fyen »ved Østkanten tværsøverfor denne Ø maatte udvises en bekvem og belejlig Plads og Sted, en Fæstning eller — om Nöden det saa ilig udkræver — en Lejr kunde forfærdiges, henlægges og formeres«. Adelen vil selv bidrage dertil og beder Kongen være sig behjælpelig med en Ingeniør og fornøden Værkmester. Det er Eggen ved Snoghøj, Adelen tænker paa, hvor der vistnok allerede fra 1637 var arbejdet paa at rydde Kronens Skov her for en Fæstning.

Forøvrigt er det i Kongens Kalendernotits Udtrykket »Jyllands By« første Gang forekommer som Betegnelse for den Hovedvaabenplads for Jylland, der nu tænkes forlagt fra Emmernæs til Lyngsodde. Det vilde blive en Spærre- og Flankefæstning. Men Kongen har Betænkeligheder. Spørgsmaalet var jo stadig, hvad en saadan Fæstning ved Lillebælt egentlig var værd, fordi det var vanskeligt at gennemføre en Frontalstilling ved Grænsen mod Slesvig paa Grund af Halvøens store Bredde her. Den 15. Marts fremsatte Christian IV overfor Rigsadmiral og Kansler sine Betragtninger herom. »Og eragter vi, at ligeoverfor Middelfart er intet bevendt, thi en Fjende kan gaa den, v. d. s. en Fæstning her, forbi og holde den blokeret med ganske faa Tropper og ruinere det ganske Land.« Stadig var Kongen imod at lægge en »Jyllands By« her, selv om han gik med til, at der arbejdedes med Tanken. En Fæstningsby paa Lyngsodde maa vel være blevet projekteret af Axel Urup, men Resultatet blev kun en *befæstet Lejr ved Snoghøj*. Den er særdeles vel kendt fra et Kort i Krigsarkivet i Stockholm. Men hvem har anlagt den? Er det Axel Urup? Christian IV fastholdt sin Modstand mod Befæstningsanlæg her og endnu saa sent som 1642 kritiserer han skarpt »de Godtfolk, som havde for at fortificere Snoghøj; de havde intet set Landkortet vel igennem, men alene holdt fyensk Grød (Boghvedegrød) og Skælfisk i stor Estime!«³²).

Foreløbig høres ikke mere om en Fæstningsby i disse Egne. I det følgende Aar 1640 var man optaget af andre Ting. Der var Tale om at sikre Grænsen mod Holsten, og Axel Urup fik af Kongen paalagt at udarbejde en

»Model til Nybefæstning af Staden *Rendsborg*, men mere blev det ganske vist heller ikke til³³).

Imidlertid havde Kongen fundet et, efter hans Mening, langt bedre Sted end Lillebæltsegnen til den omtumlede »Jyllands By«. Det var ved *Ballum* i Vestslesvig, nær Kysten og ud for Listerdyb. Vistnok allerede 1639 havde han syslet med Tanken om en By her. Meningen var, at den skulde kunne hindre Landsætning af Tropper i Flanken paa danske Styrker og som Havnestad bruges af Flaaden, ligesom den skulde tjene som Flanke- og Spærrefæstning for Slesvigs Vestkyst og forsvare Marskegnene. Byen ved Ballum var tillige tænkt som en »fornem Handelsstad« og er faktisk et af Christian IV.s virkelig stort tænkte Byprojekter, beklageligvis ukendt — men utvivlsomt en interessant Opgave for Rigsingeniøren. Byen blev dog først afstukket 1642, men den kort efter paafølgende Torstensonkrig standse Arbejdet, der ikke senere blev genoptaget³⁴).

Stadig tvang de ustabile Forhold ved Sydgrænsen til store Troppesamlinger — i Vinteren 1641 —42 ved *Fulsbüttel*, lidt Nord for Hamburg. Lejren var befæstet med Palissader, formentlig ogsaa med Grave og Volde. I denne Lejr, som Axel Urup maa have anlagt og hvor han var Medlem af »Krigsraadet«, overtog han — men kun foreløbig — atter Stillingen som Oberst for det af ham i sin Tid, 1638, hvervede Regiment³⁵). I Foraaret 1642 var Forholdet til Sverige overmaade spændt, men det blev dog ikke til Krig denne Gang og da et Aar efter en Konflikt med Hamburg løstes fredeligt, blev praktisk talt alle større militære Enheder forlagt til andre Egne af Riget for at lette Indkvarteringstrykket for Hertugdømmerne. Men Følgen var, at da Lennart Torstenson 12. Decbr. 1643 overskred Grænsen — og paa et Tidspunkt, da Regeringen aldeles ikke ventede Krig — var den næsten blottet for Forsvarsstyrker. Af kongelige Tropper fandtes kun et halvt Hundrede Mand af jyske Regiment i Christianspriis — den normale Fredsstyrke — foruden nogle hvervede Kompagnier i andre Fæstninger. Hertugen af Gottorp holdt sig neutral³⁶).

Straks i Begyndelsen af Krigen faldt Christianspriis, hvis Forsvar vilde have krævet mindst 250 Mand. Axel Urup nægtede at overgive sig og tog den ulige Kamp op³⁷). Der blev ydet tapper Modstand, men forgæves. Fra tre Sider og med to Regimenter blev Fæstningen angrebet, indtaget ved Storm og Besætningen rimeligvis hugget ned; Axel Urup selv blev taget til Fange. Christian IV gjorde, hvad han kunde for at faa ham fri. Sønnen Frederik, Generalissimus i Glückstadt, skulde søge at faa ham udvekslet med en anden Officer, at han »til vor frie Tjeneste igen ganske maa

blive befriet.« Axel Urup frigaves, men paa Æresord — Parol — og tog Ophold i Lybæk indtil Freden 1645³⁸).

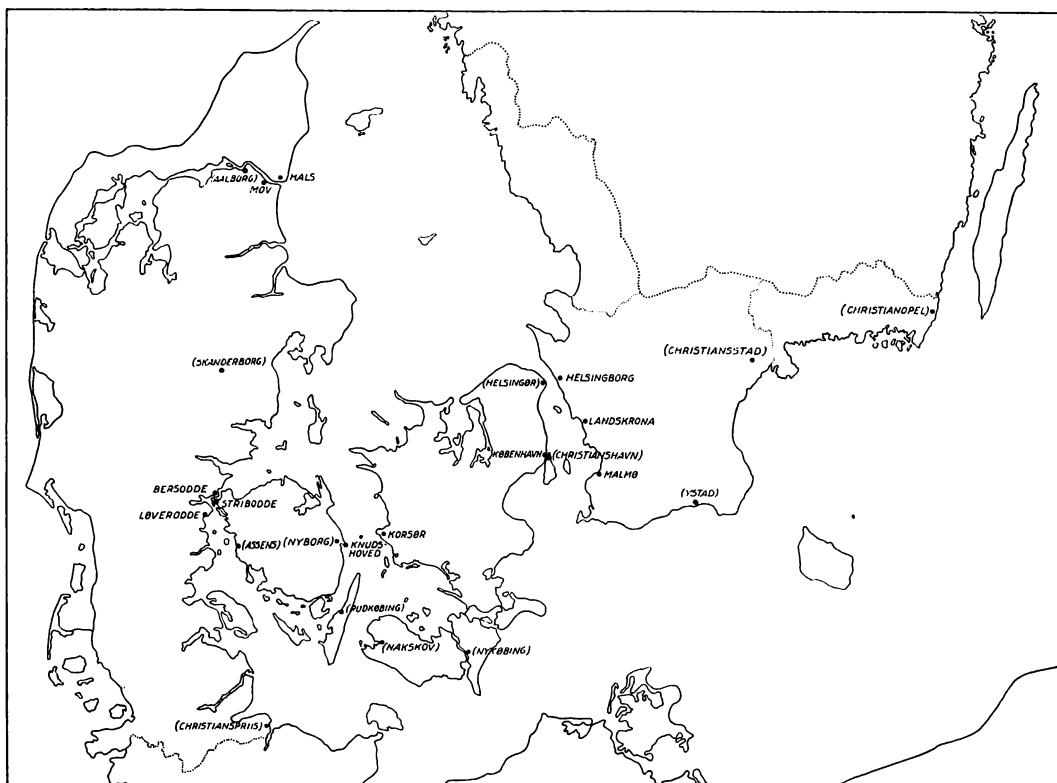
Under hele den følgende Del af Torstensonsfejden var Axel Urup — Rigsingeniør og Oberst — sat helt ud af Spillet!

Krigen gik sin sørgelige Gang og fra 18. Jan. 1644 var hele Jylland i Fjendens Vold. Faa Dage i Forvejen var Lejren ved Snoghøj blevet opgivet. Da Krigen den 13. Aug. 1645 var forbi, var det med store Tab for Danmark, bl. a. Pantsættelse af Halland for 30 Aar. Umiddelbart efter blev *Axel Urup atter Lensmand og Governør i Christianspris* — et smukt Vidnesbyrd om den Tiltro, man stadig — og Kongen i Særdeleshed — maa have næret til ham.

Efter Krigen kom Kravet om et bedre Forsvarsberedskab til Orde paa forskellig Vis. Atter gjaldt det en Genrejsning og Genopbygning af et slaget og fattigt Rige og en væsentlig Opgave var, som det hedder i Kongens Skrivelse til Rigsraadet ved Krigen Afslutning »Rigens Defension saaledes i Fredstid at anstille, at man, ved Gud i Himlens naadige Bistand, til Lands og til Vands kan have Ære, Tjeneste og Sikkerhed deraf!³⁹). Ikke blot en bedre Hærordning, men ogsaa Anlæg af fornødne Fæstninger var i høj Grad paakrævet, klart erkendt af Borgerskabet for Sjælland og Fyen. Adelen slutter sig dertil og anbefaler bl. a. nye Befæstningsanlæg i Jylland og at hver Landsdel forsynet med en god Ingeniør, samt Konduktører og »andre dertil hørige Officerer«, formentlig til at kommandere de til Arbejdernes Udførelse nødvendige Soldater. Har man dermed ment en fastere Organisation af Rigsingeniørens Embede? Ogsaa Landkommissarierne havde Kongen anmodet om en Udtalelse⁴⁰).

Kongen lover at tage den hele Forsvarsordning under Overvejelse sammen med Rigsraadet, men det blev dog i det kommende Aar, 1646, Problemet først for Alver blev underkastet Drøftelser. Det skete, da Rigsraadet tidligt i Foraaret, 23. Marts, mødtes i København til langvarige og vidtløftige Forhandlinger. I Fortsættelse af Raadsmødet holdtes Herredag, der overværedes af Landkommissarierne. Nu skulde der ske noget, men hvad?

For Danmarks daværende militær-politiske Situation i Almindelighed og en Nyordning af det levende Værn og Fæstningsforsvaret i Særdeleshed er Rigmarsken Anders Billes Betænkninger af 4. og 6. April, stilet til Rigsraadet, overordentlig oplysende — ogsaa højst interessante, paa Grund af de Overvejelser, de gav Anledning til. Anders Bille fremsatte her det første kendte, fra kompetent Side fremkomne Forlsag til en Rigsfæst-



Afb. 16. Steder for Befæstningsanlæg, foreslaaede i Rigsbefæstningsplanen 1646, efter Afstaaelsen af Halland 1645. De ældre Anlæg i Parentes. O. E. Christensen del.

ningsplan, blevet til paa Grundlag af indsigtsfulde strategiske Betragtninger og med et intimt Samarbejde mellem Hær og Flaade som Forudsætning⁴¹) (Afb 16).

Alvorligt og indtrængende lægger Rigsmarsken Myndighederne paa Sinde at tage Tiden vel i Agt. Omend fuld af Bekymring for Rigerens Fremtid, Sikkerhed og Uafhængighed anser han ikke Situationen for haabløs. »Vi kan endda være Mestres i vore egne Lande«, men Forudsætningen er rigtignok, at, foruden et levende Værn og Flaaden, et rationelt Fæstningsforsvar opbygges og han skitserer, hvorledes dette kan tænkes, idet han forøvrigt henviser til tidligere Forslag om Befæstningsanlæg, han har tilstillet Rigsraadet.

Det vilde unægtelig være utænkeligt, om Rigsmarsken ganske paa egen Haand fremsatte sine Forslag — uden at have drøftet dem med Rigsingeniøren, med hvem han vides at have staaet paa bedste Fod. Det siges ganske vist intetsteds i Betænkningerne direkte, men turde dog fremgaa af visse Kendsgærninger. Som Bilag til den første Betænkning af 4. April fremsætter Rigsmarsken Forslag til Iværksættelse af sin Yndlingstanke — Op-

rettelse af et Krigskollegium og som et af Medlemmerne anbefaler han Axel Urup. I sin anden Betænkning af 6. April, der indeholder Rigsfæstningsplanen med de foreslaaede Anlæg, anbefaler han varmt Rigsraadet at benytte sig af Axel Urup og organisere hans Arbejde. »Naar nu, I gode Herrer, nogen af Eder ubesværet disse Pladser havde besigtiget og saaledes gavnlige og tjenlige befunden (som jeg formoder) da var ikke uraadeligt, eftersom saadant Værk stor Omkostning og Besværlig vilde foraarsage, at *Oberst Axel Urup derhen kunde bringes, han derover Direktion at ville sig paatage* og udi Steden for Christianspriis, et andet bedre Len her udi Landene kunde bekomme og dermed være des nærmere«. Og videre — »efterdi saadant Arbejde er kostbart, vilde og endelig holdes en Ingeniør udi hver Provins« — som alt tidligere foreslaaet fra anden Side.

Nu er der ved hele denne Sag det mærkelige, at Rigsingeniøren ikke paa Forhaand synes selvskreven til at have Direktionen over de nye Anlæg. Det er ogsaa besynderligt, at en Rigsingeniør ikke omtales i Adels Forslag kort i Forvejen. Saa uklar og usikkert begrundet var Axel Urups Stilling, at den øjensynligt ikke var gaaet ret ind i Offentlighedens Bevidsthed — i al Fald saa temmelig gaaet i Glemme en halv Snes Aar efter Embedets Oprettelse. Det understreger stærkt, hvad alt tidligere er sagt om Rigsingeniørembedets underlige løse Organisation.

Anders Billes store Rigsfæstningsplan gik ud paa, at nye og gamle Befæstninger skulde danne et sammenhængende System, idet de baade skulde kunne »correspondere« indbyrdes — og undsættes fra Havet. Rigmarsken foreslaar da at befæste *Helsingborg* — om Slottet eller Byen er ikke klart — og at modernisere og udbygge Fæstningsbyerne *Landscrona* og *Malmö*. Paa Sjælland skal *Københavns* Befæstning gøres helt færdig og Havnen bedre beskyttes, formentlig ved Fuldførelse af det paabegyndte Kastel, St. Annæ Skandse, »thi paa København ligger stor Magt, efterdi det hele Kronens Velfærd samme Sted angaar«. Men desuden vil Rigmarsken have *Korsør* Havn beskyttet. Paa Fyen bør *Knudshoved* ved Slipshavn og *Stribodde* befæstes og paa den jyske Halvø, der er særlig truet og altfor forsvarsløst, skal *Bersodde* ud for Stribodde og *Løverødde* i Sønderjylland ligeoverfor Hindsgavl befæstes. Efter Snoghøjlejrens Erobring havde Svenskerne forøvrigt opkastet en Skandse paa Bersodde, som Rigmarsken, da han senere under Krigen atter fik Fodfæste i Jylland, havde begyndt at forbedre⁴²). Det var den store Tværvej gennem Riget, der ved disse Foranstaltninger skulde sikres ved Spærring af Øresund og Lillebælt. Men ogsaa i Nordjylland, ved Indsejlingen til Limfjorden, er Rigmarsken betænkt paa at realisere en ældre Tanke om to Fæstningsanlæg, ved *Hals* og paa Kysten

ligeoverfor, hvor Mov senere blev foreslaaet som det rette Sted. De skulde sikre Forbindelsen med Marstrand i Norge nu, efter at Halland var gaaet tabt.

Anlægene paa Stribodde, Bersodde og Løverodde tænker han sig som Fæstningsbyer og det er i Vestdanmark, Vest for Storebælt og særlig paa den jyske Halvø, han foreslaar nye Anlæg. At denne atter blev lagt aaben for fjentlige Angreb maatte ikke ske!

Efter at have udtalt sig udførligt, ogsaa om en bedre Hærordning, henstiller Marsken sine Forslag til Rigsraadets velvillige Overvejelse.

Imidlertid havde han — paa Rigsraadets Vegne — den 5. April — Dagen imellem Affattelsen af de to Betænkninger henvendt sig til Landkommis-sarierne og udbedt sig en Udtalelse om Landets Forsvar. 16. April indløb Svaret, der for Fæstningsforsvarets Vedkommende ganske falder sammen med Marskens af 6. April, dog med een Undtagelse, idet man indtrængende anbefaler Genoptagelse af Arbejdet med Fæstningsbyen ved *Ballum*. Interessant er, at Landkommis-sarierne i visse Henseender gaar radikalere til Værks end Rigsmarsken. Til de to Steder ved Limfjorden, Hals og Mov, har de den Tillid, at de vil være tilstrækkelige til at sikre Vendsyssel, Mors og Thy og Landet Syd for Limfjorden, men Forudsætningen er, at Hals bliver en virkelig Fæstningsby. Kommis-sarierne haaber nu, at Kongen og Rigsraadet snarest vil tage Sagen i deres Haand og foreslaar følgende Frem-gangsmaade: En, to eller tre Ingeniører, Rigsraader, Marsken, Landkom-missarierne og nogle Adelige skal besigtige Stederne, der skal kortlægges og, naar alt er overvejet, skal Befæstningsanlægene afstikkes i Terrainet og Arbejdet helst paabegyndes allerede i indeværende Aar⁴³).

At Rigsingeniøren med største Interesse maa have afventet Resultatet af de foreslaaede Besigtigelser og Regeringens endelige Stillingtagen, turde være indlysende.

Til at begynde med tegnede alt da ogsaa særdeles godt.

Den 31. Maj foreligger en Resolution fra Christian IV om Forsvarspro-blemets forskellige Sider. Den gamle Konge gaar her ind for Fæstnings-byggeriet og stiller i Udsigt at ville udnævne særlige Fæstningskommissioner til at besigtige de Pladser hele Landet over, der tænkes befæstede, særlig i Jylland og paa Fyen, hvor det drejede sig om helt nye Steder. Han skit-serede en Kommission for Jylland, bestaaende af Rigsmarsken Anders Bille, Landkommis-sarier, Axel Urup og nogle af Landsdelens Adel. Den 1. Juni nedsættes da ogsaa en saadan Kommission for Jylland. Den bestod, foruden af Rigsmarsken, af Rigsraad Gregers Krabbe til Torstedlund og de jyske Landkommis-sarier. Som unægtelig var at vente, var ogsaa Axel Urup

Medlem. En lignende Kommission blev 26. Juni nedsat for Fyen, men her med Jørgen Brahe til Hvedholm som Raadets Repræsentant. Det er imidlertid ingenlunde sikkert, at disse to Kommissioner nogensinde er traadt i Virksomhed. Thi det er ganske uklart, hvorledes de forholder sig til en tredje, der ved samme Tid ogsaa saa Lyset. Formentlig er denne tredje Kommission blevet til ved en Sammenkobling og Forenkling af de to første, suppleret med Beføjelsen til at omfatte hele Riget. Den havde den Fordel at tælle ret faa Medlemmer og tillige at være overordentlig sagkyndig. Formand var Rigmarsken og foruden ham deltog — som faste Medlemmer — Axel Urup og to af hans Underingeniører, Georg Hoffmann og Peter Buysen, samt nogle af Rigets Raader i hver Provins.

Det turde da være denne meget kompetente Kommission, der maa regnes med og som fast Medlem af den kan Axel Urup siges, langt om længe, virkelig at have faaet Stempel som Ingeniør for hele Riget. Hvad fra da af anlægges af Befæstningsanlæg maa han have haft den fulde Andel i og Ansvaret for.

Med Utaalmodighed afventede Rigsraadet Resultatet af Besigtigelserne og 16. September presser de jyske Landkommissarier paa for at faa forskellige praktiske Oplysninger om de paatænkte Fæstningsarbejder⁴⁴). Sidst paa Aaret, 5. Decbr., retter saa Raadet en Henvendelse til Kongen, aabenbart overrakt ham paa en formløs og irriterende Maade, med Hensigt om, at der nu blev sat mere Fart først og fremmest paa Arbejdet med Københavns Befæstning, men Raadet anmoder tillige om, at Arbejderne begyndes med Hals eller Bersodde⁴⁵). Det er forøvrigt ejendommeligt at se, at det nu er Rigsraad og Adel, der er ivrigst for at faa Rigets Forsvar bragt paa Fode, medens Kongen forholder sig mærkelig tavs og reserveret. Højest mærkelig er ogsaa den Vrangvilje, iblandet gammelt Nag og Bitterhed, der kommer til Orde i hans Bemærkninger til denne Henvendelse og i en samtidig Skrivelse til Kansleren, Christen Thomesen Sehested⁴⁶).

Imidlertid havde den omtalte Kommission i Sommeren 1646 rejst rundt og besigtiget de anbefalede Pladser. Den har i al Fald i Jylland været ved Hals og paa Bersodde, og over Bersodde — muligvis ogsaa Egnen ved Hals — har Axel Urup forfattet en »Tegning«. »Tegning« i dette Tilfælde maa betyde et Kort. Hans Uddannelse var jo ogsaa en »Geometrer« d. v. s. en Landmaalers.

Naar Kongen i sin Skrivelse til Kansleren siger om de to Pladser, at han aldrig har hørt eller set disse omtale, husker den gamle Herre Fejl. Derimod har han Ret i, at der endnu ikke var truffet endelig Beslutning om, hvorvidt de to Steder skulde anlægges som »reale Skandser, Byer eller

Slotte«. Hvad i denne Forbindelse skal forstaas ved »Slot« er uklart. Efter Tidens Sprogbrug formentlig et stærkt Fort. Men ej heller Projekter til disse Anlæg synes udarbejdede endnu, i al Fald ikke forevist Kongen⁴⁷⁾

Da Aaret ebbede ud, laa hele Arbejdet med det nye Fæstningsforsvar endnu ganske løst, uden faste Konturer, og det skulde tage Aar, inden man begyndte noget i Retning af Rigsfæstningsplanen, selvom den langtfra var glemt.

Det ligger nær at spørge, hvorledes det efter Axel Urups Udnævnelse til Rigsingeniør og indtil 1647 var gaaet med Befæstningsarbejder udenfor den jyske Halvø og Hertugdømmerne, hvor han hidtil havde haft sit egentlige Virkefelt.

Alt er nævnt, at Axel Urup 1633 havde faaet med *Nakskovs* Befæstning at gøre, og det turde være rimeligt at antage, at han har beskæftiget sig med den i de følgende Aar indtil Torstensonfejden, under hvilken han var lovlig undskyldt, og igen efter Krigens Ophør. I 1639 var Spørgsmaalet om en Befæstning ogsaa af de to Øer udfor selve Byen — Færgelandet og Stensø — paa Tale. Paa Færgelandet havde Planen af 1629 vist et firkantet Kastel, støttet af et Retrenchement langs en Del af Kysten. Kastelstanken blev imidlertid opgivet og under Torstensonfejden opførtes i Stedet for et Hornværk her, snart efter udvidet med et Brystværn langs Øens Sydside. Kort efter Krigens Afslutning blev denne Ø 1646 forbundet med Nakskov By ved en af Oluf Steenwinkel, men sikkert af Axel Urup, planlagt Bro. I de nærmest følgende Aar synes Befæstningsanlægene saa nogenlunde at have passet sig selv⁴⁸⁾.

Rigsingeniørens besynderlige uklare Stilling til Fæstningsforsvaret som Helhed kommer paa mærkelig Vis til Udtryk 1639 overfor *de skaanske Fæstninger*.

Ved denne farlige Tid var Christian IV.s Syn paa Rigets Fæstninger ikke synderlig optimistisk. Aaret før havde han rent ud erklæret, at de »totaliter intet ere saaledes, som man det gjerne saa.« Dog mener han, at en ærlig Mand, d. v. s. Kommandant jo kan holde dem, i al Fald nogen Tid⁴⁹⁾. Og 1639 er det, han skriver til Axel Urups Broder, Major Jørgen Urup, og Kommissarierne for Skaane uopholdelig at træffe de fornødne Foranstaltninger til Skaanes Forsvar — ogsaa for Fæstningernes Vedkommende. De skal reparere dem og færdiggøre det manglende ved Palissader, Stormpæle, samt Homejder, her formentlig passive Hindringer. Navnlig Christianopels Værker skal sættes i Stand og forbedres. Det siges udtrykkeligt, at der for denne Bys Vedkommende foreligger en Plan, men saafremt der hersker Tvivl om den, skal den tilsendes Kongen, der saa vil erklære sig om den »til deres videre Underretning«⁵⁰⁾.

Denne Plan — og andre — maa være udarbejdet af Axel Urup, selvom hans Navn overhovedet ikke er nævnt i hele denne Forbindelse.

Medens der er Vished for Axel Urups Delagtighed i Nakskovs Befæstning og megen Sandsynlighed for hans Andel i de skaanske Byers, havde han til Gengæld intet at gøre med Befæstningsarbejder, foretagne under Torstensonfejden, da han var ude af Embede — Nybefæstningerne af Rudkøbing og Nykøbing F, samt Modernisering af Malmøs Værker⁵¹).

Besyderligst af alt er Rigsingeniørens rent negative Forhold til de højvigtige Arbejder med *Københavns* Befæstning. Ej heller som kun kgl. Ingeniør havde han haft noget som helst med den at gøre⁵²). Det var Christian IV selv, der havde staaet inde for disse Arbejder og udpeget de Teknikere, han havde Brug for, idet han nærmest betragtede Københavns Befæstning som sit eget private Foretagende. Havde han end i Tidens Løb personligt bragt store økonomiske Ofre for denne sin Hjærtesag, var dog ogsaa offentlige Midler i ikke ringe Grad gaaet med.

En fuldstændig Nybefæstning af København havde fundet Sted 1606—24 og dertil kom Anlægget og Befæstningen af Christianshavn fra 1617. Under Kejserkrigen kom nye Planer frem. En »Skandse ved St. Annæ Bro«, Forløber for det senere *Kastel*, blev projekteret, men først 1630, umiddelbart efter Kejserkrigens Afslutning, blev Arbejdet paabegyndt. Skandsen skulde forsvare Indsejlingen til Sundet, men den betød tillige, at Københavns gamle Havneomraade kunde forlænges en Kilometer Nordpaa — et Forhold med store Fremtidsperspektiver. Oprindeligt var Skandsen tænkt liggende isoleret, men uvilkaarligt indbød den til videre Planer. Snart opstod da ogsaa hos Kongen Tanken at forbinde den med Byens Befæstning ved en Voldlinie — *en ny Østervold* — i en Bue ført fra Nørreport op mod Skandsen. Dette vilde tillige medføre en mægtig Udvidelse af den gamle By — et *Ny København* — hvilket vilde betyde en Fordobling af Hovedstadens Omraade. Voldlinien blev lagt ud i Terrainet 1629, men først 1631—32 paabegyndt (Afb. 17). I de følgende Aar gik Arbejdet med dette betydelige Værk kun trægt, medens Nyboder blev til som første Led i Bebyggelsen af den nye Bydel.

Først da det 1642 truede med Krig, blev der taget mere alvorligt fat. Der blev udarbejdet en Plan for den nye Østervold i Forbindelse med H. J. Schiörts Overtagelse af »det nye Værk«. Planen var vel nok i sin nærmere Udarbejdelse Schiörts, men Kongen synes at have været dens egentlige Ophavsmand, efter hvad Sønnen, den udvalgte Prins, samme Aar skriver: »Jeg haver forment, at Hans Majestæt haver afstukket det Værk udenom



Afb. 17. Kort over *København og nærmeste Omegn* c. 1630 med Befæstningen om den gamle Bydel, Christianshavn, det nye Værk omkring det vordende Ny København, samt Kastellet og Værker i Soterrainet. Nationalmuseets Arkiv.

Byen«. Schiörts Plan gav straks og senere Anledning til berettiget Kritik, og da sidst i 1646 Arbejdet med Rigets nye Militærreformer og Fæstningerne søgtes forceret frem, kom det til skarpe Meningsudvekslinger. Man var klar over, at det anvendte System var forældet og lidet betryggende. Bekymringerne herfor fik Rigsraadet til i sin alt tidligere omtalte Henstilling til Kongen i Begyndelsen af December, at anmode om en sagkyndig Udtalelse af de Ingeniører, »som ere nu her til Stede«, saa et maalbevidst Arbejde kunde sættes i Værk hen paa Foraaret paa Grundlag af allerede givet Bevilling. Konduktører »og andre« skulde have flittigt Opsyn med Arbejdsfolkene. Afgørende er Raadets Forslag, at der skulde gives en enkelt Mand Generalinspektionen over alt Værket, »at det gik vel for sig og blev forfærdiget, som det burde.« De nødvendige Materialer haaber man Kongen vil stille til Raadighed.

Men i sit mærkelige vrangvillige Svar — og i det ligesaa vrangvillige

samtidige Brev til Kansleren — lader han sig forstaa med, at først »naar jeg erlanger det igen, som jeg af min egen Pung spenderet haver paa Københavns Fortifikation, da vil jeg skaffe Materialia til dette forehavende nye Værk.« Og han fortsætter med de bitre Ord: »Havde de godt Folk, Adel og Uadel, i de forrige Tider villet gøre mig det til Vilje, som de nu erbyder sig at gøre, da havde København for 20 Aar siden været in perfectione. Ingeniører og andre, som til Værket kan bruges, ere forhaanden og Fortifikationen er lagt, som den skal ligge, saa de intet kan tage Fejl af den. Og som der skønt kunde findes noget som kunde have nogen Underretning fornøden, da er jeg ikke langt borte, saa de samme Personer kommer mig intet ved at spendere Penge paa.«

Kongen er vred! Men et vigtigt positivt Resultat af den rejste Aktion blev, at Axel Urup i det følgende Foraar, 22. Maj 1647, fik Direktionen over Københavns Befæstning. Dermed var endelig ogsaa Rigets største Vaabenplads og vigtigste Fæstning lagt ind under Rigsingeniørens Ansvar. Naar Kongen, faa Dage før Axel Urup overtog sit nye Hverv, lader Borgmester og Raad vide, at »den højeste Nød udfordrer, at vor Købstad Københavns Fortifikation med det første bliver fornyet«, ligger heri en klart motiveret Erkendelse af, at nye Kræfter nu burde træde til, om Hovedstadens Fortifikation virkelig skulde komme »in perfectione«.

Embeder og Ansvar havde Axel Urup øjensynlig nu, og som man skulde synes, i tilstrækkelig Grad. Thi foruden at være Rigsingeniør og derunder øverste Tilsynsførende med Københavns Befæstning, var han stadig Guvernør og Lensmand i Christianspriis. Og det maa ej heller glemmes, at han tillige var Officer i Hæren med Oberstcharge. Under den Omorganisation af Landsforsvaret, der 1646 var i Gang og fortsattes med Iver i det følgende Aar, mente man med Rette at have god Brug for hans Talent og militære Erfaringer. Den 1. December fik han Bestalling som *Oberst over de to jyske Regimenter, fordelt under to Oberstløjtnanter* med den sædvanlige Formular: »udi saa Maade, at han skal være forpligtet at være os og vore Riger og Lande huld og tro, vores og deres Gavn og Bedste ramme og befordre, Skade og Fordærv hindre, forekomme og afværge af hans yderste Forstand, Magt og Formue«⁵³). Med alt dette havde han tillige at administrere sit Len og sine skaanske Godser.

Medens Arbejdet med nye Planer for Københavns Befæstning Resten af Aaret 1647 og op igennem hele det følgende Aar, endnu var paa Forberedelsernes Stadium, har Axel Urup aabenbart en stor Del af Tiden været knyttet til den jyske Halvø, hvor han nu havde sine to jyske Regi-

menter at tage Vare paa. Mest har han sikkert opholdt sig i Christianspriis. Som Oberst med Kommando stod Axel Urup i et nært Samarbejde med Rigmarsk Anders Bille, hvis Embede voksede yderligere i Betydning efterhaanden som den staaende Hær udvidedes. Dertil kom Anders Billes vitterlig store Indsats under Torstensonfejden, der havde skabt Respekt om hans Navn. Ogsaa Marskens Ævne til at se de store Linier i en Sag er uomtvistelig, hvad hans Forslag til Rigets Forsvarsordning tilfulde viser. I Organisationen specielt af Jyllands Forsvar blev Axel Urup ham en dygtig og klog Medarbejder, og at Anders Bille havde megen Tiltro til ham fremgaar med al ønskelig Tydelighed af et Brev, han tilskrev ham fra Viborg 30. Decbr. 1647 — besynderligt nok paa Tysk — og stilet til: Hochedler gestrenger und vester Hrr. Obrister. Men Tysk var jo den Gang i overvejende Grad Militærets Sprog⁵⁴). Marskens Skrivelse er tillige meget oplysende om »Defensionsforfatningen« for Jylland og for vor militærpolitiske Situation her i dette Trediveaarskrigens sidste Aar. Hovedindholdet af Skrivelsen til Axel Urup som Oberst for de to for Jylland anordnede Fodfolkregimenter er, at Marsken tillidsfuldt lægger Ansvaret for den jyske Halvøs Sikkerhed i Axel Urups Hænder — som den »ærekære Kavaller og Fædrelandets tro Patriot« han er, og han lægger ham indtrængende paa Sinde at holde et vaagent Øje med vor Sydgrænse. Thi under de daværende foranderlige og utrygge Tider, med fremmede Arméer tæt udenfor vor Dør, hindrer mangfoldige Forretninger i Rigets Tjeneste desværre Marsken i selv at kunne være til Stede i Landsdelen. Axel Urup skal derfor holde sig vel underrettet om fremmede Arméers Foretagender og skulde Jylland trues af Angreb, skal han ufortøvet dirigere de to Regimenter, understøttet af det nødvendige Rytteri, til det truede Sted. Marsken føler sig forvissat om, at enhver nu og altid vil gøre sin Pligt. Skulde Axel Urup af en eller anden Grund ikke selv være i Jylland i det kritiske Øjeblik, skal han lade denne Forholdsordre gaa videre til Oberstløjtnanterne.

Heldigvis skete der intet. Freden holdt og med Christian IV.s Død kort efter i Februar 1648 kom med Frederik III, med nye Mænd og en ny Politik, andre Forhold. Efterhaanden skulde Axel Urup gøre en Indsats paa alle de Omraader, hvor han blev forpligtet.

Ansvarsfulde Opgaver ventede ham!

II

Alene det at have Direktionen over Københavns Fortifikation var et meget krævende Hverv, saa meget mere som Axel Urup langtfra var tilfreds med sin Forgængers Arbejde og Principper. Vigtige Overvejelser om



Afb. 18. Buste over Kastelsport i København af Frederik III.

F. Dieussart sc.

en bedre — og nu hele Staden omfattende — fremtidig Ordning stod paa.

Samtidig trak det i hans Stilling som Lensmand op til en Forandring. Thi vel sad han endnu inde med *Christianspriis*, men efter den gamle Konges Død var denne Fæstnings Dage talte. Frederik III interesserede sig ikke synderligt for dette, sin Faders Værk, og overvejede — for at takkes Statholderen i Hertugdømmet — at lade Fæstningen rasere og sælge Godset, hvilket ogsaa skete med Ordre af 17. Decbr. 1648. Det maa have været med mærkelige Følelser, Axel Urup, Fæstningens Skaber, gik med til denne Dødsdom — selvom det maatte anses for en formildende Omstændighed,

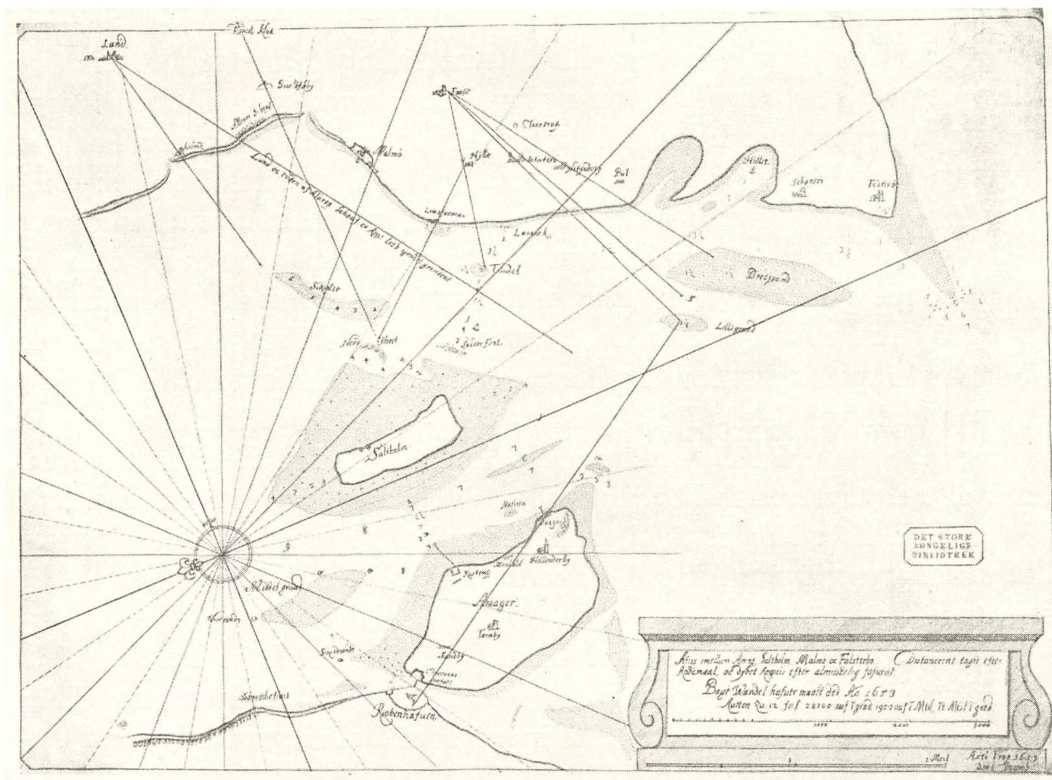
at Salgssummen, 35,000 Rdlr., skulde komme Københavns Befæstning til Gode⁵⁵). Vistnok paa Anders Billes Anbefaling forlenedes Axel Urup 5. Aug. samme Aar, som Erstatning for Christianspriis, med *Christianopel*, hvis Fæstningsværker da var i dybt Forfald og nu blev bragt paa Fode ved omfattende Arbejder⁵⁶). Som et Vidnesbyrd om, at hans Position under den nye Monark var urokket, blev han 1648, ved Kroningen, udnævnt til *Ridder af Elefanten* — at opfatte ogsaa som et Tegn paa, at en Plads i Rigsraadet var i Sigte. Axel Urup maatte dog vente paa denne Forfremmelse til *Juni 1655, da han optoges i Raadet*, sammen med Otto Thott til Næs i Skaane.

Han var nu direkte inddraget i Rigets Politik, men hvorledes hans Stilling var til de vekslende Problemer er det desværre ugørligt at oplyse. Det var i en for saa vidt roligere Periode i Rigsraadets Historie, han var traadt ind i det. De oprivende Forhandlinger, der havde fundet Sted angaaende Corfitz Ulfeldt og Norges Statholder, Hannibal Sehested, tilhørte Fortiden. Om hans personlige Stilling til disse to mærkelige Mænd er man forøvrigt slet underrettet.

Kun faa Aar forvaltede Axel Urup Christianopel Len. Da Fæstningsarbejderne var i god Gænge, overtog han 16. April 1651 det vigtige *Københavns Len*, hvortil var knyttet Stillingen som Befalingsmand paa Slottet. Her forblev han i 4 Aar og det faldt i hans Lod at opleve Pesten 1654. Frederik III, med de højeste Embedsmænd, forlod skyndsomt Staden, men forinden overdrog Kongen Axel Urup som Guvernør at tage Vare paa den! Det var en stræng og uhyggelig Tid. Axel Urup gik, som Ligprædiken siger, »daglig mellem Levendes og Døde. Men — som Gud altid havde været ham en sikker Bolig — saa var han ham i denne farlige Tid en tryk Beskærmelse. Jævnlig færdedes han med en stor Mængde Folk og mange af dem gik befængte, ja! med Døden i Hænderne. Dog bevarede Gud ham, baade for Pestilenzen, som kommer i Mørket og fra Sygdomme, som for-dærver om Middagen.«

I denne sin Guvernørtid fik han den i Christian IV.s sidste Aar brændte Tøjhusbygning færdigistandsat. Det var ogsaa ved denne Tid, 1653, Axel Urup fik Lejlighed til at være den nautiske Astronom, Bagge Wandal, behjælpelig med Udarbejdelsen af et Søkort over Farvandene mellem Amager, Saltholm, Malmø og Falsterbo. Det har aabenbart interesseret ham at faa Indblik i denne Form for Korttegning. Selve Maalingerne havde Wandal foretaget, men Rentegningen er Axel Urups. (Afb. 19). Dette Kort er forøvrigt hans eneste signerede Kortarbejde.

Den 13. April 1655 forlenes Axel Urup med *Stege Len*, som han indehavde i de to Aar, til han 12. April 1657 overtog *Malmohus*. Dette blev hans



Afb. 19. Søkort af Axel Urup.

Kgl. Bibliothek.

sidste store Len. Aaret efter gik Skaane tabt for Danmark og som en Slags Erstatning fik han i Stedet for det lille Dalumkloster Len paa Fyen — som dettes sidste Indehaver og kun for en kort Aarrække⁵⁷). Thi snart efter traadte Axel Urup helt ud af Lokaladministrationen. Med Enevælden indførtes helt nye Principper for Lensstyrelsen.

De Lensmandsstillinger, Axel Urup beklædte, var paa forskellige Vilkaar og særlig store Indtægter havde de ikke kunnet give ham. De tre af dem — Christianopel, København og Malmøhus — er forklarlige ud fra hans Stilling som Rigsingeniør. Alle var de højvigtige Fæstningsbyer og for Københavns Vedkommende tillige hans i hele denne Periode fornemste Virkeplads. At Axel Urup har tilbragt en ikke helt ringe Del af sin Tid ogsaa paa sine andre Lensmandssæder siger sig selv. Men — som det vil fremgaa af det følgende — havde han travlt med Varetagelse af det Fæstningsbyggeri, der ogsaa andre Steder i Landet sattes i Værk op igennem 1650'erne.

Det er karakteristisk for Axel Urups Virksomhed særlig i denne 10 aarige Periode — fra 1647 til Krigsudbrudet 1657 — at rent militære Op-gaver med høje Kommandoposter gaar Haand i Haand med hans Arbejde

som Rigsingeniør. Alt dette i Forbindelse med Lensmandsstillingerne — og fra 1655 Ansvar et som Medlem af Rigens Raad — kunde nok stille Krav til selv en begavet Mands Arbejdskraft.

Axel Urups egentligste Arbejdsomraade i disse Aar var og blev dog Rigsingeniørens. Dette Embede var det konstante og blivende i hans offentlige Tilværelse, stadig krævende Overvejelser, Initiativ og praktisk Handlen. For den rette Forstaaelse af hans Indsats som Fæstningsingeniør vil det være naturligt først at give en Oversigt over den almindelige militær-politiske Tilstand gennem hele denne Periode, særlig hvad Fæstningsforsvaret angaar. Det vil tillige vise sig, *hvor god Brug man havde, saavel for hans almindelige militære Indsigt som for hans Chefsegenskaber som aktiv Officer.*

Da Christian IV døde i Februar 1648, gammel og træt, var det ikke lykkedes ham, trods store personlige Anstrængelser og en vældig Arbejdsindsats helt fra de unge Aar, ved sin Død at se Rigets Forsvar, end sige dets Befæstningssystem, bragt i tilfredsstillende Tilstand. En i hans sidste Aar paabegyndt Militærreform skred kun langsomt fremad og Københavns »nye Fortifikation« var endnu kun paa Overvejelsernes Stadium. Nybegyndte Fæstningsværker laa ufærdige hen, bl. a. Bersodde, medens fra Fortiden arvede Fæstninger ikke mere var moderne, endda udsat for Forfald indtil Ubrugelighed.

Der var, skulde man synes, nok at bringe i Orden for den nye Konge Frederik III. Paa Forsvarsvæsenets Omraade var Arven efter Faderen tung at løfte og vel var han Rigets øverste Krigsherre og Marsken fra 1648 alene underlagt ham, men, som vel bekendt — var hans Magt, da han efter en kortere Mellemløstperiode besteg Tronen, stærkt indskrænket, selv om han forstod lidt efter lidt at udvide sit Raaderum.

Til at begynde med synes den nye Konges Interesse for Forsvarsordningen ringe. Finansernes Tilstand krævede tilmed Forsigtighed og i Aug. 1649 vedtoges en betydelig Hærreduktion. Den viste sig dog meget snart forhastet og allerede i Begyndelsen af 1650'erne indsaa man Nødvendigheden af at faa Forsvaret gjort mere effektivt. De udenrigspolitiske Forhold strammedes ved denne Tid betydeligt og den 10. April 1652 fastlagdes Planer for en Hærordning, der forøvrigt forblev den gældende til Enevældens Indførelse. Det var i disse kritiske Overgangsaar, Axel Urup 1651 blev Lensmand paa Københavns Slot og samme Aar udnævntes til *Oberst for det sjællandsk-fyenske Regiment*, ved hvilken Lejlighed han — om ikke før — maa have fratruadt Kommandoen over de to jyske Regimenter⁵⁸). Som øverste Chef for en anselig Hærstyrke var det ham magtpaaliggende

at finde en fornuftig Form for Ansættelse af Befalingsmænd. Han henvendte sig derfor 1652 til vor Resident i Holland, P. Charisius, for at faa nærmere Oplysninger om Fremgangsmaaden her, og fik et særdeles fyldestgørende Svar⁵⁹).

Uvilkaarligt spørger man, om Rigsfæstningsplanen af 1646 stadig var gældende som Rettesnor for Udviklingen. Utvivlsomt var den i Christian IV.s sidste Aar traadt noget i Baggrunden, men glemt var den ikke, selvom den i Aarenes Løb undergik en vis kritisk Prøvelse.

Imidlertid maatte Fæstningerne i Skaane og Blekinge foreløbig passe sig selv — de siges 1649 at være brøstfældige og Axel Urup foreslog endda helt at nedlægge *Christianopol*, hvis den ikke blev istandsat, hvad den forøvrigt — som alt nævnt — blev i hans Lensmandstid⁶⁰). Foreløbig samlede man Kræfterne om *København*, men ogsaa om Bersoddeanlægget — begge Steder højvigtige Led i Rigets Fæstningsforsvar. I dette Aar, da man var blevet færdig med Overvejelserne om Københavns Befæstning, kom der ogsaa stærkere Fart i Arbejdet med Bersodde, hvor nu en hel Stad skulde udbygges. Allerede sidst paa Aaret var man saa langt fremme, at Privilegier for den nye Fæstningsby, det følgende Aar kaldet *Frederiksodde*, kunde udstedes 15. Decbr.⁶¹) Arbejderne fortsattes med ikke ringe Kraft op igennem de følgende Aar og Tilliden til Byens Værdi som Flanke- og Spærrefæstning var stor. Det var i det hele taget Udbygningen af Fæstningsforsvaret for Vestdanmark, man i disse Aar var stærkt optaget af og man glemte heller ikke Fæstningsanlæg paa Stribodde. Det blev til Slut den med Frederiksodde korresponderende Fæstningsby *Sofieodde*. Rigtignok gik Arbejdet her efterhaanden saa temmeligt i Staa.

Tankerne fra den store Plan af 1646 fik saaledes mere praktisk Betydning, og dens Ophavsmand, Marsken Anders Bille, udfoldede megen Iver for at faa den ført ud i Livet. Men hvad der kunde gøres, viste sig at være begrænset. Som med Sofieodde strandede efterhaanden ogsaa Arbejdet med Opførelsen af den nye Fæstningsby *Hals*⁶²). Paa denne negative Maade blev Frederiksodde virkelig — og i egentligste Forstand »Jyllands By«. Kun Skade, at den kom til at savne sin Correspondensby, Sofieodde.

Aaret 1652 viste sig at blive ret uroligt. Forholdet til England krævede Agtpaagivenhed og var i et Par Aar ret spændt. Man mente det 1652 i Septbr. nødvendigt at nedsætte en *Kommission*, hvori ogsaa Axel Urup havde Sæde, til Overvejelse af Betingelserne for Skaanes Forsvar mod et pludseligt Overfald. Ganske særligt ængstedes man for den saare vigtige strategiske Plads, *Malmø*, hvis Værker, som Torstensonfejden havde vist, var uhjælpefuldt forældede⁶³). En Plan til Modernisering godkendtes 1652

af Frederik III og Arbejdet blev paabegyndt. Det var dog først fra det følgende Aar, de udenrigspolitiske Forhold — nu ogsaa Forholdet til Sverige — begyndte at antage en stadig farligere Karakter. Alvorlige Drøftelser af Forsvarsberedskabet tog Fart. *En ny Kommission*, ogsaa den med Axel Urup som Medlem, havde allerede i Februar 1653 behandlet en Forsvarsplan, særlig for Sjælland. Det var ved denne Lejlighed, Axel Urup lovede »paa egen Pung« at ville hverve et Fodregiment i Tilfælde af Krig. Og atter kaldes der paa Axel Urup, der i samme Aar fik *Befaling over alt Fodfolket paa Sjælland*, 2. April følgende Aar ogsaa over *Rytteriet* — hvilket betød, at han overtog Kommandoen paa Sjælland⁶⁴). Kongen selv ansaa større Aktivitet for paakrævet, og den 12. April anmodede han Rigsraadet om en Udtalelse angaaende Rigets Forsvar. »Om Landenes Defension« siger han, »er adskillige Gange sket Erindring og det dog intet derved til saadan Endelighed er kommen, som nærværende Tids farlige Udseende udkræver«. I sit Svar 25. April kommer Raadet ind ogsaa paa Fæstningsproblemet og man er enig om, at der nu bør gøres noget alvorligt for de 4 Fæstningsbyer, vi nu alene havde tilbage i Sundprovinserne: Foruden *Malmø — Christiansstad, Christianopol og Landscrona*. »Alt skal anordnes, hvis behøves, til deres Reparation og Conservation«. Forøvrigt var der alt fra 1648 arbejdet en Del med Landscronas Befæstningsværker⁶⁵) og med Christianopels, men man var altsaa klar over, at disse to Fæstninger ikke endnu var helt betryggende udbyggede. Paa Malmø arbejdedes der allerede efter Planen af 1652. Nyt er, at ogsaa *Helsingborg* nu skulde inddrages i Systemet af 1646 og, saavidt muligt sikres — i al Fald mod et Lynangreb. Planer for Befæstningen af selve Staden blev udarbejdet og i de følgende Aar skred Værket godt frem⁶⁶). Tanken med en reel Befæstning her var selvsagt, at den skulde korrespondere med Kronborg og det af Christian IV ganske vist kun delvis befæstede Helsingør.

Visse Correspondenslinier var da ved Midten af 1650'erne paatænkt og ogsaa i nogen Grad ved at blive trukket op — Ja! man gaar videre dermed! Paa nævnte Rigsraadmøde er det ogsaa, man anbefaler at sikre Forbindelsen mellem Sjælland og Jylland — »ved Correspondenslinier at sammenføjes« — og idet man gaar stærkt ind for Fremme af Arbejdet med Frederiksodde, drøfter Raadet i Forbindelse hermed i Juni 1653 ogsaa Fyens Fæstningsforsvar. Lejlighedsvis kommer Befæstningsanlæg paa Tale ikke alene paa *Knudshoved* ved Nyborg, men ogsaa ligeoverfor ved *Korsør*⁶⁷). Det er heller ikke uden Interesse, at Rigsraadet er betænkt paa et yderligere Forsvar for Vendsyssel og her, og for første Gang, nævnes Befæstningsanlæg

ved *Fladstrand* — efter Hallands Tab nyttigt for Forbindelserne med det norske Marstrand⁶⁸).

Ogsaa Indfaldsvejene Syd fra ind i den jyske Halvø er man opmærksom paa og retter Blikket mod Rendsborg, »eftersom det er et Pas, der højeste Magt paaligger«⁶⁹). Som alt nævnt skulde Byen 1640 have haft sine Værker moderniseret, men det skete først under Torstensonkrigen⁷⁰).

Naar erindres, at i disse Aar, Midten af 1650'erne, *Nakskovs* Værker udbyggedes, ligesom der arbejdedes med Glückstadts, maa det indrømmes, at der udvistes en ikke helt ringe Energi for at faa Fæstningsforsvaret i Orden, og Axel Urup og hans Medarbejdere har haft nok at gøre.

Dog denne Gang drev Krigsfaaren over, men 23. Juni 1654 tager Frederik III atter Initiativet overfor Rigsraadet og beder det overveje Forsvarsforanstaltningerne, i første Linie »hvorledes Fæstningerne her i Riget kunde forfærdiges«. Raadet anbefaler beredvilligt, at de bringes helt i Orden, Ja! man gaar saa vidt, at man anbefaler at ophjælpe Christiansstad og Christianopol ved at gøre henholdsvis Sølvborg og Ronneby til en Art Filialbyer af dem! Og samme Fremgangsmaade foreslaar man for Frederiksodde i Forhold til Vejle og Kolding.

I de følgende Aar blev Danmarks Stilling stadig farligere — Krig med Sverige var blevet en nærliggende Mulighed. Men trods alle Anstrængelser, ikke mindst fra Anders Billes Side, trods Vedtagelser og Kommissioner, stod det ikke godt til med Krigsberedskabet. I September 1655 siger selveste Rigmarsken: »Landets Defension er slet og ringe« og Aaret efter lader Kongen rentud Rigsraadet vide, at »vi i ingen Beredskab findes«. Pessimismen var nok i nogen Grad berettiget for det passive Værns Vedkommende. Og skønt der i 1655—56 arbejdedes med betydelige Arbejdsstyrker af Soldater — foruden i København, i Helsingborg, Frederiksodde, Sofieodde, Rendsborg og Hals — lod Fæstningsforsvaret alligevel meget tilbage at ønske⁷¹). Men politisk og theoretisk set laa den hele Fæstningssituation slet ikke ilde. Regeringskresene delte fuldtud Ønsket om et sammenhængende, »corresponderende« System. I Princippet var Rigmarskens Plan faktisk anerkendt og baade han og Kongen havde længe arbejdet for den med ikke ringe Energi. At Axel Urup, efter 1655, har støttet den i Rigsraadet, kan man vel ogsaa gaa ud fra — rent bortset fra, hvad hans Embede som Rigsingeniør moralsk krævede af ham.

I sin »Discours auf die Frage, welche Örter in Dennemarck am ersten sollen befestiget undt verfertiget werden«, skrevet i København i November 1655, forfølger Forfatteren G. H. samme Tanke, som den store Rigsfæst-

ningsplan af 1646 havde forfægtet⁷²). Det er den naturlige og bekvemme indbyrdes Forbindelse mellem Rigets Fæstninger — Communication — Forfatteren gaar ind for, og søger at motivere ved strategiske og taktiske Betragtninger, der i og for sig er saare interessante. Han kommer til det Resultat, at de Fæstninger, det gælder om først at faa i Orden, kan inddeles i 3 Klasser. I første Klasse anbringer han: København, Helsingborg og Frederiksodde, i 2. Kl. Helsingør og Nyborg eller Slipshavn, i 3. do.: Stribodde, Korsør, Hals og Landscrona Slot. Alle disse skal færdiggøres i 1ste Tempo. I 2. Tempo kommer saa »Combinationerne« d. v. s. Sikring af Forbindelsen mellem de mindre Øer og af alle Havne.

Meget var faktisk sat i Værk, men Sted for Sted viste det sig, at den nødvendige Kraft til Befæstningsværkernes Fuldførelse svigtede. Det gik for langsomt med de forskellige Arbejder, baade paa de gamle Fæstninger og paa de nye Anlæg. De tog altfor lang Tid! Der var ingen Tempo! Meget betød slige Arbejders ofte store Omfang og Vidtløftighed — at bygge hele Byer, ja! blot at ombefæste alt forhaandenværende — var efter Tidens Forhold og med de daværende tekniske Hjælpe midler Kæmpeopgaver. Det var vældige Jordmasser, der skulde flyttes og af Redskaber dertil havde man kun Skovle, Spader, Hakker, Hjulbøre og Hestekøretøjer. En vigtig forsinkende Faktor var selvsagt ikke mindst Rigets Fattigdom. Man kunde ganske vist regne med en ret billig Arbejds kraft — foruden Soldater endnu i 1640'erne Karle, afgivne af Bønder, og Daglejere, alle under Tilsyn af Kaptejner af det nationale Fodfolk⁷³). Men Værdien af denne Arbejds kraft var afgjort temmelig ringe. Og benyttede man, som almindeligt, særlig i 1650'erne, kun Soldater, gjorde det næppe Sagen meget bedre. At Arbejds forholdene var baade vanskelige og besværlige er givet. Man kan næppe bebrejde Rigsingeniøren den Langsomhed, hvormed der arbejdedes. Hans Underingeniører var tilmed alle dygtige Mænd, velforfarne i deres Fag og sikkert kan der heller ikke mod dem rettes Bebrejdelser. Ogsaa i den Tids Norge tog Fæstningsarbejder lang Tid og det samme gælder Udlandet. For at nævne et Eksempel, varede Groningens Ombefæstning 17 Aar, fra 1607 til 24⁷⁴).

At Axel Urup ved Midten af 1650'erne har været overbebyrdet med Arbejde og Ansvar er forstaaeligt, og det har været en følelig Lettelse for ham, at han 14. Maj 1656 aflastedes for Arbejdet med Københavns Fortifikation, der da blev overdraget den dygtige fyenske Adelsmand *Henning Quitzow*⁷⁵). Samme Aar deltog han i Tronfølgeren, Prins Christians, Hyldningsrejse til Norge, hvor man i Christiania benyttede Lejligheden til at høre hans Raad i Anledning af de da divergerende Meninger om Byens og Akers-

hus' Befæstning. Axel Urup affattede 27. Aug. en Betænkning, der tilstilledes Statholderen Niels Trolle og hvorefter denne skulde rette sig. Desværre er Betænkningen tabt og dermed Kendskab til dens Forfatters Forslag⁷⁶).

Ved Aarsskiftet 1656—57 maatte den særlig af Kongeparret og en snævrere Hofkres ønskede, men endnu af mange frygtede Krig med Sverige tegne sig som en nærliggende Mulighed. Rigsraadet havde søgt at holde igen og øvede stadig passiv Modstand mod et Fredsbrud, men overfor den efterhaanden voksende Krigsstemning maatte det give efter. Krigsforberedelserne begyndte at tage Fart med Karakter af en virkelig Oprustning. Indenfor militære Krese var dog ingenlunde alle stemt for Krig — i al Fald ikke paa dette Tidspunkt. Det fremgaar med al ønskelig Tydelighed af en Betænkning, afgivet af en d. 2. Febr. af Rigsraadet nedsat Firemandskommission af kompetente Officerer, deriblandt Axel Urup. Den skulde undersøge Skaanes og Blekinges Forsvarsmuligheder og Betænkningen burde have givet Krigspartiet noget at tænke paa. Alle Kommissionens Medlemmer var enige om paa det bestemteste at fraraade Krig. »Med mørk, næsten truende Alvor og i kraftige Vendinger fremstilledes Landets utilstrækkelige militære Kraft: Stridskraftens Faatallighed og Mangel paa Penge til Opstilling af hvervede Afdelinger« (Rockstroh)⁷⁷). At disse Udtalelser har gjort Indtryk er tænkeligt, men de viste sig i al Fald at være forgæves. En Udvikling var sat i Gang, der ikke lod sig standse. Stændermødet i Odense i samme Maa-
ned var stemt for Krig og Forberedelserne til den snart i fuld Gang.

Efter tidligere Tidens Sædvane opereredes der med Danmarks Splittelse i et Vest- og et Øst Danmark. I begge Omraader skulde paagældende Styrker opstilles ved Grænserne, dels for at sikre dem, i nok saa høj Grad ogsaa med den Mulighed for Øje derfra at gøre Indfald paa fjendtligt Territorium. I disse hektiske Maaneder før Krigens Udbrud forberedtes Krigen ogsaa for Østdanmarks Vedkommende. Her blev Axel Urup Hovedpersonen i Begivenhederne; Rigmarsken tog sig af Hæren ved Sydgrænsen. Medens der for Tropperne paa den sjællandske Øgruppe blev truffet en ny Ordning, havde Axel Urup allerede 22. Jan. 1657 faaet anden Kommando og af vidtrækkende militære Konsekvenser. Foruden at udnævne ham til *Oberst for skaanske Regiment* til Hest gav Frederik III ham Befaling *over »Milittien i vort Land Skaane, til Hest og til Fods«* — nu, da Rigmarsken var optaget andetsteds. Han skulde forholde sig »som han til Landets Bedste gavnlig og for os forsvarligt at være eragter«. Tillige skulde han have *Indseende med Fæstningerne*, »at de saaledes kunne være forsynede, at de for uformodentlig Overfald kunne være forsikrede«⁷⁸).



Afb. 20 a. Rigmarsk Anders Bille 1637. Efter Maleri paa Gauno.

Det var et tredobbelt Hverv — Stillingen som General over de skaanske Tropper og Oberst for skaanske Regiment til Hest, hvis Ledelse dog laa under Oberstløjtnanten, samt Ansvarshavende for Fæstningerne — der her blev Axel Urup betroet. Man forstaar, at han, med det store Ansvar, der fulgte — navnlig med de to Virksomheder — med ganske særlig Vægt har kunnet føre Ordet i Firemandskommissionen i Februar. Imidlertid fandt Stændermødet i Odense Sted, hvor Axel Urup, saavel som Fæstningsguvernørerne, var fritaget for at være til Stede. Frygtede man da et svensk Overfald? I al Fald fik Axel Urup d. 14. Februar Ordre til at tage til Skaane og der organisere Landsdelens Forsvar⁷⁹).

Travle Maaneder fulgte, med Omsorg for Fæstningerne, med Mønstringer baade af Fodfolk og Rytteri, hvortil 12. April kom Overtagelse af

Malmøhus Len. Snart var Axel Urup paa Sjælland, snart i Skaane. Den 20. Maj deltog han i København i et Slags Krigsraad, der afviste et Forslag fra Kongen om i Hast at foretage en Razzia mod den svenske Grænse. Alene et Forslag som dette viser dansk Politiks aggressive Tendens allerede paa dette Tidspunkt ⁸⁰). Begivenhederne fulgte nu Slag i Slag og Krigen forberedtes for Alvor. For Axel Urups Vedkommende blev den »Instruction« afgørende, han modtog fra Kongen. Han skal med det forderligste begive sig til Skaane, samle de derværende Regimentter »havendes flittig Indseende med bemelte vores Militie og Soldatessque til Hest og til Fods, være sig fremmede eller indlandske Geworbene eller Landfolk, saa enhver, saavel Officerer som Gemene tilholdes at gøre det, han pligtig er« ⁸¹). Axel Urups høje Stilling som Øverstbefalende — »Generalissimus« — bliver her slaaet endelig fast. Som Næstkommanderende fik han 3 Dage efter Ulrik Christian Gyldenløve, Christian IV.s uægte Søn med Vibeke Kruse. Hans Indsats blev dog ringe.

Den 1. Juni 1657 faldt Krigserklæringen og Krigen gaar sin ulykkelige Gang — under saa helt andre militære Forhold end man havde tænkt sig dem.

Efter alt, hvad foreligger, har man et stærkt Indtryk af, at Krigen kom paa et for tidligt Tidspunkt. Havde man endda faaet mere Tid. Thi ikke blot var det levende Værn endnu fuldt af Mangler, Troppeafdelingerne ikke tilstrækkeligt samarbejdede og Krigstræningen endnu ufuldkommen. Men heller ikke med det passive Værn, Fæstningerne, stod det helt godt til. De fleste Fæstningsværker — selv Københavns — var endnu ufærdige, omend der i 1650'erne var gjort et stort Arbejde med dem.

Man har vanskeligt ved at forstaa, at *Rigsmarsken* Anders Bille har kunnet støtte Kongen i Ønsket om en Krig med det militært saa stærke Sverige — selvom der spekuleredes i Carl X. Gustavs Fraværelse ved Hovedhæren i Polen. Man har forklaret Marskens Holdning med, at han regnede med en rask Offensivkrig i Fjendens Lande, hvor man kun havde med mere tilfældige svenske Afdelinger at gøre.

Men unægtelig — ogsaa *Rigsingeniøren* havde vel et Ord at sige! Hans Stilling til Krigen er imidlertid vanskelig at klargøre. Naar man hidtil har været tilbøjelig til at betragte ham som hørende til Krigspartiet, efter en Udtalelse i Febr. 1657 af den svenske Residens, Magnus Durel ⁸²), skulde dette næppe synes rigtigt — at dømme efter Firmandskommissionens alvorlige Advarsler i samme Maaned. Noget andet er, at Axel Urup kan have skiftet Mening senere og fulgt Anders Billes Betragtning. I al Fald har han loyalt rettet sig efter Kongens Ønsker og paataget sig det ham betroede

Hverv som Organisator af Krigsforberedelserne i Skaane og Blekinge. Sammen med Anders Bille var Axel Urup jo udset til at være den kommende Krigs Hovedpersoner — med det Forbehold, at Kongen som øverste Krigsherre naar som helst og hvor som helst kunde gribe ind i Dispositionerne, hvad han forøvrigt ingenlunde undlod at gøre. Men man har vanskeligt ved at tro, at Kongen har betroet et saa vigtigt militært Hverv til en 100 pCt.s Pessimist. Axel Urup maa i al Fald have tilegnet sig den Mening, at en Krig med Sverige ikke var helt haabløs.

Ganske i Overensstemmelse med det mærkeligt uofficielle i Rigsingeniørens Stilling i Datidens Danmark, synes der ikke at foreligge noget Aktstykke, der fastslaar hans Tilbagetræden fra et Embede, der jo dog maa siges at have hørt til de saare livsvigtige for Land og Rige. Man maa dog gaa ud fra, at Axel Urup i Begyndelsen af 1657, da han overtog sine Hverv i Skaane, i Realiteten er ophørt at fungere som Rigsingeniør. Under de to Svenskekrige 1657—60, da Danmark faktisk var besat af Fjenden, vilde han i al Fald være sat ganske ud af Funktion — den korte Mellemkrigsperiode fraregnet, og efter 1660 kom nye Tider, med nye Mænd som førende indenfor Befæstningskunsten. Men det er muligt, at Axel Urups Opgivelse af Rigsingeniørembedet *rent formelt* først fandt Sted 1660.

Det har unægtelig sin store Interesse nærmere at undersøge, hvad siden den store Rigsfæstningsplan af 1646 var sket med Rigets Sikring ved Befæstningsanlæg, hvad der var kommet ud af de mange Beslutninger, hvor meget der var gjort og i hvilken Tilstand vore Fæstninger var, da første Svenskekrig 1657 brød ud. Da var ganske vist Christianspriis forlængst nedlagt og med Tabet af Halland 1645 var ogsaa flere af vore stærkeste Fæstninger mod Sverige gaaet tabt.

De Foretagender, hvortil der haves Kendskab, er først og fremmest Arbejderne med København, desuden med de nye Fæstningsbyer Frederiksodde, Sofieodde og Hals, Nybefæstningen af Helsingborg og Ombefæstningen af Malmø, Landscrona, Nakskov og Nyborg.

En Undersøgelse af disse Befæstningsanlæg vil for enkeltes Vedkommende ogsaa kaste Lys over Axel Urup som Byplanlægger.

Tiaaret 1647—57, da store Befæstningsarbejder blev sat i Værk, er den anden store Befæstningsperiode i 17 Aarhundre-

des Danmark, idet Tiden fra 1600 til 1625 maa opfattes som den første. Men det er en Kendsgerning, at Rigets Fattigdom altfor ofte forringede den store Indsats, der vitterlig blev gjort. Dertil kom, at Krigen med Sverige 1657 standsede visse store Foretagender — og nogle for bestandig!

En Gennemgang af Arbejde for Arbejde vil bekræfte det.

KØBENHAVN

Da Axel Urup i Foraaret 1647 overtog Ledelsen af Københavns Fortifikation, var det i Virkeligheden et Dobbeltstykke, han paatog sig. Befæstningsanlægene og Planlægningen af den ny Bydel, Ny København, fra den gamle Bykerne op imod det paatænkte Kastel. Det var to Opgaver, der vel — som altid i Datidens nyanlagte Fæstningsbyer — skulde løses som en Helhed, men i Betragtning af deres forskelligartede Karakter kan de meget vel skildres hver for sig.

Det vil være naturligt her først at behandle Fortifikationen — Forudsætningen for det deraf betingede Byplanarbejde ⁸³).

Axel Urups Forgænger, H. J. Schiørt, havde hovedsagelig arbejdet med Voldstrækningen fra Nørreport til Kastellet — altsaa kun med Ny Københavns Befæstning, og efter den 1642 lagte Plan. Det stod imidlertid den nye Chef klart, at den partielle Befæstning af Staden, man hidtil havde arbejdet med, nu var ganske utilstrækkelig. Christian IV.s Ungdomsværk, Befæstningen af den gamle By 1606—24 i det ældre nederlandske Systems tidlige Manér var ikke længere tidsvarende, trods de Forbedringer, der Tid efter anden havde fundet Sted. Som alt antydet, forstod Axel Urup, at *der tiltrængtes Befæstningsanlæg, der baade i Principet og i Omfang gik langt ud over, hvad tidligere var besluttet.*

Det har taget sin Tid, inden Tankerne helt har kunnet klare sig og har taget endelig Form. Men Opgaven, som den nu forelaa — at projektere et fuldt betryggende Fæstningsforsvar for et nyt, langt større København var ogsaa en mægtig Opgave. Saalænge den gamle Konge levede, blev ikke taget nogen endelig og afgørende Bestemmelse om, hvorledes man skulde gaa frem. Ogsaa Frederik III stod i sin første Regeringstid vaklende overfor Problemerne, der dog allerede 1649 fik deres endelige Løsning. Paa relativ kort Tid var der her af Axel Urup og hans Medarbejdere gjort en imponerende Indsats.

Ihvorvel der i Aarene 1647—49 blev arbejdet en Del paa Byens Befæstning — det viser Regnskaberne — maa det dog fastholdes, at det er *Overvejelsernes og Drøftelsernes Aar.*

Axel Urups Bestalling giver kun enkelte Direktiver for hans Virksomhed, udover Tilkendegivelse af, »at vi naadigst haver for godt anset, at Du over den nye Fortifikation og Arbejde her for vor Købstad København nu gøres skal have Direktion«. Der ligger i Ordene kun, at der skal arbejdes videre efter Schiørts Plan og dette synes virkelig ogsaa at være sket. At Axel Urup har gjort det med synderlig Begejstring er næppe troligt — han havde jo andre og større Planer for. Men Kongen og Rigsraadet har vel stillet deres Krav. Forøvrigt er det mærkeligt, at Axel Urups Ansættelse, efter Bestallingen, kun skulde gælde for »dette Aar«, 1647 ⁸⁴). Det blev i Virkeligheden for de følgende 9 Aar. Tidligt maa det være gaaet op for rette Vedkommende, at her havde man virkelig faaet en Mand sat ind, der kunde sine Ting. Faktisk handlede Axel Urup ud fra den Forudsætning, at Stillingen var fleraarig.

Ved sin Tiltrædelse maatte han allerførst organisere en Medhjælperstab ⁸⁵). Bestallingen gav ham Tilladelse til, gennem Forhandling med Rigmarsken, at antage tre Kaptejner. De skulde have Opsyn med Arbejderne, »at Værket med Flid bliver fortsat«. Det blev kun til to — Peder Munk og Hans Adzersen — som han hurtigt skilte sig af med. Regnede han slet ikke med Igangsættelse af Arbejdet foreløbig? I Kaptejnernes Sted ansætter han to Underingeniører — *Jan van Geelkerck*, der dog forlod ham allerede i August, samt sine tidligere Medarbejdere *Peder Buysser* og som Erstatning for *Geelkerck Georg Hoffmann*. Alle var de Ingeniører, med Officersrang. Aaret efter optræder sidstnævntes Broder *Gotfred Hoffmann* som Konduktør. Begge disse to tyske Officerer var særdeles habile Fæstningsingeniører. I det følgende Aar, 1649, nævnes ikke mindre end 8 Konduktører — foruden *Gotfred Hoffmann* bl. a. *Voldmester Claus Oehm*, der dog døde allerede samme Aar, *Oluf Steenwinkel* og *Christian Ilgenau*, vistnok hidkaldt fra Norge ⁸⁶). Men 1650 er Antallet af Officerer og Konduktører steget til 10, medens den egentlige Ingeniør stadig er *Peter Buysser*, der fortsætter hele Axel Urups Funktionstid ud.

Den store Medhjælperstab, der er i Virksomhed 1649, tyder paa, at Arbejdet nu var kommet i Gang for Alvor. Den 11. Marts dette Aar skriver *Frederik III* til Axel Urup, at han formoder Arbejdet paa Voldene igen skal begynde ⁸⁷). Men dette hænger atter sammen med, at Axel Urups Generalplan for et helt nybefæstet og udvidet København dette Aar, og formentlig før 11. Marts, var blevet approberet af Kongen.

Overvejelsernes og Drøftelsernes Aar var forbi!

Da Axel Urup gik i Gang med Forberedelserne til dette store Arbejde, har han ikke været tilfreds med det Kortmateriale, der allerede forelaa.

Han satte derfor — som uafviselig nødvendigt for Projekteringen — en Opmaaling og Kortlægning af den hele Stad med nærmeste Omegn, bl. a. Søterrænet, i Gang. Denne Kortlægning var færdig ved Sommertid 1648, udført af de to Underingeniører. Desværre er det ikke bevaret, men er øjensynlig benyttet som Grundlag for Indtegning af forskellige af de i Axel Urups Funktionstid tegnede Projekter. Af alt fremgaar, at Opmaalingen maa have været udført med en efter den Tids Forhold betydelig Nøjagtighed; den er i al Fald højt hævet over den, der præger forudgaaende Tidsperiodes Kortarbejder ⁸⁸).

Medens Axel Urup arbejdede med sin Plan, maatte han værges sig mod Konkurrenter, der søgte at faa deres egne Projekter frem.

Otto Heyder udarbejdede et 1648 dateret Kort over København, med Forslag til Befæstning af Staden og overleverede det til Christian IV umiddelbart før hans Død. Axel Urup synes dog ikke at have taget Hensyn til Otto Heyders Tanker. Senere søgte H. J. Schiørt fra Norge at gøre sig bemærket med et Projekt, som han tilsendte Frederik III. Mærkelig illoyalt overfor en højt betroet Embedsmand opfordrede Kongen 24. Febr. 1649 — og paa et Tidspunkt, da Axel Urups Plan faktisk maa have foreligget til kgl. Approbation — ikke desto mindre Schiørts til »skriftlig at forfatte sine Rationer og Aarsager og Hans Majestæt dem tilstille, hvorføre han formener København paa den Manér bedst at kunde forsikres og befæstes efter den Afrids, han overleveret haver«. Sagens videre Forløb kendes ikke, men heller ikke dette kongelige Initiativ fik nogen Betydning.

Hvor langt var man naaet med Københavns Befæstning, da Axel Urup 1649 i Foraaret kunde begynde Arbejdet efter den nye Plan — og hvad gik denne ud paa? (Jvf. Afb. 17).

Allerede ved Skildringen af, hvor der gik forud for Axel Urups Ud nævnelser, er gjort opmærksom paa, at hverken med St. Anna Skandse eller med den nye Østervold — denne dobbelte fortifikatoriske Opgave — var man naaet synderlig vidt. Dette havde jo netop været et væsentligt Motiv til Chefskiftet. Skandsen var man øjensynlig langt tilbage med. Interessen for den havde været aftagende og om den har været indgaaet i Schiørts Plan af 1642 er uvist. Den havde Form som Halvdelen af en Ottekant, med Basen ud mod Sundet og var tænkt delvis lagt ud i det aabne Vand. Mod Landsiden var den udbygget med 3 Kronværker. Som Anlægget var planlagt, var det et Værk af imponerende Omfang og Udstrækning — men med sine Kronværker vanskeligt nok at indpasse i den paatænkte Bebyggelse og tilpasse til den nye Østervold. Hvad denne angaar, var den langt

fra færdig, særlig Partiet op mod Skandsen. Volden skulde i en Bue føres fra Nørreport op mod midterste Kronværk og efter Schiørts Plan konstrueres med 6½ Bastion. Men de smaa Bastioner og lange Kurtiner efter det ældre nederlandske System i dettes tidlige Form var nu ganske forældede og kunde kun yde et usikkert Værn mod en Angriber.

Man forstaar, at Axel Urup ikke alene maatte stille sig særdeles skeptisk overfor sine Forgængeres Resultater, men ogsaa føle sig berettiget til at kassere, hvad forelaa, saa ganske ufærdigt som det var. Alt er ogsaa nævnt, at den nye Plan, han arbejdede med, skulde gaa langt videre og omfatte hele Staden, en Tanke forøvrigt ogsaa Otto Heyder havde været inde paa. Foruden at foreslaa et *helt nyt Kastel* og en *ændret Østervold*, skulde den nye Plan tillige indeholde Forslag til en *Ombefæstning af den gamle Bys Værker fra Nørreport til Kallebodstrand*, helt forældede som de var med deres smaa Bastioner. Dertil kom, hvad senere skal omtales, Planlæggelsen af Ny København. Med Christianshavn, endnu paa dette Tidspunkt en selvstændig Stad, skulde Axel Urup ikke beskæftige sig.

Axel Urups Generalplan er ikke bevaret i Original, men kendt gennem et Kort — formentlig Spionkort — i Stockholms Krigsarkiv (Afb. 20 b). Det har tjent til Forlæg for det kobberstukne Kort i Pufendorfs Værk om Carl X Gustavs Bedrifter.

Naturligvis var Axel Urup for Østervolds Vedkommende i nogen Grad bundet af den Schiørtske Plan og for saa vidt havde Christian IV haft Ret, naar han overfor Rigsraadet havde hævdet, at Fortifikationen var lagt, hvor den skulde ligge. Men den Forskydning af Skandsen c. 200 M. længere mod Nord, Axel Urup foretog med sit nye Kastel, maatte medføre en Udrykning af Voldlinien op mod dette og dermed en ret kraftig *Udvidelse af Byomraadet her*.

Østervolds 6 Bastioner fik nu en betragtelig Størrelse, med Raveliner ud for Porte og med Glacis antydet udenfor Voldgraven. Enkelthederne i Anlægget, saaledes som de var tænkt, har man desværre ingen Viden om, men stort set er det aabenbart det mere moderne hollandske System, der tilsigtes fulgt, og ført videre fra Nørreport. Her møder man en ny og frugtbar Tanke, idet Axel Urup fra Vesterport fører sin *Voldlinie i en Bue udenom Slotsholmen, saa der mellem denne og Volden blev Plads til en ny Bydel* og, hvad var det egentlige Formaal — Slotsholmen dækkedes mod direkte Anbreb fra denne Side. Det forudsatte ganske vist betydelige Udfyldningsarbejder ud i Kallebodstrand, men sligt saa Datiden stort paa!

Ved tidligere Tidens Forværker ud for Vestervold og hinsides Søerne rører Generalplanen ikke.

Fuld Klarhed over, hvad Axel Urup fik udrettet i de 9 Aar, han arbejdede med Københavns Befæstning, fra 1651 med Peter Buysser som eneste Ingeniør, har man ikke, Givet er, at da Krigen med Sverig kom, var Dele af Østervold endnu ikke i Orden og paa Moderniseringen af Nørre- og Vestervold, endsige paa den projekterede Voldlinie Syd for Slotsholmen var end ikke begyndt. Derimod synes Kastelet saa godt fremskredet med sine Volde og Grave at det, om ikke »i sin Fuldkommenhed« som det hedder 1657, dog var en brugelig Fæstning⁸⁹⁾). Dette er unægtelig et meget magert Resultat, men det betyder ikke, at Axel Urup og hans Hjælpere ikke har arbejdet flittigt og maalbevidst. Baade foreliggende Kortarbejder fra dette Tidsrum og Fæstningsregnskaberne viser det. For det langsomme Tempo i Tidens Fortifikationsarbejder er tidligere gjort Rede. Det skulde blive anderledes efter Enevældens Indførelse. Men man skimter særlig i dette Forhold, at Langsomheden ogsaa i nogen Maade skyldes det herskende politiske System, der netop i 1650'erne var i fuld Opløsning, med daarlige finansielle Forhold som den uhyggelige Baggrund. Det er ogsaa paafaldende, at Axel Urup fra 1651 i København kun har haft Brug for een Underingeniør, Peter Buysser, der endda lejlighedsvis maatte løse visse andre Opgaver.

Og dog — da Carl X Gustav 1658 opgav at storme København, var det *ogsaa* den daværende Befæstning, der, sin Svaghed til Trods, afholdt ham derfra.

Det nye Kastel har aabenbart optaget Axel Urup en hel Del. Han stod her overfor en Opgave, der i ganske særlig Grad interesserede Datidens Fortifikationsteknikere, fordi den bød paa mange Variationer og altid var vanskelig at klare paa fuldt tilfredsstillende Maade, idet der skulde tages Hensyn, ikke blot til Terrainforhold og Beliggenhed, men ogsaa til paa-gældende Bys Egenart og den rette Tilslutning til dens Befæstningslinie. Arbejdet med det københavnske Kastel, der til Dels var lagt ud i aabent Vand, maatte alene af den Grund volde betydelige Vanskeligheder, og dette saa meget mere, som de alt tidligere opførte Fangarme ikke helt passede til det mod Nord forskudte Anlæg. Kastelets rette Udformning har været Genstand for mange Overvejelser og talrige Projekter foreligger. Det var dog alt fra Begyndelsen Meningen, at det skulde have Form som de 4 Sider af en Sekskant, følgelig med »den lange Linie« ud mod Sundet. I sin endelige Skikkelse fik det 3 Bastioner ind mod Landsiden, med Ravelin i Graven, hvor Østervold sluttede til mellem de to nordligste Bastioner. Søsiden var — som sædvanlig — kun svagt værnet. Interessant er, at Kastelet — efter Generalplanen — har skullet have et Havneanlæg — altid nyttigt for Tilførsler ad Søvejen — og ikke for intet fik det Navnet »Kastelet

Frederikshavn«, opkaldt ikke efter Christian IV, men efter hans Efterfølger. Der antydes tillige en Randbebyggelse. Det hele er et udpræget aksialt Renaissanceanlæg ⁹⁰).

Alene Opførelsen af Kastellet var en stor og meget krævende Opgave. Dets Dimensioner var betydelige og svarede ganske til det senere Kastels Hovedanlæg.

Et Spørgsmaal er, om Københavns Befæstning, som den var ved at tage Form op igennem 1650'erne, nu ogsaa var helt i Overensstemmelse med Datidens Krav. Havde Axel Urup fulgt med i sin Videnskab? Mangel paa Detaljtegninger af Værkerne vanskeliggør Svaret. Men Kritik undgik han ikke! Nok muligt, at han stadig arbejdede ud fra sin Ungdoms og tidlige Manddoms Erfaringer og Studier. Men Mænd som Marolois og Freitag var ikke længere helt paa Højde med Udviklingen, som den ude i Europa havde formet sig ved Midten af Aarhundredet. Allerede 1645 havde Franskmanden Pagan i La Fortification antydte visse Forbedringer af det ældre nederlandske System og i hans Fodspor fulgte nu Hollænderen Henrik Ruse med sit banebrydende Værk: Versterckte Vesting 1654. Generalmajor v. Breda, der i Mellemtiden mellem de to Svenskekrige havde Ansvaret for Befæstningen, kritiserer ret skarpt Axel Urups Principper. De af ham planlagte »nye Værker« var ikke som de skulde være — »Volde og Grave er ikke helt rigtige ⁹¹).

De nye Tanker og Idéer drejer sig særlig om et forstærket Flanke- og Gravforsvar.

Imidlertid paalaa det jo ogsaa Axel Urup at planlægge den nye Bydel, Ny København.

Her havde man tidligere arbejdet efter et Radialsystem, men dette var efterhaanden opgivet og man havde forsøgt at udforme et regelmæssigt rektangulært Gadenæt efter Parallel- eller *Skakbrætsystemet*.

I Generalplanen af 1649 gennemfører Axel Urup nu dette System i dets yderste Konsekvens — uden at tage Hensyn til de Lævn af Skraagader, der alt var forhaanden, ej heller til Rosenborg Haves hævdvundne uregelmæssige Form. Det givne var, foruden denne Have, Nyboderbebyggelsen og den paabegyndte Kæmpekirke, St. Anna Rotunda, mellem Nyboder og Østervold (Afb. 20 b, 21).

Det egentlige Udgangspunkt for Udformningen af Ny Københavns Byplan tog Axel Urup meget klogt i Nyboder. Parallelt med de vest-østgaaende Gader her projekterede han, Syd for Kongens Have og videre frem over den nedlagte gamle Østervold, en lang Gade, nuværende *Gothersgade*, som en

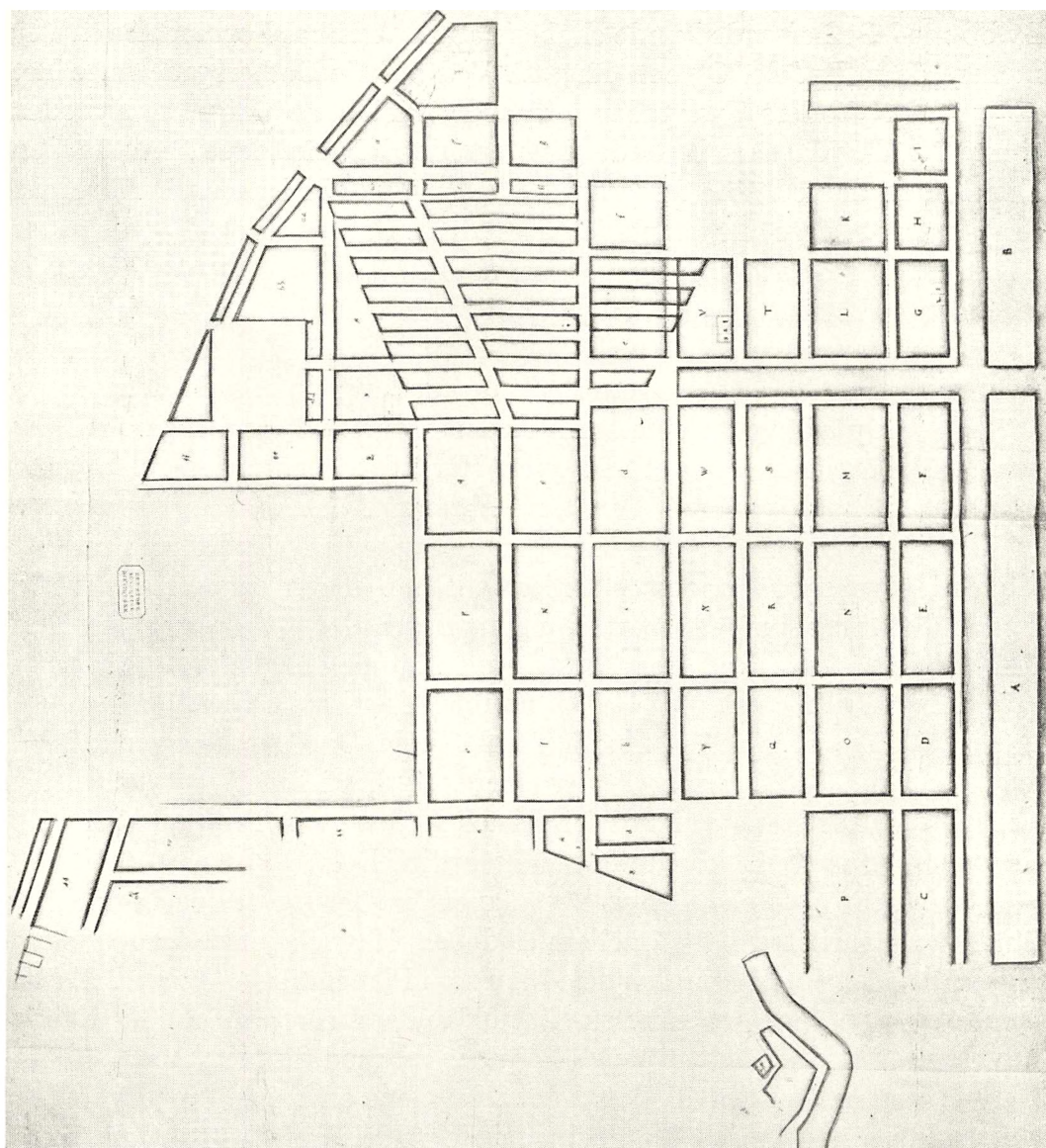
Art Basis for hele den ny Bydel. Ved Forlængelse af Gaderne i den gamle By op mod Gothersgade kunde skabes naturlig trafikal Forbindelse til Veje mellem de to Bydele. Og een Ting til. Ved at lade Gothersgade følge Retningen af Nyboders Tværgader opnaaede Axel Urup tillige, at Nyboders eneste Nord-Syd gaaende Gade, Borbergade, løb vinkelret ned paa den. Han kunde derved gøre *Borbergade til den Syd-Nord gaaende Hovedakse i Byplanen* og lægge alle denne Retnings øvrige Gader ud som Parallelgader. *Nuværende Fredericiagade gjorde han til den Vest-Øst gaaende Hovedakse* med denne Retnings Gader som Parallelgader. Fredericiagade faldt mod Vest sammen med tre gamle Nybodergader paa Række; de blev nu alle om-døbt til Kirkegade, fordi de som Point de vue havde St. Anna Rotunda ⁹²).

Axel Urup maatte arbejde ogsaa med Terrainet ud for den gamle Østerport, hidtil nærmest optaget af Haver. Her udsparer han en rektangulær Plads, snart kaldt »det nye Torv«, nu *Kongens Nytorv*.

Overmaade interessant er Axel Urups Tanker om Ny Københavns Afgrænsning ud mod Sundet. Atter her gik han meget radikalt til Værks. Uanset det lave, sumpede Terrain ud mod den daværende svungne Kystlinie, vilde han her, ved Opfyldninger ud i Sundet, skabe en ligeliniet Afgrænsning. Og ikke nok med det. Han projekterer her Havnekajer og lægger indenfor disse et *Kanalsystem* af forbløffende Omfang — en Nord-Syd gaaende Kanal, en Tværkanal, der skærer sig ind i Bylegemet helt til Nyboder og en kortere Kanal Syd for Kastellet. Den store Tværkanals nordre Kajgade er nuværende Fredericiagades østlige Del.

Hovedinteressen ved Bebyggelsesplanen knytter sig til den intime Forbindelse, der er tilvejebragt mellem Gadenæt, Havnekajer og Kanalsystem. Dette sidste karakteriserer den hele Plan som Planen til *en udpræget Havne- og Handelsstad*. Det kan ikke stærkt nok understreges, at som Ny København her er tænkt, med sin lange Kajplads ud mod Sundet, med sin lange Hovedkanal og Tværkanal, betød det ikke alene en Fordobling af Stadens Omraade, men tillige en kæmpemæssig Udvidelse af Københavns gamle Havneomraade — paa henvend en Kilometer. Og denne lange Strækning Kajplads øges til omkring det tredobbelte, naar medregnes Kajpladserne langs Kanalerne. Thi disse er i høj Grad alvorligt mente. Her skulde Skuder lægge til, lade og losse. Kanalerne havde dog ogsaa en teknisk-praktisk Hensigt, idet der ved dem tillige opnaaedes en Afvanding af de lavt liggende Dele af Byterrainet.

Æstetisk set er Bebyggelsesplanen bestemt af de lange lige Gader og af Kanalerne med deres Kajgader. Den er klart og konsekvent bygget op paa Principper for Opdeling og Gadeføring, der er den italienske Renaissances,



Afb. 21. Projekt til *Ny København* ca. 1650. Jvf. Afb. 20 b.

Det Kgl. Bibl.

her suppleret med det hollandske Kanalmotiv. Planen rummer dog kun et enkelt Træk af mere forfinet æstetisk Karakter — det er det lukkede Hjørne i St. Anna Rotunda-Pladsen, opstaaet ved at Pladsen skæres ind i en af Sidekarréerne. Lukkede Hjørner — en Arv fra den italienske Renaissance — skulde blive et Yndlingsmotiv i Barokkens Pladskunst. Forøvrigt frembyder denne Plads en særlig Interesse ved i sin Midte at have en Monumentalbygning, den paabegyndte store Kirke. Her og her alene, gør et

monumentalt dekorativt Hensyn sig gældende, men hverken i Kirkens Placering paa fri Plads eller som Point de vue for Kirkegade havde Axel Urup Andel. Den var af ældre Dato. Hvad man savner er en selvstændig kunstnerisk Udformning af en eller flere Pladser, men ogsaa dette Forhold bidrager sit til at karakterisere det her foreliggende Byplanforslag som bestemt til en befæstet, nøgternt arbejdende Erhvervsstad.

11. Jan. 1650 henstilles det til Axel Urup at gaa i Gang med Arbejdet for den nye Bydel — »Pladserne at udstikke og Gaderne, saavidt ske kan, at fremføre« og 26. Marts udstedes et aabent Brev om, hvorledes Borgerne havde at forholde sig i Anledning af Udstikningen ⁹³). Men med Bebyggelsen gik det trægt, skønt der udstedtes Skøder i Mængde paa Grunde i de nye Kvarterer. Bevarede Kortarbejder viser, hvor alvorligt man fra Axel Urups Side gik til Værks i denne Sag.

Hvorledes Axel Urup tænkte sig det nye Kvarter Syd for Slotsholmen er ikke helt klart — tilsyneladende som gennemskaaret af Kanaler, sat i Forbindelse med Slotskanalen og den gamle Havn her. Vilde han skabe en direkte Udvidelse af denne?

Københavns Befæstning og Ny København er det andet af Axel Urups Hovedværker.

Christian IV har Æren for at have skabt et Grundlag for *Københavns Befæstning*, som der kunde arbejdes videre paa og hans rastløse Virksomhed er i det store og hele Forudsætningen for det Voldenes København, der bestod til Midten af forrige Aarhundrede. I den Periode, Axel Urup havde Ansvaret for Befæstningen, arbejdede han til at begynde med sammen med den gamle Konge, senere med Frederik III. Hvormeget eller hvor lidt Indflydelse de har haft paa Generalplanen af 1649 er dog ugørligt at sige.

En Fæstningsbyggers Værk kan hurtigt forældes, men det kan rumme værdifulde Tanker, og saa meget staa fast, at Axel Urup med sit nye Kastel skabte noget af blivende Betydning for Københavns Forsvar. Det er den Dag i Dag, stort set, Kærnen i det nuværende Kastel. Og den af ham projekterede Forlængelse og Forlægning af Vestervold ud i Kallebodstrand skulde senere blive til Virkelighed med Anlæggelse af Frederiksholmkvarteret. Men, som ofte fremhævet — Systemer og Principper skifter. Baade Axel Urups Kastel og hans Voldarbejde maatte moderniseres i de kommende Tider, men derfor var hans Indsats i *Tiden* alligevel af nyskabende Værdi.

For *Ny Københavns Byplan* tilkommer der Axel Urup megen Anerkendelse — stort anlagt, som den var og gennemført efter det foretrukne

Skakbrætsystem med energisk Følgestrengthed. Som Byplanlægger afslører han sig her som en nøgtern, praktisk Natur, hvis Sans for monumental Udformning af et Bylegeme ganske vist ikke var stærkt udviklet. Men han forstod at gøre den nye Bydel til det, den efter hans — og vel ogsaa efter de to Kongers Mening — først og fremmest skulde være: en Bydel, der yderligere vilde kunde forøge Københavns i Forvejen store Muligheder som Nordeuropas Amsterdam.

Vel blev Planen for Ny København i 1660'erne modificeret noget af Henrik Ruse og Kanalprojektet opgivet. Men *i sit bærende Princip er denne Bydel den Dag i Dag Axel Urups Værk*.

Den 14. Maj 1656 gik Axel Urup af som Chef for Københavns Befæstning. Der var Brug for ham andetsteds.

FREDERIKSODDE

Langt om længe havde »Jyllands By« fundet sit blivende Sted paa Bersodde ⁹⁴).

Naar man endelig helt opgav Snoghøjegnen med Lyngsodde, skyldtes det, at Lejren her saa hurtigt var faldet i Svenskernes Hænder under Torstensonfejden og Bersodde blev nu Stedet, hvor man satte ind. Den *Skandse* yderst paa Odden, der var paabegyndt under Torstensonfejden 1644, men som Svenskerne havde erobret og Anders Bille senere tilbageerobret, blev Moder til den nye Fæstningsby, Frederiksodde.

Straks efter Krigen begyndte man at udbygge og forbedre Skandsen og Arbejdet fortsatte gennem Christian IV.s sidste Aar under Axel Urups Ledelse, 1646 med en vis Erori Rubert som Ingeniør ⁹⁵). Om Skandsens Form ved man god Besked fra et Kort over den i Krigsarkivet i Stockholm, men hvor meget der skyldes en svensk Ingeniør, formentlig Generalkvartermester Mardefeldt, og hvor meget dansk Initiativ kan vanskelig afgøres. Hovedanlægget havde Form som et tresidet Hornværk, følgende Oddens Kystlinier og med Ravelin ud for Kurtinen, hvor en Port var anbragt. Forværker skød sig frem mod Nord og Syd og Palissadesystemet var energisk gennemført overalt. (Afb. 25).

Næppe var Frederik III kommet paa Tronen, før man genoptog Rigsfæstningsplanens Forslag til en Fæstningsby her, der virkelig ogsaa i relativ kort Tid skulde rejse sig i den øde, skovfyldte Egn. Rigsmarsken fik Ordre til at fremskynde Værket, efter at Ingeniøren Georg Hoffmann sidst paa Aaret 1649, 10. Decbr. havde modtaget kongelig Befaling til at tegne Kort over Fæstningen ⁹⁶).

Man har hidtil været tilbøjelig til at betragte Georg Hoffmann som den, der har planlagt Frederiksodde — og dermed ogsaa det senere Fredericia. Men dette kan ikke være rigtigt!

Helt fra 1647 og til 1649 var Georg Hoffmann ansat under Axel Urup som hans Underingeniør ved Københavns Befæstning. Naar det er paalagt ham at udarbejde Planen for Fæstningsbyen Frederiksodde, kan det kun være paa Rigsingeniørens Vegne og, som tidligere nævnt, det maa være sket efter forudgaaende Forhandling mellem Kongen og Axel Urup. Planen til den nye By kan kun være blevet til under Axel Urups Ledelse og paa hans Ansvar. Det er ham, der har givet Direktiverne og — selvfølgelig drøftet det fornødne med sin Underordnede. Men dette betyder, at *Axel Urup er den egentlige Ophavsmand til Frederiksodde* — baade til Befæstningen og til Byplanen. Fra 1649 glider Georg Hoffmann ud af Arbejdet med København for at lede Anlæggelsen af Frederiksodde — i al Fald en Tid lang. Men allerede 1651 trækker han sig tilbage for at drage til Udlandet⁹⁷). Hans Afløser i Frederiksodde blev Broderen Gotfred, med Titel af Overvagtimester, indtil han 1653 faar Bestalling som Ingeniør og flyttes til Skaane. Meget muligt er han i Frederiksodde afløst af Ingeniøren Erik Kaad, der 1656 vides ansat her⁹⁸).

Frederiksoddes Beliggenhed paa et Næs maatte atter her gøre det naturligt at lægge en Voldlinie, i Form af en Halvcirkel, udenom selve Bebyggelsen. Dimensionerne blev betydelige. Selve Voldlinien har den imponerende Længde af 1,8 Kilom. og da Cirkelens Radius er paa 1,4 Kilom., vilde der i Sandhed blive god Plads indenfor Voldene — et Vidnesbyrd om de store Forhaabninger, man straks fra Begyndelsen nærrede til Byens Fremtid. Det var den optimistiske Hensigt at gøre Frederiksodde til en Slags Hovedstad for Jylland, hvor Konge, Raad og Adel periodisk kunde residere. Derfor skulde ogsaa et Slot og en Kancellibygning opføres centralt i Staden. Virkeligheden kom ikke til at svare til Forventningerne⁹⁹).

Overvejelser har fundet Sted, inden Frederiksodde fik sin endelige Form og Skikkelse. Det viser det relativt store Antal Projekter, der endnu er i Behold, spredt i forskellige Arkiver. I høj Grad har Drøftelserne drejet sig om den bedst mulige Udformning af selve Fortifikationen.

To Kortarbejder, Kopier efter en af Erik Dahlberg 1657 udarbejdet Plan, gengiver Frederiksodde, som det var, da Stormen fandt Sted, og viser at man tilsidst er faldet tilbage paa et System med 7 Helbastioner, og Halvbastioner mod Kysten. (Afb. 22, 24). Dennes lange Linier fik kun en Slags Retrachmentsbefæstning, støttet af Kastellet¹⁰⁰). Kurtiner og Bastioner var forsynede med Faussebraie, hvorimod Glacisanlæg mangler. Paa disse to



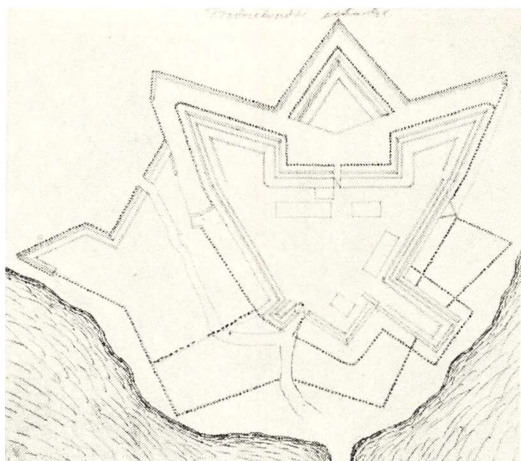
Afb. 24. Stormen paa Frederiksodde, med Profil af Befæstningsanlægget ind mod Land. *Efter Pufendorf.*

Kort er kun to Porte indtegnet, Søporten i Syd og Kongens Port i Nord, begge korrekt lagt i Kurtinemidte. 1657 vides imidlertid en tredje Port, lagt midt imellem disse, at være brudt igennem — den senere Prinsens Port. Foran Søporten er angivet et projekteret Hornværk. Disse to, for Kendskabet til Frederiksodde saa afgørende Kort lader Kastellet ligge i dets overlevede Form. Men et enkelt af de mange Projekter foreslaar et Kastel af helt anden Form, kvadratisk, med 4 Hjørnebastioner og en Bebyggelse i Form af et Centralanlæg om en Midtplads¹⁰¹). (Afb. 26).

Frederiksoddes Landbefæstning følger da det ældre nederlandske System paa det Udviklingstrin, Axel Urup var saa fortrolig med. Det imponerende Anlægs Profil er netop typisk for Systemet, bortset fra det manglende Glacis. Her — modsat i København — var Axel Urup og hans Hjælpere ganske frit stillet, de kunde arbejde i aabent Terrain uden ældre Forarbejder. En virkelig stærk Fæstning var her planlagt, men, da Stormen fandt Sted, ufærdig, vistnok særlig hvad gjaldt Kystbefæstningerne. Havde man faaet mere Tid, er det ikke sikkert, at Navnet »Frederiksodde« var kommet til at pryde Carl X Gustavs Rytterstatue i Stockholm.

Men hvorledes var Udformningen af den store Stad tænkt. Hvorledes blev Byplanen?

Atter her har man prøvet sig frem, som de forskellige Projekter afslører det, men helt fra Begyndelsen har man lagt Skakbrætprincippet til Grund. Det ujævne Terrain til Trods førtes Gaderne — lagt i Nord-Syd og Øst-Vest snorlige frem og for de vigtigstes Vedkommende af betydelig Bredde —



Afb. 25. Frederiksoddes Kastel 1657
Krigsarkivet, Stockholm.

henved 16 M. En enkelt, nuværende Kongensgade endda henved 19 M. Tiden sværmede for brede Gader — i en Fæstningsby tillige nyttige til bekvemt at kunne føre Tropper til og fra. En Ulempe var, at i en Bytype som Frederiksoddes, forøvrigt ogsaa Ny Københavns, Karréerne langs Voldgaderne fik upraktiske Former. Det interessanteste ved denne Byplan er det imponerende Havneanlæg, her formet som et *Kanalsystem*, indforlivet i Bylegemet. Thi Frederiksodde var jo tænkt ikke blot som Fæst-

ningsby. Denne store fornemme Stad skulde tillige være en Handels- og Havneby i den store Stil. I Anlæggets endelige Skikkelse var Indsejlingen fra Bæltet tænkt ad to Længdekanaler, hvortil sluttede sig to Tværkanaler. De vilde give Plads til mange Skibe og stille Kajgader af mægtig Udstrækning til Raadighed. Da de var tænkt udgravet, hvor Terrainet var lavt og sidt, var de tillige teknisk set anbefalelsesværdige. Systemet minder stærkt om det, der af Axel Urup var foreslaaet for Ny København og turde være at opfatte som et tydeligt Vidnesbyrd om hans Delagtighed i Planen for Frederiksodde. Men heller ikke her blev det storslaaede Havneanlæg til Virkelighed. Krigen kom for tidligt.

Torv eller Torve er ikke angivet paa de to nævnte Planer fra 1657. At et eller flere har været paatænkt, maa man dog gaa ud fra, da Byen tidligt fik Torveret. Til Torvepladser plejede man at udlægge en hel Karré og meget muligt har allerede den Karré, hvoraf nuværende Axeltorv er en Del, været tænkt som Torv for Frederiksodde. Den laa centralt i Staden, ved den lange Kongens Kanal paa dennes Vestside. Om der paa samme Maade har været udsparet Torveplads ved den kortere Længdekanal, Dronningens, og allerede i Frederiksoddetiden, faar staa hen.

Det lille Tilløb til barok Pladskunst med lukkede Hjørner ved St. Anna Rotunda i Ny København møder os ogsaa i Frederiksoddes Smaaplads foran Portene, og da navnlig i de to projekterede Kirkepladser (Afb. 27, 28).

Ved Svenskernes Erobring af Frederiksodde blev denne Stad i Vorden stærkt medtaget. Men da man efter Krigen genopbyggede den og Frederiksodde blev til Fredericia, var det baade for Fortifikationens og Gadenættets Vedkommende paa Grundlag af Frederiksoddeplanen, dog med Bortfald af Havneprojektet.

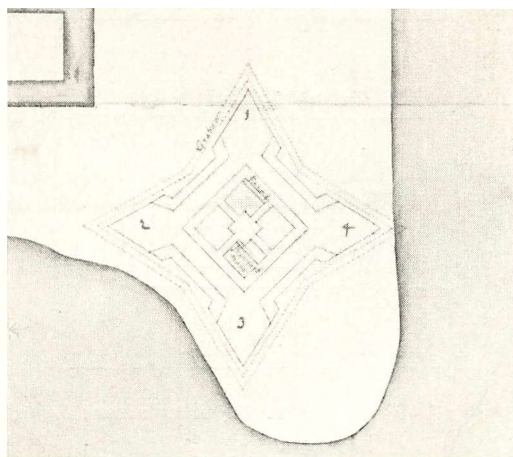
Frederiksodde er det tredje af Axel Urups Hovedværker.

SOFIEODDE

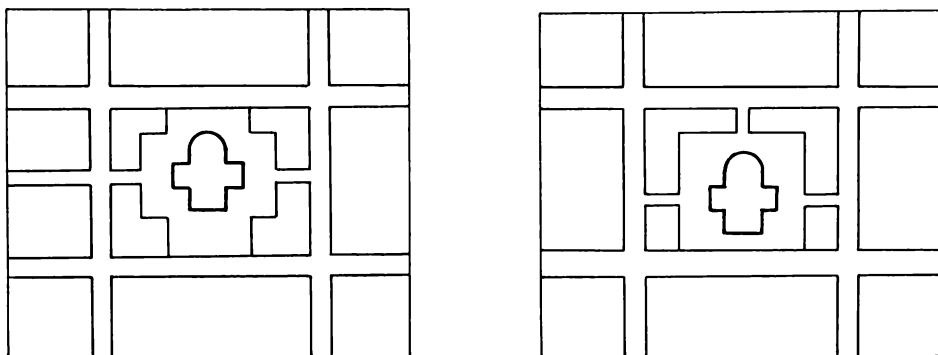
Den Fæstningsby, Generalplanen af 1646 havde foreslaaet lagt paa Stribodde tværs overfor Bersodde og korresponderende med den paa-tænkte Fæstningsby her, havde man vel ikke slaet helt ud af Tankerne, men i de følgende Aar skete intet. Først da Fæstningsbyen paa Bersodde var vel paabegyndt, blev ogsaa Byen paa Stribodde aktuel. Da førstnævnte i Juni 1651 fik Navnet Frederiksodde, har Kongen ogsaa Navnet parat til den korresponderende By, Sofieodde, opkaldt efter Dronningen. Men Sagen stødte paa Vanskeligheder. Da man i Rigsraadet i Juni 1652 drøftede Sikringen af Fyen, var Spørgsmaalet, om man paa Stribodde skulde lægge en By eller nøjes med et Kastel. Christen Skeel er stemt for en By, men frygter økonomiske Vanskeligheder og foreslaar at begynde med et Kastel, »som siden kunde sluttet en Fortifikation til, naar man fik Tid og Lejlighed«¹⁰²)

Resultatet af Overvejelserne blev, at Sofieodde skulde bygges og det blev — som var at vente — Axel Urup, der maatte udarbejde Planen til den. Den 1. Juni 1653 fik han Ordre til at sende en af sine Underingeniører »til de Værker og Fortifikationer, som sammesteds, paa Fyen skal anlægges og i Værk stilles«. Hvilke Værker det er, faar man at vide af en nogle Dage i Forvejen, 28. Maj, til Oberstløjtnant Erik Quitzow til Sandager udstedt Befaling til at føre Tilsyn med dem. Og naar her nævnes Værker i Hindsgavl Len, da er dermed tænkt paa Sofieodde, desuden nævnes udtrykkeligt Nyborg og Odense. Desværre vides ikke, hvem Ingeniøren var. Han blev kort efter sendt til Helsingborg og det kan derfor tænkes at have været Gotfred Hoffmann. Den 25. Juli 1656 ansættes den hidtil i Norge virksomme Selgen Petersen som Ingeniør paa Fyen.

Men Arbejdet med Sofieodde skred kun langsomt frem. Et Aar efter, 1. Febr. 1654 er man endnu ikke begyndt paa Værket; Skov skulde ogsaa først ryddes. Dertil kom Vanskeligheder fra Henning Pogwisch, der ejede det nære Billesskov og temmelig upatriotisk beklagede sig over »Fæstningens Henlæggelse, formedelst den store Skade han derover tager paa sin



Afb. 26. Projekt til *Frederiksoddes*. Kastel c. 1650
Kort i *Privateje*.



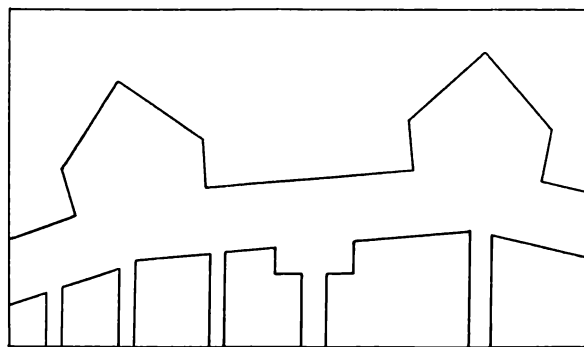
Afb. 27. Kirkepladser i *Frederikssodde* 1657. O. E. Christensen del.

Ejendom¹⁰³). Endelig kunde Arbejdet begynde — men først i Aaret 1655. Da blev en Skibbro bygget, hvortil Materialer kunde sejles til »den nyanlagte Fæstnings Fornødenhed¹⁰⁴).

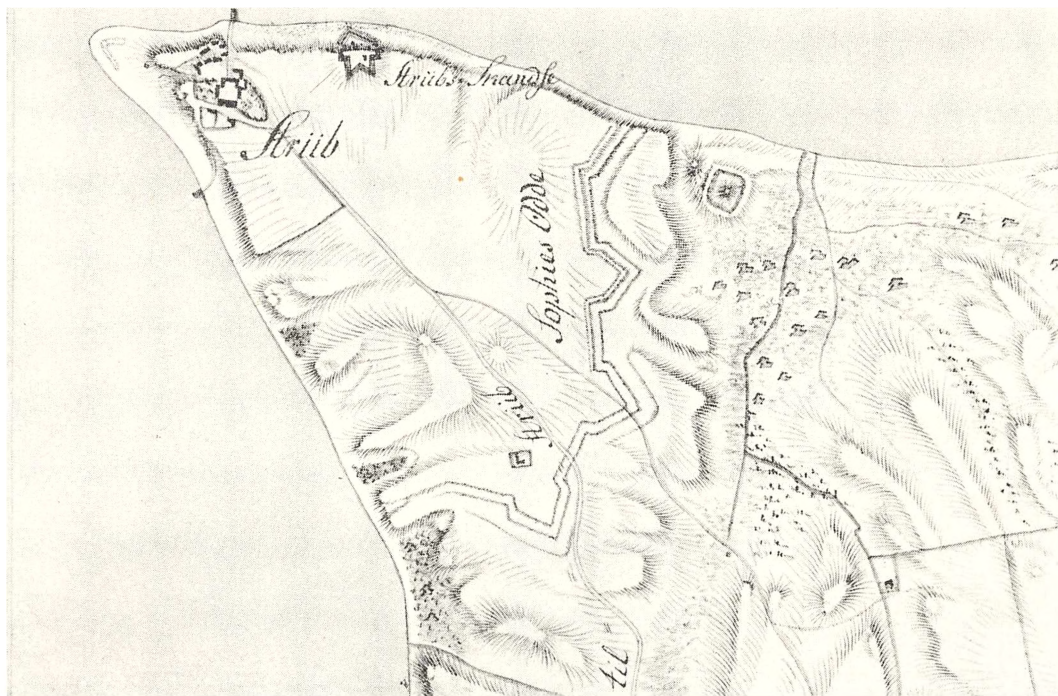
Projektet til den nye By og dens Befæstning kendes ikke, men Byen er indtegnet paa flere af Datidens Kort over Lillebæltegnen, bedst kendt fra en Opmaaling 1817. Endnu er dens Spor ikke helt udslettet (Afb 29).

Nær beslægtet i Beliggenhed som Sofieodde var med Frederikssodde, fulgte Axel Urup her samme Princip som dér: Et Kastel, der efter Dronningen lik Navnet Amaliaborg, yderst paa Næsset, og en Voldlinie, her paa mindst 3 Bastioner, spændende fra Kyst til Kyst. Byens Omfang var betydeligt mindre end Frederikssoddes¹⁰⁵). Men det synes, som om det oversteg Rigets Kræfter at arbejde med lige Energi paa de to Bæltbyer paa een gang. Med Sofieodde gik det efterhaanden »Krebsegængig« og at søge Byen befolket var man end ikke begyndt paa, da Krigen kom. Militært set betød den da intet.

Det er vel ogsaa et Spørgsmaal, om to Kystbyer, saa nær hinanden,



Afb. 28. Plads mod Fæstningsterrainet i *Frederikssodde* 1657
O. E. Christensen del.



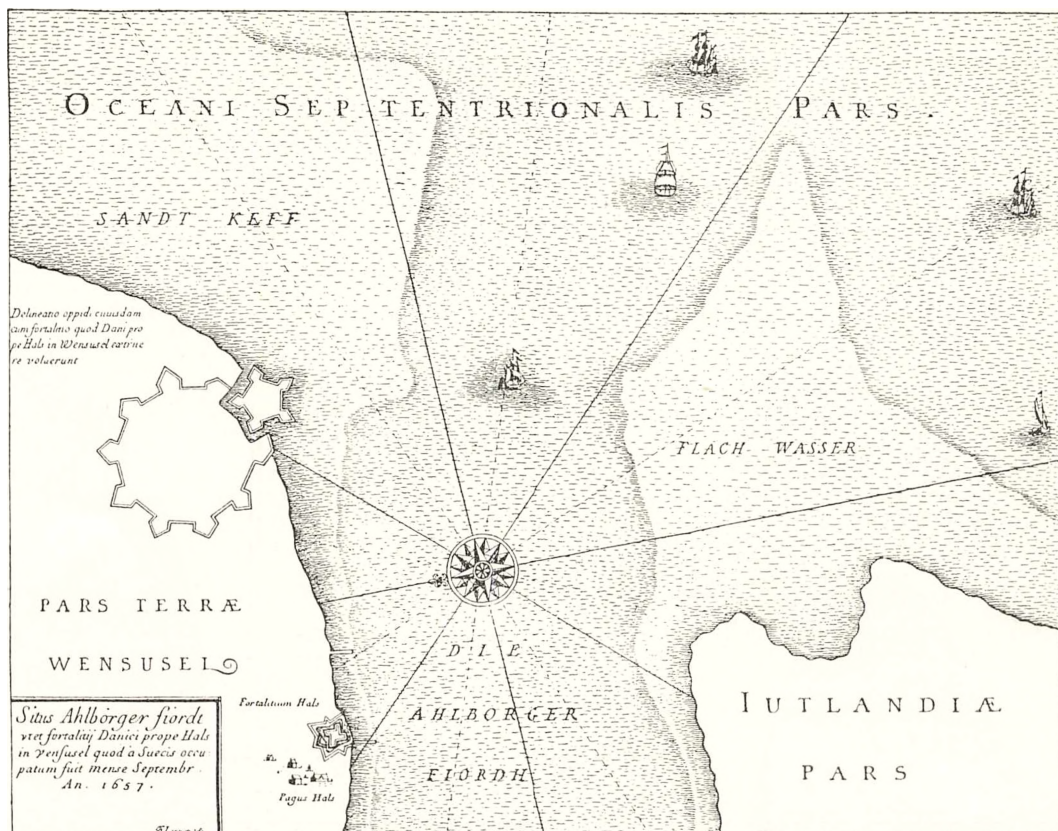
29. Kort over Stribodde, med Sofieodde 1817. Kongens Haandbibliothek.

havde kunnet trives. I den omtalte »Discours« udtales ogsaa Tvivl derom, selvom det indrømmes, at Frederiksodde vel kunde have nogen militær Fordel af den. Ja! Forfatteren mener endda, at Arbejdet med Sofieodde egentlig ikke haster, fordi man altid med Frederiksoddes Kanoner kan beherske Strædet.

H A L S

Rigsfæstningsplanen af 1646 havde anbefalet Fæstningsanlæg ved Limfjordens Udløb, ved Hals og Mov, og 1647 begyndte man under Axel Urups Ledelse at arbejde paa en Skandse ved Hals, men det blev ved Begyndelsen. Sagen hvilede til det i Sommeren 1653 befales, at Skandser skulde bygges baade ved Hals og Mov for at forhindre fjendtlig Landgang i disse Egne og 13. Aug. faar Rigsmarsken Ordre til at sende en Ingeniør til at afstikke dem i Terrainet, hvilket ogsaa skete. Ingeniøren fra Frederiksodde — uvist hvem, men muligvis Erik Kaad — »aflagde Skandsen«, ledsaget af en Graver, der »afskar« Tørven, hvor Linierne skulde gaa. Nogen Tid efter vendte Ingeniøren imidlertid tilbage til Frederiksodde, efter at have betroet Arbejdet til andre¹⁰⁶).

I den følgende Tid hører man imidlertid kun om denne *Skandse*, der i det væsentlige var færdig Aaret efter. Som det kvadratiske Anlæg, med



Afb. 30. Kort over Byen Hals og Hals Skandse af E. Dahlberg. Efter Pufendorf.

Halvbastioner, er gengivet hos Pufendorf efter Erik Dahlbergs Tegning over Egnen, er den en nøje Kopi af Forslag til en »Feltskandse« i A. Freitags Værk. Kun er Halsskandsen forsynet med visse Udenværker¹⁰⁷). Den var af ret store Dimensioner og er endnu bevaret for Hovedanlæggets Vedkommende. Pladsen indenfor Voldene var paa 45 x 45 M. (Afb. 30).

Da man 1656 besluttede sig til ogsaa at anlægge en hel Stad, gik man frem i to Tempi, idet man til at begynde med kun vilde bygge en *aaben By* og først senere lade den befæste. Men dette forudsætter, at der fra første Færd maa have foreligget en Plan for *Fæstningsbyen Hals*, desværre kun kendt fra en summarisk Gengivelse paa Dahlbergs Kort (Afb 30).

Den nye Fæstningsby fik en ikke helt almindelig Udformning, idet den repræsenterer en Gjentagelse af den alt i 16. Aarh.s Italien, som Idealet ansete, polygonale Type — her i Skikkelse af *en Tikant*, med det i 17. Aarh. saa højt værdsatte *femkantede Kastel*, lagt ud mod og delvis ud i Havet. Selv fortæller Kortet, at det gengiver »den By, med Kastel, som de Danske har villet bygge i Vendsyssel«. Om selve Bebyggelsesplanen oplyser Kortet

desværre intet — dog vides at en Kanal var projekteret — ej heller om Størrelsesforhold, men helt ringe af Udstrækning synes Byen ikke at have været.

Projektet maa være Axel Urups Værk, ihvorvel Forretningsgangen — som alt omtalt — ogsaa i dette Tilfælde kunde synes at tilsløre det. Thi atter er det Rigmarsk Anders Bille, der 4. Okt. 1656 af Kongen beordres til »med det forderligste at fremskikke Ingeniøren Erik Kaad fra Frederiksoedde til Hals, hvor han skulde afstikke »Pladsen« med Gader og Kanal, at om det engang skal fortificeres intet da skal være deri forhinderligt«. Erik Kaad skal dog have Ingeniøren Selgen Petersen fra Fyen til Hjælp og sammen skal de »gøre en Afrids færdig og sætte det paa Papiret, naar det tilforn er afpælet og afmærket«¹⁰⁸). Talen er her om to af Axel Urups Underingeniører, der skal forfatte en Plantegning over den — foreløbig — aabne By, naar de er færdige med Afpælingen. Men Forudsætningen for denne Afpæling er unægtelig, at der har foreligget en Originalplan og hvem andre end Rigsingeniøren kan have udarbejdet den eller ladet den udarbejde!

Hensigten med Fæstningsbyen Hals er klart angivet i de — allerede 25. Aug. 1656 — udstedte Privilegier for Staden. Den skulde først og fremmest »Limfjorden for al fjendtligt Indfald forsikre« — ja! andetsteds tales om, at den skal være til Forsvar ogsaa for hele Jylland! Men den var tillige tænkt som en driftig og nærsom Handelsstad, dog i et vist Afhængighedsforhold til Aalborg. Og en ikke ringe Forventning maa man have næret til dens Fremtid. Det læses mellem Linierne i Privilegiebrevet med dets Bestemmelser om, hvorledes Indflyttere kan udvises Grunde, som de senere kan faa Skøde paa¹⁰⁹).

Atter her — som i sin Tid ved Ballum — kunde der sikkert være kommet noget for Land og Rige værdifuldt ud af dette stort tænkte Foretagende, om ikke en ulykkelig og taabelig Krig havde standset ogsaa dette Byanlæg i Væksten. Da Krigen kom, var kun Skandsen af militær Betydning. Den skulde under de to følgende Svenskekrige gaa fra Haand til Haand.

Efter 1660 henledtes Opmærksomheden atter paa Vendsyssels Forsvar, men nu var det Befæstningsanlæg ved Fladstrand, man først og fremmest interesserede sig for.

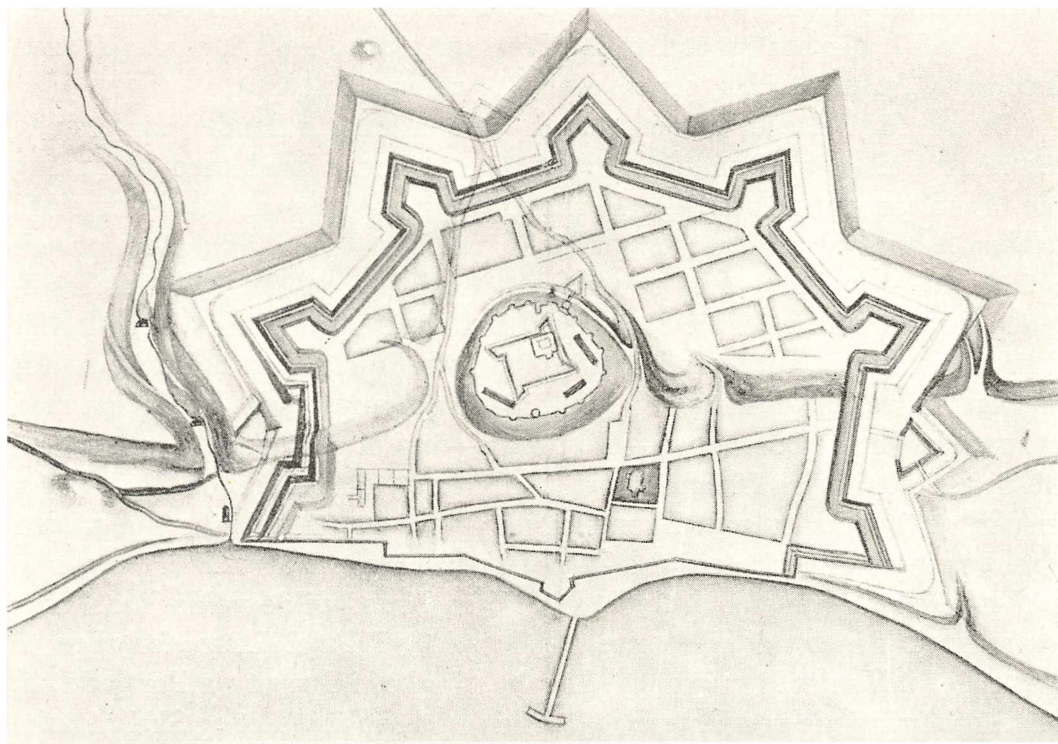
HELSINGBORG

Ogsaa Helsingborg var der gjort opmærksom paa i Rigsfæstningsplanen af 1646 og atter her som i de tre foregaaende Tilfælde er Talen om Ny-anlæg af en Befæstning, her dog om en alt eksisterende By. Først i 1650'erne,

da saa mange Fortifikationsarbejder tog Fart, begyndte man for Alvor at beskæftige sig ogsaa med Helsingborg, og 1654 besluttedes det at gaa i Gang med Arbejdet, der stod paa til 1658¹¹⁰).

Det var fra først af Tanken, at Befæstningen af Helsingborg kun skulde have en lettere Karakter, beregnet paa at modstaa et Lynangreb, og i et Projekt i det kgl. Bibliothek er ogsaa antydnet en svag Forsvarslinie, hvori det gamle Slot indgaar og derfor lagt ret snævert udenom den eksisterende By. Men dette Projekts Hovedforslag angiver tillige en videre udlagt bastioneret Linie, hvorved Slottet kom til at ligge næsten centralt i Bylegemet. Der findes adskillige Projekter til Helsingborg som Fæstningsby, alle foreslaaende den store Udvidelse. Kystlinien giver de kun det sædvanlige lettere Retrenchementforsvar. Snart anbefales 5, snart 6 eller 7 Bastioner mod Landsiden. Korttegneren Johs. Meyer har i to Kort over Helsingborg to forskellige Projekter indtegnet, det ene med en bastioneret Voldlinie udenom hele Byen og med vidtløftige Forværker. At det har været Hensigten at give Nordfronten visse Udenværker fremgaar dog af et, formentlig af Gotfred Hoffmann tegnet Kort, nu i Nationalmuseets Arkiv; det foreslaar tillige en Fortbefæstning om Kärnan, af Type som Hals Skandse. Man standsede imidlertid ved det lettest gennemførlige og billigste System med 5 Bastioner og 2 Halvbastioner ved Kysten, der nøjedes med en lettere Forsvarslinie — altsaa ganske Systemet fra Frederiksodde. At dette blev Resultatet, fremgaar ogsaa af et Kort af Erik Dahlberg, tegnet umiddelbart efter Skaanes Afstaaelse¹¹¹). Anlæggets store Linier gaar forøvrigt igen i det nuværende Helsingborgs Gadenæt. Med det endelige Forslag var man faldet tilbage paa det nederlandske System i dets enkleste Form.

De mange forskellige Projekter er blevet til under Axel Urups Ledelse og efter hans Direktiver. Det var derfor ogsaa ham, der her — som i Malmö og Landscrona — maatte ordne alle Mellemværender mellem Byens Borgere i Anledning af Fortifikationsarbejderne¹¹²). Den, der paa Stedet forestod dem, kan kun have været Axel Urups tidligere Konduktør i København, Ingeniøren Oluf Steenwinkel, der 23. Maj 1652 havde faaet Bestalling som Konduktør i Skaane og der »lade sig bruge i Freds- og Fejdetid og Værkerne, som ham anbefalet vorder, det være Jord- og Voldarbejde, saavel som Murværker, føre og forestaa«. Som ansat under Axel Urup, tog denne sig ogsaa hjælpsomt af hans Lønningsbesværligheder¹¹³). Den stridbare Mand blev imidlertid uenig med Myndighederne og 1655 opsigte Rigsmarsken hans Tjeneste ved en skarp Ordre. Imidlertid havde Gotfred Hoffmann, efter fra 1651 at have beklædt Stillingen som Overværkmester i Frederiksodde, 1653 faaet Bestalling som Ingeniør ved Be-



Afb. 31. Projekt til Befæstning af *Helsingborg* c. 1658.

Det Kgl. Bibliothek.

fæstningsarbejder i Skaane og som fast ansat fra 8. April 1655 afløst Steenwinkel. Det maa være ham, der har fortsat Arbejdet med Helsingborg, til Krigen 1657 brød ud, da han som Kaptejn knyttedes til Axel Urups Hær¹¹⁴).

Kun eet af de bevarede Projekter viser Gadenættet i det indlemmede Omraade. Det følger Skakbrætprincippet, med den fra Frederiksodde kendte lille Portforplads med lukkede Hjørner¹¹⁵). (Afb. 31).

MALMØ

Fra gammel Tid havde det med København korresponderende Malmø været en af Rigets Hovedfæstninger, i det 16. Aarh. Genstand for omsorgsfuld Behandling. Adskilligt var ogsaa udrettet i Christian IV.s Tid for at modernisere Værkerne, men ved Midten af 17. Aarh. stod de langfra Maal med, hvad der maatte kræves¹¹⁶).

En radikal Ombygning var paakrævet.

Som tidligere omtalt overdrog Axel Urup Peter Buysser at udarbejde et Forslag, der indtegnedes paa et Malmøkort af Konduktøren, Oluf Steenwinkel. Efter at Forslaget var omhyggeligt gennemdrøftet og efter Axel Urups Besøg paa Stedet, sendte han 12. Juni 1652 en vidtløftig »Forklaring

paa Malmøs Fortificationdessin efter Plantens videre Forbildning« til Frederik III, der hurtigt godkendte Forslaget, som Paaskrifter paa Planen meddeler, først 16. Juni, senere igen 9. August. (Afb. 32).

Denne Skrivelse er meget interessant som eneste kendte, omfattende Motivering til et af Datidens Fortifikationsanlæg, tilmed med Oplysning om, hvad er gaaet forud¹¹⁷). Forslaget gaar ud paa at give den hidtil næsten bastionsløse Vold mod Landsiden 5 *Bastioner, med mellemliggende Raveliner* — en efter Axel Urups egen Mening dog ikke helt tilfredsstillende Forsvarslinie. Men i Skrivelsen til Kongen lægger Axel Urup heller ikke Skjul paa, at man med det foreliggende Forslag har bestræbt sig for at spare saavel Bekostning som vidtløftig Besætning. Derfor nøjes han med at »hænge« de nye Bolværker — Bastioner — ved den gamle Vold, »strække« Bastionerne langt fra hinanden og i Stedet lægge Raveliner, om hvilke han mener, at de yder et godt Flankeforsvar — og de koster ikke saa meget! Axel Urup gør Rede for enkelte Punkter i Forslaget. De nye Værker gjorde det saaledes nødvendigt at flytte de 3 Porte, hvad vilde volde Vanskeligheder med derboende Borgere. Sønderport vil Axel Urup forlægge til næste Gade. Han er klar over, at Borgere, der bor i den gamle Portgade, vil blive misfornøjede ved Flytningen. »Men de have føje Ret og Skel at anke derpaa, thi først er Porten inte lagt til den Gade, mere for deres end de andre Borgeres Skyld, for det andet gaar den nye Port ligesaavel til Byen som den gamle Port, og kan siden enhver køre hen, hvor han lyster«. Og vel bekendt med Forholdene i vore Købstæder, rammer Axel Urup Pletten med følgende Bemærkning: »Men er det for at drive Forkøb næst ved Porten, da er det imod Bys Ret. Thi hver Borger bør at købe ved Torvet«. Og han tilføjer med Vægt: »Og efterdi her agtes hele Byens Velfærd, kan hvers egen Nytte ikke have udi Agt«. Ved Østerports Flytning vil den ny Portgade ramme en Gaard, hvis Ejer har Krav paa en vis Erstatning, »hvilket ham enten udi Penge eller med andre øde Pladser, som findes nok udi Byen, kunde betales — eftersom alle Byprivilegier formaar d. v. s. tillader, at hver for Byens Gavn og Bedste bør at udlægge (af sin Ejendom), dog for villig Vederlag udi Fredstid«. Interessant er Axel Urups Bemærkning om de i Krigstid altid saarbare Vandledninger udefra. Axel Urup ved, hvor let de kan beskadiges af en Fjende og — bemærker han — det »er et Under, at det forgangen Fejde ikke skete, det kunde have foraarssaget Byen og Arméen Sygdom og stor Skade«. Ogsaa Spørgsmaalet om Forsyning af Vand til Gravene er vigtigt i denne Forbindelse. Axel Urup vil derfor bygge 3 smaa Sluser, »saa kan Vandet baade omkring Byen og udi Slotsgraven altid forfriskes og ikke saa lettelig betages«.

Der blev nu taget fat paa Virkeliggørelsen af det lagte Program, med Oluf Steenwinkel som Konduktør; han siges i dette Aar at være »udi Værk med, hvis til Malmø fortificeres«¹¹⁸). Arbejderne her fortsattes under hans Ledelse, til han 1655 fik sin Afsked og erstattedes af Gotfred Hoffmann, der da blev ansat som Ingeniør for Skaane. Hvor meget af det 1652 lagte Program, der virkelig blev gennemført inden Krigen kom, vides ikke. Forovrigt blev Malmø ikke sat paa Prøve.

LANDSKRONA

Da Halland 1645 gik tabt, blev den nordligste af Skaanes gamle Fæstningsbyer, Landscrona, af særlig Vigtighed som Forpost mod Sverige. Byens ældre Befæstningsanlæg med Vold, Grav og Forværker foran Porte havde under den svenske Besættelse i 1644 faaet forskellige Forbedringer. Man havde begyndt Udbygningen af Bastioner, men var ikke naaet langt dermed¹¹⁹). Dette fremgaar af to Kortarbejder — et i Krigsarkivet i Stockholm bevaret svensk Kort over Staden og et af Peter Buysser udarbejdet Projekt i Nationalmuseets Arkiv — der gør Rede for en Ombefæstning af dens Forsvarsværker. (Afb. 33). Det svenske Kort opgives at være fra 1644, og maa opfattes som Forslag til de Arbejder, Svenskerne agtede at udføre, men ikke blev færdige med. Thi Peter Buyssers Projekt angiver kun een Bastion samt to Raveliner paa Nordsiden som eksisterende ved hans Udarbejdelse af Projektet. Det maa være disse Værker, Svenskerne naaede at faa bygget. Peter Buyssers Anlæg Nordvest for Slottet samt Bastioner i Syd og Vest er noget Nyt, ligesom hans Anbefaling af Flytning af to af Stadens Porte.

Projektet skulde underkastes en nærmere Drøftelse med Rigsingeniøren, hvem det ogsaa paalaa at føre Forhandlinger med Borgerskabet. Thi i den tyske Paaskrift, hvor det meddeles, at »Landscrona Plan« er optaget af Peter Buysser og viser, »hvorledes de (formentlig af Svenskerne) paabegyndte Værker kunde, med ringeste Omkostninger, til Defension blive opført« tilføjes i Parentes: Bessere Meinung unvorgreiflich. *Projektet synes at stamme fra 1648*. Thi dette Aar paabegyndtes store Befæstningsarbejder under Ledelse af Lensmanden Knud Ulfeldt til Svenstrup og fortsattes til 1657. I det Store og Hele synes Peter Buyssers Projekt at være fulgt, hvilket fremgaar af de Oplysninger om Arbejdets Gang, der foreligger¹²⁰). Da Krigen kom, var Landscrona en *Dobbeltfæstning*. De gamle Volde og Grave havde man ladet ligge og udenfor Gravene opført en Række Bastioner, med foranliggende Grav. Bekostningshensynet havde vel ogsaa her ført med sig, at Udenværker mangler. Og dog var Landscrona nu, fra

en gammeldags Fæstning, kun med Vold og Grave, blevet omdannet til en moderne Fæstning, med Slottet som et stærkt Kastel. Det maa have været de i Skaane ansatte Ingeniører, først Oluf Steenwinkel og derefter Gotfred Hoffmann, der ledede Fæstningsarbejderne, i Forstaaelse med Knud Ulfeldt.

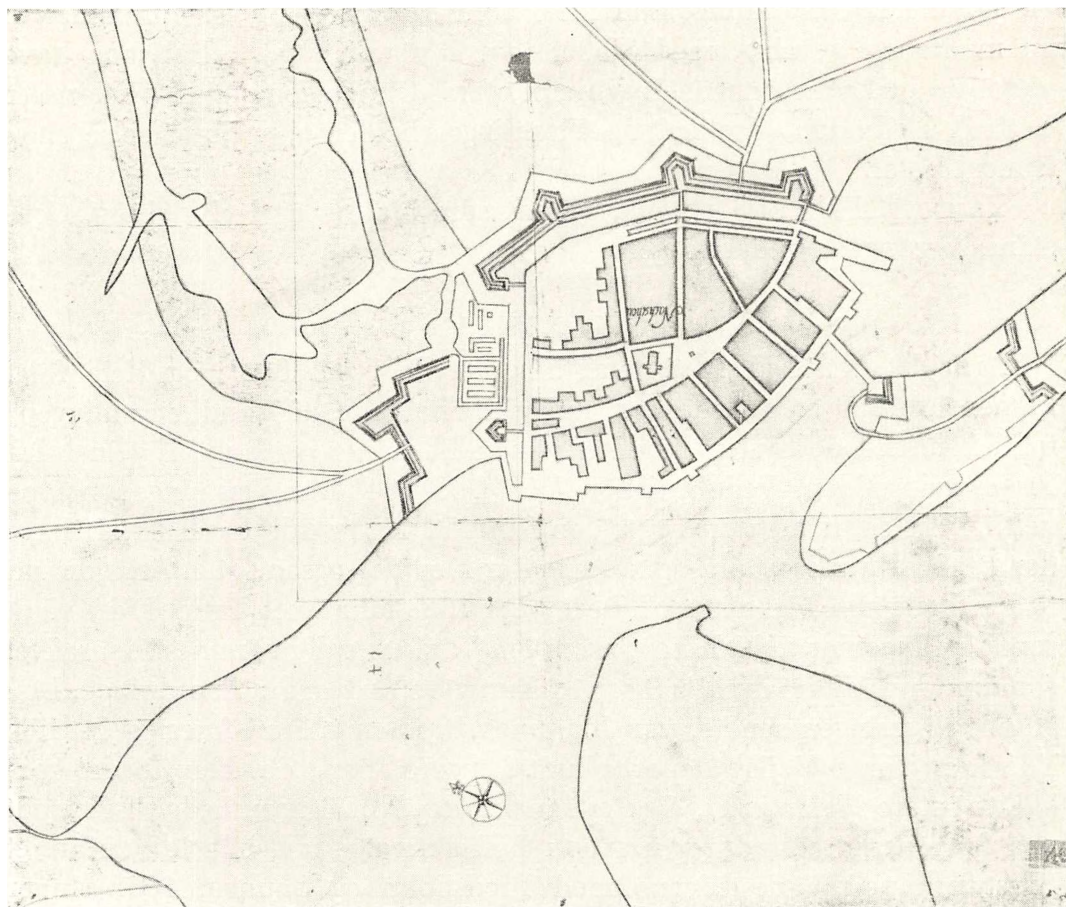
Forøvrigt blev Landscrona, saalidt som Malmø og Helsingborg, Genstand for Angreb under Krigen.

NAKSKOV

Arbejdet paa Nakskov Befæstning havde i det Store og Hele fulgt Planen af 1629 som Rettesnor, med Bibeholdelse af Landbefæstningens faktisk forældede System, med de smaa Bastioner og lange Kurtiner fra Projekteringstiden. Ved Christian IV.s Død 1648 var Fæstningen næppe helt færdig og, hvad værre var, den forfaldt. 1651 vilde Frederik III have den sat i forsvarlig Stand og to Aar efter blev der ogsaa sat et Arbejde ind paa at bøde paa Manglerne. I December 1653 faar Axel Urup Ordre til at sende en Ingeniør til Nakskov, »som om Værkerne der sammesteds, saavel som om, hvis andet dertil udkræves, kan gøre nødvendig Anordning«. Den Mand, Regeringen sendte, var Johannes Breckling. Han foreslog det lille Yderværk foran Vejlegadeport skudt længere frem; det blev til det saakaldte »store Hornværk«. Ogsaa han havde Opmærksomheden henvendt paa Smaaøerne og inddrog Stensø i Befæstningen, idet han lod opføre et Brystværn ved Vadestederne mod Fredsholm og Saunsø. 1657 slutter Breckling af i Nakskov og afløses øjensynligt af Ingeniøren Lucas Friedrich Leudel. Først efter Belejringen 1659 opførtes Raveliner Øst og Vest for Tilegades Runddel. Brohovedet paa Færgelandet var blevet til 1658¹²¹).

Var end Voldliniens System forældet — som *Dobbeltfæstning*, ligesom Landscrona — var Nakskov dog en Fæstning af betragtelig Styrke. Naar den ikke destomindre i Februar 1658 overgav sig til Svenskerne, kan det undskyldes med, at Fjorden var tilfrossen og Kystforsvaret svagt. Et Forsvar vilde sikkert have været vanskeligt at gennemføre med Held. Den franske Udsending Terlon, der fulgte Carl X Gustav, siger da ogsaa: »Forøvrigt er denne By ikke i Stand til at forsvare sig, da Kongen af Danmark ikke havde forment, at Havet kunde fryse til«, og det er ved denne Lejlighed, han kommer med den ingenlunde urigtige Bemærkning, at Kongen af Danmark kun befæstede sine Byer mod Landsiden. (Afb. 34).

Hvor stærk Fæstningen faktisk var, naar Vejrforholdene var normale, viste den under den anden Svenskekrig, endda der i Mellemkrigsperioden intet nævneværdigt var gjort for at forstærke Værkerne¹²²).



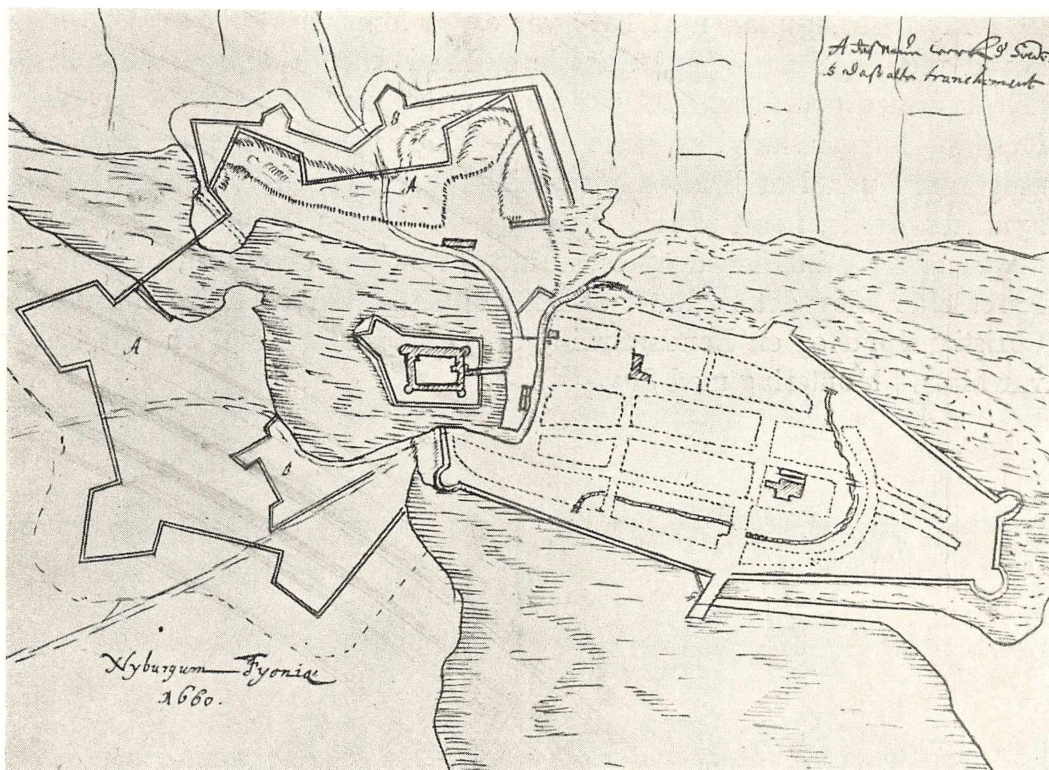
Afb. 34. Plan over Nakskov 1658.

Ingeniørkorpsets Arkiv

Nakskovs Forsvar fra 1. Maj til 15. Juli 1659 er al Ære værd, og at Byen tilsidst maatte overgive sig, turde skyldes svigtende Hjælp udefra.

NYBORG

Mærkeligt nok havde man til henimod Midten af 17. Aarh. ladet Nyborg beholde sine Fæstningsværker fra Christian III.s Dage uforandrede og først Torstensonkrigens Erfaringer medførte Planer om en Forstærkning af Stadens Forsvar. I Maj 1645 skal en saadan Forstærkning være blevet besluttet¹²³) og en Plan er udarbejdet, dog uvist naar og af hvem. Er det sket efter Krigens Afslutning 13. Aug., ledes Tanken naturligvis hen paa Axel Urup som Ophavsmanden. Selve Projektet kendes fra en Samling Fæstningsplaner i Krigsarkivet i Stockholm, tegnet 1648 af Erik Dahlberg for hans daværende Chef, Generalkvartermester Mardefeldt. Det var Fæstningens farlige Landforbindelse Vestpaa, det gjaldt at sikre. Her var derfor



Afb. 35. Plan over Nyborg med Befæstningsanlæg 1660. A. Dasz neue Werk d. Sweden. B. Dasz alte Tranchement. Rigsarkivet.

udlagt et større bastioneret Voldanlæg Nordvest for Slotssoen og i Sydvest, hvor det højtliggende Terrain var særlig truende, en Art Hornværk.

Hvor meget, der i 1640'erne blev udført af disse Anlæg, vides ikke. Men i Begyndelsen af 1650'erne er der igen Tale om Fæstningsarbejder ved Nyborg og den Ingeniør, der 1. Juni 1653 blev sendt til Fyen, skulde varetage, ikke blot Anlæg her, men ogsaa ved Odense og paa Stribodde. Men i Jørgen Brahes Udtalelser angaaende Landet Fyens Fortifikation fra dette Aar klager han over, at den udsendte Ingeniør ved Nyborg »intet havde afstukket, ej heller nogen vis Resolution derom taget«, fordi han pludselig var sendt til Helsingborg¹²⁴). Jørgen Brahe forudsætter dog, at Arbejdet skal sættes i Gang, men først maa Ingeniøren – hvem det nu er – forberede alt paa praktisk Maade, før de dertil beskikkede »Folk« kan møde til Arbejde¹²⁵). Da Selgen Petersen 1656 blev ansat som Ingeniør paa Fyen, maa Arbejdet have nærmet sig sin Fulde-ndelse, thi paa et Kort over Nyborg i Rigsarkivet fra 1660 er det betegnet som »Das alte Tranchement« medens de af Svenskerne i Besættelsestiden opkastede Feltbefæstninger er betegnet som: »Dasz neue Werk der Sweden« (Afb. 35).

Efter Svenskekrigen blev Nyborg stærkt befæstet paa moderne Vis.

I Rigsfæstningsplanen af 1646 var ogsaa foreslaaet Anlæg paa Knudshoved ved *Slipshavn* og man havde endda i Aarene derefter ikke staaet helt fremmed overfor den Tanke at flytte Nyborg herud. I de for Rigets Fæstningsforsvar saa virksomme Aar — 1650'erne — er eventuelle Befæstningsanlæg paa Knudshoved øjensynligt blevet drøftet indenfor de Sagkyndiges Kreds, hvad »Discoursen« ogsaa afslører. Forfatterens Betragtninger afslører imidlertid ogsaa, at indtil 1655 var endnu intet gjort. Men Aaret efter blev det besluttet at befæste Slipshavn og tillige nuværende Christianslund og en Kendsgærning er, at Slipshavnskandsen Aaret efter var klar til Montering med Skyts¹²⁶).

AXEL URUP SOM INGENIØR

Som tidligere fremhævet, maa man gaa ud fra, at Embedet som Rigsingeniør i Løbet af første Halvdel af 1657 i Realiteten ophørte at eksistere. Lejlighedsvis kom Axel Urup dog stadig til at beskæftige sig med Fortifikation af forskellig Art — bl. a. under Krigen i Skaane, der førtes med ham som Øverstbefalende, og ogsaa senere, efter 1660, hvor ganske vist nye Mænd med Hollænderen Henrik Ruse i Spidsen, blev ledende paa Befæstningsomraadet. Hans Indflydelse i Aarene efter 1657 er dog vanskelig at paavise.

Paa Grundlag af, hvad vides om hans Indsats som Fæstningsbygger, helt fra han 1629 traadte varigt i dansk Tjeneste og til Rigsingeniørembedets faktiske Ophør, skal gøres Rede for *hans Stilling og Betydning indenfor dansk Fortifikationshistorie*, hovedsagelig vurderet udfra hans Bybefæstninger, hvortil maa medregnes Soldaterbyen Christianspriis. Der maa her skælnes mellem Nyanlæg og Befæstningsanlæg om alt bestaaende Byer.

Er Talen om helt nye Byer, vil Beliggenhed og Terrainforhold altid influere paa en saadan Fæstningsbys Grundtype. Og her er det karakteristisk, at alle nye Byanlæg, fraregnet Hals, er sket paa *Næs*. Baade Emmer-næs, Christianspriis, Frederiksodde og Sofieodde har denne Beliggenhed, mer eller mindre udpræget ganske vist, men altid saa stærkt markeret, at en stærk Befæstningslinie har kunnet trækkes tværs over Næsset fra Kyst til Kyst, helst henover Højdedrag, hvorfra det foranliggende Terrain kunde beherskes. Derimod maatte Strandsiderne nøjes med et svagere Forsvar, nærmest i Form af et Retrenchement. Der ligger heri et Modsætningsforhold til Christian IV.s nye Fæstningsbyer paa Øer: Christianopol og Christiansstad, for ikke at tale om Christian III.s Befæstning af en saa udpræget Næsby som Nyborg. Rent umiddelbart vil man i de svage Kystanlæg se en Forringelse af paagældende Fæstningsbys Forsvar, og saaledes opfattedes det ogsaa af den franske Udsending hos Carl X Gustav, Terlon. Men Axel Urup og hans Samtids Betragtning har aabenbart været den, at et Forsvar fra Søsiden maatte kunde forudsætte Hjælp fra Danmarks egentlige Hoved-

vaaben, dets Sømagt. Paa dette principielle Synspunkt hvilede jo for en stor Del Rigsfæstningsplanen af 1646. Men glimrede Flaaden ved sin Fraværelse, da maatte den ret fordringsløse Forsvarslinie mod Kyst kunne blive farlig, hvad da ogsaa Beretningerne om Svenskernes Erobring saavel af Christianspriis, som senere af Frederiksodde og Nakskov nok kunde tyde paa. Som et antageligt Forsvar for den anvendte Fremgangsmaade kunde ogsaa fremføres, at det i hine Tider saa yndede *Kastel* dog var bragt i Anvendelse saavel i Emmernæs, som i Frederiksodde og Sofieodde — alle tre Steder lagt yderst paa Næsset og opfattet som en Garanti for Stormsikkerhed mod Søsiden. Theoretisk set holder Betragtningen sikkert ogsaa Stik, rent bortset fra den særlige Opgave, der altid var tiltænkt et Bykastel — at være det sidste Holdepunkt for Forsvaret. Naar Frederiksodde Kastel overhovedet ikke fik nogen Betydning under Stormangrebet 1657, skyldes det forøvrigt, at det — ligesaa lidt som selve Bybefæstningen — var færdigt, da Krigen kom.

Af de nye Fæstningsbyer repræsenterer Hals det *polygonale Centralanlæg* med Kastel, en Særtype, enestaaende i Datidens Danmark, ogsaa fordi Hals er tænkt lige stærk til alle Sider og endda med sit Kastel til yderligere Forsvar. Var Fæstningsbyen Hals blevet til Virkelighed, var den utvivlsomt blevet Datidens helt ideelle Fæstningsby.

Midt imellem en nyanlagt Fæstningsby og en ny- eller ombefæstet ældre By staar Befæstningen af København, indbefattet Ny København, med det her stærkt dominerende Kastel indbygget i Landfronten, som Tilfældet ogsaa var med Hals Kastel. Selv i sin ufærdige Tilstand holdt Befæstningen her Stand under Svenskekrigen. Men medens det gamle København værnedes mod Søsiden af Christianshavn, var Kastelet ene om at forsvare Ny København mod Angreb fra Sundet. Denne Mangel udbedredes senere i Christian V.s Tid med Anlæggelsen af den store Voldlinie fra Christianshavn Nordpaa.

Af Befæstningsanlæg om ældre Byer, bibeholdtes Rundebefæstningssystemet for Landscronas Vedkommende og Malmø beholdt sin gamle Strandmur. Derimod fik Helsingborg en Halvkredsvold ført hen over Højdedraget med en kun svag Kystbefæstning efter samme System som Næsbyerne.

Som det vil fremgaa af denne Oversigt, har Axel Urup haft Lejlighed til i sin lange Virketid at arbejde med forskellige Former for Befæstning af saavel nye som gamle Byer, omend Næsbytypen har været den hyppigst forekommende. Har der kunnet paavises en Svaghed ved nye Anlæg — og her tænkes paa Kystforsvaret visse Steder, modbeviser dette ikke, at

Axel Urup ikke skulde være gaaet rationelt til Værks ud fra Forudsætninger, der ogsaa laa i Beliggenhed og Terrainforhold. For de ældre befæstede Byers Vedkommende var han bundet af deres specielle Forhold.

Forøvrigt er det med 1657 Slut med nyanlagte Fæstningsbyer i det egentlige Danmark, bortset fra Henrik Ruses Soldaterby Frederiksort i Sønderjylland fra 1660'erne og Marinebyen Christiansö fra 1680'erne.

En lang og initiativrig Periode, omfattende Tiden fra Aarhundredskiftet ved 1600, var afsluttet.

Gaar man til selve det fortifikatoriske System, Axel Urup har anvendt, maa der her skelnes mellem de Værker, hvorpaa der virkelig blev ofret noget og som stort set blev gennemført efter Programmet — det gælder fortrinsvis Christianspriis, Ny København med Kastellet og Frederiksodde — og de kun projekterede, mer eller mindre ufærdige Anlæg af alle Slags.

De førstnævnte Værker, og da særlig Christianspriis, viser bedst Axel Urups Befæstningsmaade. De repræsenterer *det ældre nederlandske System, i den Form, særlig A. Freitag havde givet det*. Og er det anvendt i mere forenklet Skik i Om- og Nybefæstninger af ældre Byer, skyldes det øjensynligt Sparsommelighed. Gang paa Gang forlanges, at særlig disse Anlæg skal gøres med mindst mulig Bekostning og saaledes at der ikke kræves for stor Besætning. Projektet til Ombefæstningen af Malmø 1657 er det typiske Eksempel herpaa.

Men i Tidens Løb afslørede dette ældre nederlandske System visse Mangler, og da Franskmanden Pagan og senere Hollænderen Henrik Ruse i deres Skrifter havde offentliggjort Forslag til visse Forbedringer, specielt af Gravforsvaret, betyder dette, at det af Axel Urup, fra hans Ungdom indarbejdede System, op i 1650'erne ikke mere var moderne. Hertil er dog at sige, at Projekteringen af hans Hovedværker, der tillige er de bedst kendte, er foregaaet inden de nye Tanker ret havde begyndt at gøre sig gældende i Europa — først for Alvor med Henrik Ruses banebrydende Værk, Versterkte Vesting af 1654. Det blev dette nye System, der sejrede herhjemme efter 1660, med Henrik Ruses Ansættelse som Leder af Fortifikationsarbejderne.

Axel Urups Fortjeneste er at have staaet som Hovedmanden her i Danmark for det for sin Tid mest fuldkomne Befæstningssystem. Han har her samvittighedsfuldt bestræbt sig for at gøre Tidens Gærning.

En Fæstningsingeniør som Axel Urup maatte imidlertid ikke blot kunne forstaa sig paa selve Befæstningskunsten. Ethvert større Fortifikationsværk forudsatte, at han ogsaa var velforfaren i Bygning af *Broer, Havne, Kanaler*

og *Sluseværker*. Og hvilken teknisk Indsigt krævedes ikke, naar Fæstningsarbejder, som det ofte var Tilfældet, foregik i lavt og sidt Terrain, tildels i aabent Vand. At en Fæstningsingeniør heller ikke kan have staaet fremmed overfor *Bygningskunst* siger sig selv. Alene Militærarkitekturen — Voldenes Porte, Barakker og Corps de Garder — gjorde arkitektonisk Viden nødvendig.

Axel Urup maa have været i Besiddelse af en ikke helt almindelig teknisk Alsidighed, opøvet gennem et langt Livs Studier og Erfaringer.

Til Befæstningsanlæggene var i visse Tilfælde knyttet den Opgave at tilrettelægge en Byplan. Ofte er fremhævet, at her laa en lige saa ansvarsfuld Forpligtigelse som overfor Fæstningsværkernes Effektivitet. *Hvorledes var Axel Urup som Byplaningeniør?*

Kun Ny København og Frederiksdodde giver fyldige Oplysninger om Axel Urups Ævne som Byplanlægger. De er nær beslægtede, forsaavidt de, med Støtte i lavt, delvis vandfyldte Terrain, anvender et, sikkert fra hollandske Byer inspireret, Kanalsystem i Tilslutning til Skakbrætmønsteret. Det æstetiske træder tilbage i anden Række, omend de foreslaaede Kanaler vilde have forlenet disse Byer med store Skønhedsværdier. Om en individuel kunstnerisk Indsats er der kun i ringe Grad Tale. Og dog har Axel Urup nemmet noget af det daværende Europas Tanker om monumental Byplanlægning, hvad raffineret Pladskunst angaar, forsaavidt som han anbringer Monumentalbygninger som Kirker fritliggende paa en Plads og lejlighedsvis anvender Indskæring i Karréblokke, saa Pladser faar lukkede Hjørner. Det er Barokkens Synsmaader, der her gør sig gældende.

Helt uden Kendskab til de i det datidige Europa saa frugtbare Drøftelser af Byplanproblemer har Axel Urup følgerig ikke været, men hvad først og fremmest præger hans Byplanlægning, er nøgtern praktisk betonet Opfattelse af de væsentlige Krav til en Bys Funktioner, ført ud i Livet med en god Portion sund Fornuft. Det var befæstede Handels- og Søfartsbyer, man forlangte af ham, og han imødekom her alle rimelige Krav.

Axel Urup maa have været en meget optaget Mand. Vidtstrakt, som hans Arbejdsfelt var, har alene de idelige Rejser rundt om i Riget lagt megen Beslag paa hans Tid. Og anstrængende nok kan det have været, saameget mere som det at færdes paa Datidens Landeveje, kørende eller ridende, har stillet strænge Krav til Udholdenhed og fysiske Reserver. At rejse til Søs i Datidens Smaafartøjer har heller ikke altid været behageligt. Naar

dertil kommer, at Axel Urup ogsaa havde meget andet at tage Vare paa — til Tider ansvarsfulde militære Kommandoer, Lensmandsstillinger, tilsidst ogsaa en Rigsraadsstilling, foruden Godsadministration — da forstaar man, at om han skulde kunne overkomme ogsaa dette ved Siden af sin Ingeniør-virksomhed, har han maattet tage Tiden vel i Agt. At der blev trukket store Veksler paa Axel Urups Arbejdskraft, lægger Ligprædiken da heller ikke Skjul paa. Det er næppe for meget sagt, at han sled sig op i Rigets Tjeneste.

Hans Deltagelse i de to Svenskekrige gjorde vel ogsaa sit dertil.



Aflb. 36. Axel Urup efter Stik i Ligprædiken (1672). Det latinske Digt paa Dansk : Altsaa vil Axel Urup være sine Forfædres Punktum./ Han, som er sin Ætts sidste straalende Stjerne./ Hvilket Herredomme, hvilken Aand og hvilket Mod findes ikke i det lille Legeme!/ Og han satte et endnu større Punktum./ Den udmærkede Linie, som voxede i stadigt Bifald, sætter nu Punktum./ Intet mangler derefter, naar Punktum finale er sat./ Bort, o Verdens gustne Misundelse med din onskabsfuldt gnavnende Tand!/ Ikke kan Du gøre dette Punktum mindre.

I KRIG OG FRED 1657—60

Medens der ikke foreligger Portrætter af Axel Urup fra Tiden før 1657, er vi vel underrettede om hans Udseende i dette og nærmest følgende Aar — dels som den civile Ingeniør, dels som Krigeren — Generalfeltmarskalken. Det foran i Bogen (Afb. 1) afbildede Stik af Alb. Haelwegh, formodentlig efter et Maleri, er et Brystbillede og gengiver Axel Urup i civil Dragt, med Elefantordenen i Baand om Halsen. Han var da 56 Aar, netop blevet Lensmand i Malmøhus Len. Man staar her overfor et Stykke samvittighedsfuld Portrætkunst og der kan ikke være Tvivl om, at som Axel Urup her er gengivet, har han virkelig paa dette Tidspunkt set ud — en alvorlig Mand, hærdet i Livets strænge Skole. Meget om hans Sind og Væsen fortæller det iagttagende, bekymrede Blik. Det er ubetinget det mest menneskeligt interessante Billede, vi har af ham¹).

Interessant er at sammenligne dette Portræt med et Stik foran i Ligprædikenen, trykt 1672 (Afb. 36). Stikket er øjensynligt blevet til i Anledning af Udgivelsen af dette Æreminde, men det oplyser selv, at det er gjort efter et Maleri af H. Dithmarsen (Heinrich Dittmers), en af Tidens betydelige Portrætkunstnere. Maleriet kan, efter sin hele apotheoserende Karakter, være tænkt som Epitafium, muligt til Anbringelse i Frue Kirke i Forbindelse med hans Gravmæle. Med alle Midler er fremhævet, at her gælder det den adelige Kriger og Militæringeniør. Axel Urup er ogsaa i dette Stik gengivet i Brystbillede, i Harnisk: han er prydet med Elefantordenens Baand, bærer Feltherrekappen lagt løst om Skulderen. Bydende er Kommandostaven udstrakt i højre Arm. Selve Portrættet, indrammet i Laurbærgrene, flankeres som venteligt af Mars og Minerva og mens Fama foroven udbasunerer Axel Urups Ry, synes nedefra en uhyggelig Skikkelse, Avind, at ville berøve ham hans Laurbær. Ved Mars Fod Kanoner og Kugler, ved Minervas en Globus, Ingeniørværktøj og Fæstningsplan. Ogsaa Kampscenen forneden taler sit tydelige Sprog²).

Ligheden mellem dette Stiks Portræt og det af 1657 er umiskendelig, men Epitafiemaleriets maa hidrøre fra et andet Portræt, vel ogsaa af Ditt-



Afb. 37. Axel Urup. Efter Stik 1753.

mers, Forlæg for det desværre tarvelige Stik i C. P. Rothes: Brave danske Mænds Eftermæle 1,1753 (Afb. 37). Her er Axel Urup ganske vist fremstillet i fuld Figur, som Generalfeltmarskal, staaende foran et Telt, medens et mægtigt Slag raser i Billedets Baggrund. Dette Maleri maa være blevet til umiddelbart efter Svenskekrigene, hvad ogsaa Kampscenen bevidner. En meget ringe Kopi, uden Kampscene, (Afb. 38) findes nu paa Belteberg, muligt det Portræt, der har hængt i Ottarp Kirke.

Af de to Svenskekrige er Axel Urup paa særlig effektiv Maade knyttet til den første som Øverstbefalende over den skaanske Hær. Det af ham ledede Felttog er skildret indgaaende af andre og her skal kun gives en kort Gennemgang af

denne Krigs Forløb og Axel Urups Andel i Begivenhederne³).

Da Krigserklæringen faldt, havde Svenskerne — og ikke uden Grund — kunnet vente et Indfald i den gamle danske Provins Halland, omend de mest frygtede Angreb paa Vestergötland. Men — ganske som i Sverige — trak det ud med Krigsforberedelserne. Afdelinger skulde samles, Vaaben, navnlig Artilleri, skulde bringes til Veje og, sidst men ikke mindst, Forsyning med Levnedsmidler sikres. Alt dette tog Tid og sinkede. Axel Urup vilde have Tingene i Orden, inden han slog til. Han var en forsigtig Mand — en Forsigtighed, der vel ogsaa i nogen Grad hang sammen med hans Livsgærning, Fæstningsforsvar, der jo er af defensiv Karakter. Ikke for intet siges da ogsaa i en Indskrift paa hans Gravmæle, at siden Fabius (Cunctator) — Nølerens — Tid, har ingen været forsigtigere end han. Men alt kan jo overdrives!

Da han 8. Juni fik Ordre til at rykke ind i Halland, gjorde han intet ud deraf. Hele Maaneden gik, stadig følte han sig ikke stærk nok til at tage Offensiven. I København blev man utaalmodig, ikke mindst Kongen, der 8. Juli sendte Gunde Rosenkrantz til Helsingborg for at undersøge Forholdene og med udtrykkelig Befaling til Axel Urup om at lade afholde Krigsraad. Dette skete ogsaa 4 Dage efter, en Offensiv blev vedtaget og yderligere beordret udført 15. Juli. Har Axel Urup protesteret? Tre Dage efter kaldes han i al Fald til Kongen i København og den almindelige Mening var, at han var faldet i Unaade, hvad dog ingenlunde var Tilfældet.

Stillingen for den danske Hær var forøvrigt netop da truende nok. Allerede 17. Juli var Rigsdrosten Per Brahe med 3000 Mand rykket ind i Skaane for over Båstad at gaa i Retning af Engelholm mod den danske Avantgarde, der var samlet der, c. 3000 Ryttere under Kommando af Axel Urups Næstkommanderende, U. C. Gyldenløve.

Det kom her til nogle mindre Træfninger, der endte med, at Gyldenløves eensidigt sammensatte Korps maatte gaa tilbage til Helsingborg. Men Svenskerne ansaa selv Situationen for saa uholdbar, at de trak sig tilbage til Halland. Begge Parter havde gensidigt overvurderet hinandens Styrke. Snart efter rykkede Gyldenløve imidlertid atter frem mod Engelholm, hvortil ogsaa Axel Urup ankom. Dette betød dog ikke, at han nu følte sig klar til Fremrykning; han regnede med, at Hæren vilde være endelig samlet 4. August og da med fuld Krigsstyrke, naar forventede Forstærkninger var naaet frem.

I København ventede man stadig i Utaalmodighed paa, at der skulde ske noget, og 28. Juli havde Frederik III forklaret Axel Urup, at det var skadeligt for Landet og til Vanære for Kongen, at Hæren stadig laa stille.



Afb. 38. Axel Urup. Efter Maleri paa Belteberg.



Afb. 39. Den danske og svenske Lejr ved Engelholm 1657. G. Hoffmann. del. *Natm.'s Arkiv.*

Den forlængst vedtagne og befalede Offensiv skulde derfor snarest finde Sted. Den 2. Aug. fornyedes Opfordringen.

Men Forstærkningerne kom ikke frem til d. 4. Aug., og før Axel Urup kunde regne med dem, vilde han ikke rykke frem. Men nu var det Slut med Kongens Taalmodighed, og Axel Urup fik Befaling til — uden at afvente Forstærkningerne — at gaa til Angreb — dog først naar han fandt det belejligt.

Men det belejlige Øjeblik var ogsaa nær. Thi Per Brahe var atter, og denne Gang med c. 4500 Mand, rykket ind i det ulykkelige Nordskaane i Retning af Engelholm med Bropasset over den strategisk vigtige Rønneaa. Her havde Axel Urup samlet de Styrker, han raadede over, for at forsvare Overgangen over Aaen. Den danske Lejr laa Sydvest for Engelholm og 5. Aug. lod Axel Urup sin Hær rykke ud og stille i Slagorden. Under de paafølgende Skærmydsler hindrede han heldigt Svenskerne i at komme

over Aaen, samtidigt med at han lod Ingeniør Gotfred Hoffmann, der fulgte Hæren, opkaste betydelige Forskandsninger Vest for Byen⁴). Bag dem stod Hæren afventende, men intet skete og 13. Aug. trak Svenskerne sig tilbage over Hallandsaas (Afb. 39).

Banen var nu fri for Indrykning i Halland.

Allerede 15. Aug. faar Axel Urup af Frederik III Befaling til i Krigsraad at overveje, »hvorledes I eragter Fjenden kan gøres nogen considerabel Skade- og Indfald udi Sverige«. Der stilles Forstærkninger i Udsigt og man skal derfor undersøge, »paa hvilke Steder tjenstligt eragtes Fjenden at have stor Magt«. Dér kan bedst tilføjes ham Skade og Afbræk⁵). Imidlertid havde Hæren naaet en betragtelig Styrke efter at Forstærkninger, mindst et Par Tusinde Mand, endelig var naaet frem, samlet og ført af Oberst Knud Ulfeldt til Svenstrup, og Axel Urup kunde nu, den 18. Aug., rykke ind i Halland med c. 6000 Mand. Under stadige Smaakampe trak Svenskerne sig tilbage og Axel Urup begyndte at belejre Laholm. Skaane var nu sikret, man stod i Fjendens Land og laa foran en af hans Fæstninger. En dristigere, mere offensiv Aand bredte sig i Hæren og heri mener man, Knud Ulfeldt havde sin store Andel. Kongen nærede megen Tiltro til denne dygtige og patriotiske skaanske Adelsmand, der — til han sidst i September faldt for Fjendehaand — var en af denne Krigs ledende Personligheder.

Men et Tilbageslag kom. En forstærket svensk Hær rykkede frem og tvang Axel Urup til at opgive Belejringen af Laholm. Dette var dog tænkt som en kun foreløbig Foranstaltning, idet den danske Hær rykkede Nordpaa alene for at standse den fremrykkede Fjende. Mellem Laholm og Halmstad ved Genevad Bro pas kom det til en hidsig Kamp, et Nederlag for Axel Urup, forsaavidt som han, uden at kunne forcere Aaen her, maatte trække sig tilbage en halv Mils Vej (Afb. 40)⁶). Og her stillede han atter sin Hær i Slagorden, ventende paa et Angreb, der dog ikke kom. Paa den anden Side turde han ikke gøre Front baade mod Laholm og mod den svenske Undsætningshær. Forsigtig, som han var, førte han de samlede Tropper tilbage til Grænsen. At »conservere« en Hær til den afgørende Styrkeprøve hørte til Krigskunstens vigtigste Krav og maatte mane en Feltherre til at undgaa overilede Handlinger.

Der var da heller ikke hidtil sket noget foruroligende, for saa vidt som vore Styrker var intakte og Skaane stadig i vor Haand. I Begyndelsen af den følgende Maaned, September, tog den danske Hær Opstilling i Nordskaane ved Bolestad, atter ved en Overgang over Rønneaa, medens en svensk Hær, nu under Anførsel af Feltmarskal Gustav Otto Steenbock,

med c. 4350 Mand, satte sig fast 3 Mil derfra ved Örkeljunga, hvorfra Gyldenløve dog snart fordrev ham. Men alt da var begge Hære i ret jammerlig Tilstand af Udmattelse, Sygdomme og mangelfuld Forplejning.

Paa dansk Side var Tanken om et fornyet Angreb paa Sverige dog ingenlunde opgivet, og det ønskedes hektisk af Regeringen, saameget mere som Krigen paa den anden Front forløb uheldigt. Den 23 Septbr. sendte Kongen Repræsentanter for Rigsraadet til Hæren i Skaane for at gøre sig bekendt med dens Tilstand og Mulighederne for en Offensiv. »Med ikke ringe Forundring havde Hans Majestæt erfaret, at Fjenden igen var rykket ind i Skaane, da vore dog tilforn har haft ham paa Driften i Halland«. Skønt det erkendes, at Troppernes Tilstand ikke var den bedste, blev en Fremrykning besluttet, og 29. Septbr. brød Hæren op paa ny for at drage Fjenden i Møde paa hans egne Enemærker. Et Par Dage efter tog Hovedstyrken Opstilling ved Rytseholm (Rössjöholm). Her indfandt Kongen sig for personlig, som øverste Krigsherre, at følge Begivenhederne og 20. Okt. rykkede Hæren for anden Gang ind i Halland og frem over Lagaen.

Dagen efter kom det ved Kattarp Sø, et Pas Nord for Knærød, til en heftig Kamp. Den faldt heldigt ud for de danske Vaaben og ved Nattetid drog Svenskerne i al Stilhed bort fra Valpladsen til Smaalund. Axel Urup kunde rykke frem til Halmstad, hvor Kongen forlod Hæren efter atter at have overdraget Overbefalingen til Axel Urup. Men Opholdet foran denne Fæstningsby blev kun af kort Varighed. Den 21. Okt. saa Axel Urup sig nødsaget til at drage tilbage til Skaane. Tropperne var nu helt udmattede og blev beordret i et i høj Grad paakrævet Vinterkvarter. Med de svenske Styrker stod det ikke bedre til. Begge Hære var ukampdygtige, ja! Svenskerne havde faktisk opgivet Halmstad og efterhaanden endog Haabet om at kunne forsvare Halland. De følgende Maaneder forløb uden Krigshandlinger af Betydning paa den skaanske Front (Afb. 40).

Trods Frederiksoddes Fald og Tabet af den jyske Halvø regnede man ikke desto mindre i Begyndelsen af det nye Aar med en heldig Fortsættelse af Krigen. Endnu var ikke alt tabt.

Allerede i December 1657 var to Officerer, begge højt ansete Militære, den tyske General E. A. Eberstein og den i Angel fødte Hans Schack blevet knyttet til Danmark og snart blev Schack Sjælen i alt Forsvarsvæsenet vedrørende. I Overvejelserne over de forhaandenværende militære Muligheder rettedes Blikket selvsagt ogsaa mod de to Sundprovinser. Den 4. Jan. 1658 fik Axel Urup Befaling til at udtale sig om, hvorledes der kunde gaas frem i det tilstundende Foraar og en Maanedes Tid efter, 12. Febr. beordres han til Skaane, »der at tage Landets saavel som Fæstningernes Defen-



Afb. 41. Kampen ved Kattarp Sø. Efter Stik i Ligprædiken (Afb. 36).

sion i Øjesyn«. Viljen til fortsat Kamp gav sig ogsaa i Midten af Januar Udslag i Oprettelsen af et permanent Krigsraad, hvoraf Axel Urup blev Medlem. Dette Krigsraad, snart kaldet *Krigskollegiet*, skulde give Raad i vanskelige og tvivlsomme Situationer⁷). En saadan Institution havde været en Yndlingstanke hos Anders Bille, ja! ogsaa Christian IV havde ønsket den oprettet — nu først blev Tanken virkeliggjort. Blandt Medlemmerne var, foruden Axel Urup, de to nyantagne Generaler, U. C. Gyldenløve, samt en Del høje Officerer. Rigshofmesteren Joakim Gersdorf førte Forsædet. En af det nyoprettede Krigskollegiums Bestemmelser var, at Axel Urup fortsat skulde have Overkommandoen i Skaane, medens Sjællands Forsvar blev betroet Eberstein og Fyens U. C. Gyldenløve, der dermed, og sikkert til Axel Urups store Tilfredshed, blev fjærnet fra hans Side som Næstkomm-



Afb. 42. Fragment af Relief, med Fremstilling af Rytterkamp. Formentlig fra Gravmælet over Axel Urup i Frue Kirke i København. (Jvf. Afb. 41 og 44).

manderende. Imidlertid blev alle danske Forsvarsforanstaltninger gjort til Skamme ved Carl X Gustavs eksempelløse Sejrstog over Isen til Sjælland i Dagene fra 26. Jan. til 12. Febr.

Den 18. Febr. undertegnedes Præliminærfreden mellem Danmark og Sverige og første Svenskekrig var dermed faktisk forbi.

Den Del af denne ellers saa sørgelige Krig, der førtes Øst for Øresund, var endt uden Nederlag for de danske Vaaben og Æren herfor maa tilskrives Axel Urup, selvom han maa dele den med andre, særlig Knud Ulfeld, med hvem han havde et nært Samarbejde. Derimod var Forholdet mellem Axel Urup og den unge Gyldenløve ingenlunde det bedste. Det var to Temperamenter, der her stødte sammen — det iltre, impulsive og det forsigtige prøvende.

Krigen her var ikke blot endt uden Nederlag. Vel var det gaaet op og ned for den danske Hær, med vekslende Lykke, men, som den svenske Krigshistoriker A. Stille siger, »tilsidst havde Fremgangen afgjort syntes at være paa dansk Side. Nogen stor Sejr var ganske vist ikke vundet, men den svenske Hær havde ved det egentlige Felttogs Slut rømmet Halland og saa sig, i svækket Tilstand, indskrænket til en besværlig og vanskelig Defensiv«. Trods de store Krav Tidens allehaande Vanskeligheder stillede, maa Resultatet af Axel Urups Krigsførelse betegnes som anerkendelsesværdigt. Men den var langtfra afgørende nok til at veje op mod Tabene andetstede, der umuliggjorde det at forfølge de faktisk vundne Fordele, hvortil ikke mindst hørte, at Skaane og Blekinge som de eneste danske Landskaber, da Krigen sluttede, var ubesat af svenske Hære.

Og dog blev disse Landskaber ved den endelige Fred i Roskilde 26. Febr. 1658 Fjendens Bytte.

Der laa heri en moralsk Uretfærdighed, men Roskildefreden maatte ogsaa af andre Grunde ramme Axel Urup haardt. Den har ramt ham som Patriot, som Skaaning og som skaansk Godsejer, idet hans to Herregaarde blev beslaglagt af Sejrherrene. Let har det heller ikke været for ham at skulle aflevere sit skaanske Regiment til Svenskerne, der i Fredsbetingelserne havde stillet Krav om 2000 Ryttere.

Som skaansk Godsejer var Axel Urup nu stillet overfor Valget, om han vilde være dansk eller svensk. Han valgte Danmark og nægtede at aflægge Ed til den svenske Konge⁸).

Nu som før, sad Axel Urup fast i Frederik III's Gunst og Kongen giver ham ved denne Tid det Skudsmaal, at han »al kongelig Gunst, Hyldest og Naade fortjent og meriteret haver«⁹). Stadig hører han til Inderkredsen om

Kongen, og om dennes Velvilje vidner ogsaa det, at han kort efter Fredslutningen, 19. Marts, forlener ham med Dalum Kloster i Fyen.

Axel Urup var nu uden militær Kommando og slog sig ned i København i en Gaard, han ejede i Skovbogade. Der blev lagt stærkt Beslag paa ham, da Frederik III benyttede sig af hans gennem mange Kommissioner prøvede Forhandlingsævine og 29. Marts lod ham, sammen med Rigsraaden Peder Reedtz, deltage i Forhandlinger i København med Repræsentanter for den svenske Regering om en Ordning af Forholdet mellem de to Riger¹⁰). Ogsaa Axel Urups sociale og politiske Stilling som Indehaver af en høj militær Charge, som Medlem af Rigets Raad, hvis Betydning ganske vist var svindende, og af Krigskollegiet, maatte give ham megen Indflydelse i Mellemkrigsperioden, hvor det efterhaanden blev mere og mere vanskeligt at komme til Rette med Svenskerne, hvad ikke mindst Forhandlingerne i København viste. Da Sommeren kom, forstod flere og flere, at Krig kunde begynde igen naarsomhelst. Et Vidnesbyrd herom er en Betænkning fra Begyndelsen af Juni. Forfatteren kendes ikke — det kan være Schack, men det kan ogsaa være Axel Urup. Betænkningen indeholder et helt Program for Rigets fremtidige Forsvarsordning og præciserer Fæstningsforsvarets Betydning. Københavns Volde med Kastellet bør snarest gøres helt færdige, Kronborgs, Nakskovs og Nyborgs Værker bringes i Orden.

Ogsaa en gammel Tanke fra Frederik II.s Tid tages her op: Ribe skal befæstes¹¹). Een Ting synes givet. Axel Urup har i Mellemkrigstiden haft et nært Samarbejde med Hans Schack. Det er dem i Fællesskab, Kongen 11. Marts anmoder om at udtale sig om, hvilke Huse i Forstæderne udenfor Vester- og Nørreport, der kan blive staaende uden Skade for Fæstningen i Tilfælde af fjendtlig Attaque. De arme Borgere, hvis Huse maatte nedbrydes, skulde Axel Urup kalde til sig og forhandle med dem, hvorledes Sagen bedst kunde ordnes¹²). Og siden, 22. Juli, afkræves der de to Mænd en Betænkning om, hvorvidt »efter ordentlige Fortifikationsregler« Huse bør bygges i Kastellets Nærhed. Derimod foreligger ingen Vidnesbyrd om, at Axel Urup har haft noget med selve Fæstningsværkerne at gøre.

I Mellemkrigsperioden har han ikke virket som praktiserende Ingeniør — hvad i og for sig heller ikke er at vente. Men man er lejlighedsvis tyet til hans sagkyndige Raad.

Som ventet af mange blev Freden brudt med Carl X Gustavs Ankomst til Korsør 7. Aug. 1658 og paafølgende Marsch mod København, hvortil han naaede 4 Dage efter.

Om Axel Urups Forhold i den lange Tid der fulgte, til denne anden

Svenskekrig endte 26. Maj 1660, kastes kun et ret sparsomt Lys, dog tilstrækkeligt til at vise, at han hørte til de Mænd, hvem megen Myndighed og stort Ansvar var betroet. Alene det, at Krigskollegiet i Løbet af Belejringstiden blev en Art politisk Erstatning for det hensygnende Rigsraad, antyder Omfanget af den Indflydelse, han kunde øve.

Formentlig paa Krigskollegiets Foranledning blev hans første Hverv umiddelbart efter Fredsbrudet, sammen med Rigsraaden Otto Krag, at ile til Kronborg for at undersøge Fæstningens Tilstand og indsætte Oberst P. Beenfeldt som Kommandant. Her havde forøvrigt fra 4. Aug. Oluf Steenwinkel arbejdet paa haardt nødvendige Udenværker, projekterede af Gotfred Hoffmann¹³).

I København stod to Hovedopgaver for — Færdiggørelse af Befæstningen og Organisation af Forsvaret med Formering af militære Afdelinger. Voldarbejderne lededes af Konduktør og Voldmester Verner Lund, Stads-hauptmand Thuresen og den kgl. Bygmester Albertus Mathiesen. Anførelsen af de i al Hast formerede Korps blev — under Kongens Overkommando — betroet Axel Urup, U. C. Gyldenløve og Hans Schack, samt Joakim v. Breda — alle Medlemmer af Krigskollegiet. Arbejdet fordeltes saaledes, at Axel Urup overtog Ledelsen af de mere administrative Forretninger, Hans Schack blev Øverstbefalende. I Betragtning af sin Alder og Fortid kunde Axel Urup have gjort Fordring paa Førstepladsen, men loyalt gav han efter for Kongens Ønske om Schack som Øverstkommanderende.

Belejringen begyndte.

Samarbejdet indenfor Hærledelsen var ikke altid det bedste. Axel Urup støttede Schack under den Kritik af Ledelsen, der rejstes fra Gyldenløves og Borgerskabets Side, og med Gyldenløve tørnede han sammen i Anledning af de talrige, forøvrigt oftest heldige Udfald, som Gyldenløve holdt paa som nødvendige. Sit Temperament og sin Taktik tro vilde Axel Urup holde igen for at skaane Tropperne til den ventede Hovedstorm. Striden mellem dem kulminerede, da Axel Urup ved en Lejlighed, hvor ogsaa Gyldenløve var til Stede, advarede Kongen mod at udsætte sin dyrebare Person for Fare. Det var for meget for Gyldenløve, der paa Stedet udfordrede Axel Urup til Duel. Rigsraadet maatte lægge sig imellem og forlangte ham respekteret i sin Værdighed som Rigsraad¹⁴). Værre var, at den gode Vilje, den Fællesskabets Aand, der straks havde grebet Høj og Lav, ret tidligt syntes at skulde vige for Splittelse og gensidig Mistænkeliggørelse. Axel Urup fik det at føle. Han blev upopulær. Man gjorde ham ansvarlig for Fæstningsværkernes ufuldkomne Tilstand, ja! man beskyldte ham for Forrædderi. Hverken paa Gaden, paa Volden eller i sin Gaard var han

sikker mod Fornærmelser, endog af menige Soldater. Det Had, der efter den ulykkelige Krig havde rejst sig mod Adelen i Almindelighed og de adelige Officerer i Særdeleshed, ligesom levede op igen. Axel Urup maatte tilsidst, 4. Sept., klage til Frederik III over, hvorledes »han udi disse vanskelige Tider uforskyldt og usandfærdig udraabes og eftertales«. Men Kongen forsvarer ham varmt og giver ham det Vidnesbyrd, »at efterdi hans Troskab velbekendt er, ville vi hermed alle og enhver, af hvad Stand og Condition de være maa og kan, erindret og paamindet have, at de lader Hr. Axel Urup herefter for alle ærerørige og Skjeldsord være ubevaret«. Overholdes dette ikke trues med tilbørlig Straf¹⁵).

Belejringstiden slæbte sig hen. Natten mellem 10 og 11.. Febr. fandt Stormen Sted, men bag Byens Volde var alt forberedt til at tage imod den. Den afgørende Kamp blev udkæmpet om Volden ud for Løngangen. Her holdt Kongen selv til Hest og ved sin Side havde han Hans Schack og Axel Urup¹⁶). Ved Daggry var det farlige, med store Styrker paabegyndte Stormangreb afslaaet, og man kunde i alle Stadens Kirker takke,« for den Victorie, som Gud os igaar over vore Fjender forlente«.

Men Krigen var ikke dermed endt. Der skulde gaa mere end et Aar, inden Freden kunde sluttet. — Endnu holdt Svenskerne til i deres Lejr i Brønshøj og København maatte være paa Vagt, et nyt Stormangreb var ikke udenfor Mulighedernes Grænse. Stadig var Axel Urup rede med gode Raad og 18. April fik han da ogsaa af Frederik III Befaling til, med andre Generalspersoner »at besigtige de Pladser her for Fæstningen, som ere af størst Importance og derover deliberere, hvilke først udi nærværende Sommer behøves med Arbejde at forsikres eller forbedres«¹⁷). Det er de ældre Forsvarsværker langs Søterrænet, det gælder. Ogsaa paa anden Maade blev Axel Urup benyttet, som da han var med til, 10. Juli, at tilrettelægge den Undsætning til det da belejrede Nakskov, der desværre blev standset af Holland¹⁸).

De langstrakte og besværlige Fredsforhandlinger blev afbrudt i September og Udsigterne til en Fred — bedre for os end Roskildefreden — var stadig mørke, ogsaa fordi England og Holland gjorde Vanskeligheder. Sejren ved Nyborg 14. Novbr. gav imidlertid Kongen Haab om en Svingning i Stemningen i disse Lande til Gunst for os, og 15. Jan. 1660 lod han Axel Urup og Peder Reedtz henvende sig til de hollandske og engelske Gesandter med det for Øje at opnaa bedre Fredsbetingelser, først og fremmest Sundprovinsernes Tilbagegivelse til Danmark. Men hertil var Hollænderne uvillige. Dertil kom Sveriges uforsonlige Holdning og at vore Forbundsfæller, Brandenburg og Polen, pressede paa for at faa en Ende paa

Krigen. Skønt Krigskollegiet i sine talrige Møder efter 1. Febr. og under Kongens Forsæde, var tilbøjeligt til at fortsætte, maatte vi atter gaa til Forhandlingsbordet og 19. Marts gik Kongen med til, at de i September afbrudte Forhandlinger genoptoges¹⁹⁾. De skulde foregaa i Telte, stillede op mellem Københavns Volde og Lejren i Brønshøj. Fra dansk Side udpegedes, foruden Axel Urup, Rigsraaderne Oluf Parsberg og Peder Reedtz. Senere kom Hannibal Sehested til.

Den 26. Maj 1660 kunde Københavnsfreden sluttes — men uden at Haabet om Sundprovinserne gik i Opfyldelse.



Afb. 43. Carl X Gustav. Efter Medalje.
I Baggrunden Helsingør med Kronborg.
Statens historiska Museum, Stockholm.

AXEL URUPS SIDSTE AAR

I de bevægede Aar fra 1657 til 1660 havde Axel Urup gjort sin Indsats som Militær og Politiker. Hvorledes og hvornaar han erhvervede Titlen Generalfeltmarskal, som han bar ved sin Død, er ikke klart, kun at det staar i Forbindelse med hans Charge som Generallissimus 1657¹). Med Kommandostav i Haand var han afbildet paa Maleriet i Ottarp Kirke og paa Portrættet i Ligprædikenen.

Som Kendskabet til hans politiske Indstilling svigter, naar Talen er om ham som Rigsraadmedlem, gælder dette desværre ogsaa for de højdramatiske Maaneder efter Fredsslutningen, da hele det gamle politiske System sank i Grus. Under Stændermødet spillede han ikke nogen fremtrædende Rolle, men hvorledes var hans Syn paa Arveregeringens Indførelse 13. Okt., med paafølgende Kassation af Haandfæstningen? Med hvilke Følelser overværede han Arvehyldningen paa Slotspladsen 18. Okt., da han, med de øvrige Rigsraader, sad bænket paa den rødteklædte Tribune sammen med den høje kongelige Familie? Og hvilke var hans Tanker den Aften, to Dage efter, da han i Følge med Kongen, Hannibal Sehested, Sekretær Erik Krag og Kammerskriver Gabel gik ind paa Raadstuen foran Slottet og lod Rigsraadets Arkiv beslaglægge? Dette betød jo intet mindre, end at Rigsraadet ophørte at fungere som selvstændigt Organ²). Og hvorledes tog han Enevældens endelige Sejr 10. Jan. 1661 og senere Kongeloven af 1665?

Gerne vilde man kende nærmere til Axel Urups Stillingtagen til alle disse dramatiske, revolutionære Begivenheder. Af hans Deltagelse i Aktionen d. 20. Okt. sammen med Kongen og dennes intime Raadgivere, kan man maaske slutte, at han — i al Fald tilsidst — er gaaet ind for den radikale Regeringsforandring. Sin Natur tro har han vel loyalt bøjet sig for den nye Ordning og forligt sig med Kongens politiske Maal. Han var da ogsaa blandt de Rigsraader, Frederik III ønskede at beholde i sin Tjeneste og aflagde med dem, 7. Novbr. 1660, Ed til ham som *kongelig Raad*. Men som Tilfældet var med de fleste andre tidligere Rigsraader, var ogsaa

Axel Urups politiske Indflydelse fra nu af i Tilbagegang. Det blev andre og yngre Kræfter, der kom til at bestemme Udviklingens Gang. I Enevældens første »Ministerium« fik han ikke Sæde, ej heller i det ved den nye Kollegieordning skabte Statskollegium. Det skete først 1670³).

Og dog — som Vidnesbyrd om, at han endnu betragtedes som en Mand, man stod sig ved at regne med, blev han Medlem, Assessor, i to af de nyoprettede Kollegier — *Krigskollegiet*, der forøvrigt placeredes som det fornemste efter Statskollegiet og *Højesteret*, hvori optoges de gamle og nogle af de i November 1660 udnævnte nye Raader, samt et ligesaastort Antal Borgerlige — ialt 25. Højesteret blev saaledes det gamle Rigsraads sidste Tilholdssted⁴). Om hans Virksomhed i Højesteret vides, at han i Ulfeldtsagen 1663 afgav et afvigende Votum ved Domsafsigelsen, idet han gjorde Indsigelse imod, at den Anklagede ikke var stævnet⁵). Har han villet række en gammel Standsfælle — maaske en gammel Ven — en hjælpende Haand?

Næppe med større Begejstring havde Axel Urup indordnet sig under det nye Styre. Han følte sig utvivlsomt stærkt som Repræsentant for den gamle danske Adel, og adskilligt af, hvad han i disse Aar kom til at opleve, har maattet krænke ham, ikke mindst det, at mange af hans Standsfæller af den gamle Adel op igennem 1660'erne i ikke ringe Grad fik Kongens og hans Fortroliges Mistænksomhed at mærke. Personlig følte han sig tilside-sat ved Rangforordningen 1662, ja! han skal endog have truet med at ville rejse til Skaane — en i Betragtning af hans Fortid saare upatriotisk Handlemaade, som man vil have svært ved at forstaa⁶). En vis Position beholdt Axel Urup dog stadig indenfor ledende Kredse og i Febr. 1669 fik han, der dengang alt var svækket af Sygdom, Udnævnelse til *Geheimeraad*, hvilket dog kun betød, at Kongen forbeholdt sig, om fornødent, at tilkalde ham til Raadslagning. Sammen med 7 andre udnævnte aflagde Axel Urup Ed, foruden som Geheimeraad, tillige som Assessor i Statskollegiet og Højesteret. Dertil er dog at bemærke, at Axel Urup kun ses at have fungeret som Medlem af Statskollegiet fra 12. September til 20. December 1670⁷).

Som Medlem af Krigskollegiet har Axel Urup deltaget i de vigtige Beslutninger, der til 1663 gik ud paa at omdanne Hæren fra Krigs- til Fredsfod ved Oprettelse af en mindre staaende, hvervet Fredshær, medens den udskrevne Militis skulde træde mere i Baggrunden. Senere fra 1663 planlagdes bl. a. store Fæstningsarbejder og en Nyordning af den nationale Militis.

Vigtige Hverv var saaledes stadig betroet Axel Urup under den nye Kollegieform. Men uvilkaarligt spørger man, om han helt var gledet ud af *Beskæftigelse med Rigets Fæstningsforsvar*.

Efter Fredsslutningen 1660 blev det ham overdraget at rejse rundt i Landet og besigtige Fæstningsværkerne. Men umiddelbart efter Hjemkomsten *opgav han sine militære Hverv* og trak sig dermed tilbage fra en Menne-skealders uafbrudte Virksomhed som Fæstningsbygger og Officer⁸).

Tidligere er omtalt, at Axel Urup i Realiteten ophørte at fungere som Rigsingeniør 1657, da han overtog Ledelsen af den skaanske Hær — og ligeledes at intet Aktstykke fortæller om hans Tilbagetræden. Men ved Rundreisen til Rigets Fæstninger optræder han unægtelig, som om han stadig var Indehaver af Rigsingeniørembedet og det er tænkeligt, at han først efter denne Rejse *formelt* har opgivet dette, samtidig med sine øvrige militære Hverv.

Helt slap han dog ikke sit egentlige Felt, Fortifikation. I Sommeren 1661 ordnede han, sammen med sin Kollega i Krigsskollegiet, Officeren Otto Pogwisch, Glaciset foran Københavns Fæstningsværker⁹). Men praktisk Byggevirksomhed var han udelukket fra. Han var nu nær 60 Aar, hans Helbred var næppe det bedste og med Tilliden til ham som Fæstningsbygger var det øjensynligt ikke videre bevendt, uden ret Føling med de nye Tanker indenfor Fortifikation, som han var. Nu, efter Krigen, ønskede man en fuldt moderne indstillet Fæstningsingeniør, der kunde modernisere og videreudvikle vort hele Fæstningsforsvar. Hverken Axel Urup eller andre, ofte dygtige Ingeniører, der dengang var i dansk Tjeneste, fandt Naade for Regeringens Øjne og den Kapacitet, man ikke fandt herhjemme, søgte man derfor i Udlandet. Det blev den højtansete, da 37 aarige Hollænder Henrik Ruse. Efter at have faaet sine ret stramme Betingelser opfyldt, fik denne interessante Personlighed 11. Juli 1661 Bestalling som Generalkvartermester og Overinspektør over Rigets Fæstninger. Hans første Opgave blev en Modernisering af Københavns Kastel. For Axel Urup maa det have været svært at se en anden ombygge og videreføre dette hans eget Værk, men han havde dog den Tilfredsstillelse at blive Medlem af en Kommission, der 21. Juli 1661 beordredes til at undersøge Ruses Projekt til Ombygningen og ligeledes af en tilsvarende Kommission af 8. Septbr. 1666¹⁰). Helt havde man ikke glemt den gamle Rigsingeniør, der lejlighedsvis ogsaa kunde blive spurgt til Raads om Fæstningsanlæg i Norge¹¹).

Da Axel Urup efter Roskildefreden fik sine ilde mishandlede skaanske Godser tilbage, solgte han dem 6. Maj 1661 til sin Halvsøster Anne Beck og dermed var hans Forbindelse med Skaane definitivt brudt¹²).

Som forhenværende Godsejer havde Axel Urup 1658 slaaet sig ned i sin Gaard i København og her tilbragte han Resten af sit Liv. Utvivlsomt

har han taget sig Frederik III.s Død 9. Febr. 1670 nær, men alt tyder paa, at ogsaa den nye Konge, Christian V, var ham velvillig stemt.

Efterhaanden som Axel Urup nærmede sig de 70 Aar, blev han svagere og tilsidst gav Frederik III ham Tilladelse til at trække sig tilbage fra sine høje Hverv, dem han havde overtaget siden 1660. Kun »Rigens Raads Opvartning« beholdt han tilbage, siger Ligprædiken, og det vil formentlig sige Stillingen som Medlem af Statskollegiet eller som Geheimeraad eller begge Dele. Intet Under, at det bevægede, urolige og arbejdsomme Liv, han havde ført, maatte slide paa sin Mand. Axel Urup var blevet gammel og træt, hvad Ligprædiken ikke lægger Skjul paa: »Men som han udi højvigtige Sager og Rigens Affairs — udi hvilke han sine fleste Aar og Alder havde tilbragt og anvendt haver — ingen Flid eller Arbejde sparet Nat eller Dag — er han, efter megen udstanden Møje og Arbejde, som fornemlig saadanne Tidens vanskelige Conjunkturer og hans høje Bestilling i den militæriske Administration medførte, endelig med stor Legemssvaghed meget blevet behæftet, som med Alderdom, Tid efter anden, jo længere, jo mere vokset og tiltaget«.

Sidste Aar, Axel Urup levede, var han meget svag, selvom han stadig kunde færdes oppe. Naar Benene begyndte at svigte, kunde han sige, at dette var forklarligt nok, i Betragtning af, at han »i sin Ungdom og siden fremdeles i disse Rigers Tjeneste, med Frost og Kulde og andre besværlige Tilfælde, som det militæriske Livet medfører, meget ondt havde udstandet«.

DØD OG EFTERMÆLE

Udførligt beretter Ligprædiken om Axel Urups sidste Timer. Som altid i hine Tidens Ligprædikener lægges der ogsaa her stærk Vægt paa at fremhæve den Afdødes kristelige Sindelag og at han har forladt denne Verden med Bekendelse af sin Tro. Axel Urup var en alvorligt troende Kristen. Det er betegnende for ham, at han, efter at have overlevet den frygtelige Pest 1654, hele sit Liv igennem daglig istemte den gammeltestamentelige 90'de Salme: »Herre, Du est vor Bolig, stedse og altid«.

Axel Urup var en from Mand og Hofpræst Leth kunde med Tryghed skildre hans Afsked med Livet. I den Aand, hvori han havde levet, havde han ogsaa forberedt sig til Døden.

Den 14. Marts 1671 — det var ved Paasketid — havde han søgt lidt Rekreation ved en Tur ud paa Landet, men blev straks samme Aften syg, sov dog hele Natten, men vaagnede næste Morgen tidligt helt vel tilpas, »hvorved den velbaarne Frue sig hjærteligt glædede«. »Dersom jeg turde gaa fra Eder«, sagde hun til ham, »og I var tilfreds, da vilde jeg gærne gaa i Kirke og høre Passionsprædiken«. »Jeg skader Gud ske Lov slet intet det, I tør frygte for«, svarede hendes Husbond og bad hende selv om at gaa til Gudstjenesten. Imidlertid stod han op, og da Fru Sidsel kom hjem fra Kirken, fandt hun sin Mand i Samtale med hans gamle Medarbejder, Oberst Henning Quitzow.

Videre beretter Ligprædiken, hvorledes Axel Urup, efter at have taget Afsked med Obersten, efter sin daglige Sædvane gik ind i sit Kammer for at bede. Da han blev ret længe borte, blev hans Hustru ængstelig og bad ham atter komme ind i Stuen til sig. Han vilde dog blive noget længere, thi han havde endnu noget »at læse«. Snart vendte han dog tilbage til Stuen, hvor han gik frem og tilbage syngende en af sine Yndlingssalmer: »Naar jeg betænker den Tid og Stund, / som jeg af Verden skal fare, / mit Hjærte sig fryder saa mangelund, / som Fuglen ved Dagen den klare. Det er den Dag / som al min Klag, / min Sorrig og Jammer faar Ende: Til Glæde sød, / i Abrahams Skød, / kommer jeg fra dette Elende«.

Hans Tilstand forværredes og skønt han protesterede, lod hans Hustru gaa Bud efter hans Læge, Dr. Hendrik Mannecken, Kongens Hofmedicus, der dog ikke fandt noget særlig foruroligende. Han vilde dog komme igen hen paa Eftermiddagen.

Imidlertid gik Axel Urup til Sengs og — med Tanke paa Døden — bad han sin Hustru læse højt for sig Skærtorsdagsteksten med tilhørende Forklaring. Da hun havde gjort det, kaldte han hende hen til sig, klappede hendes Kind og bad hende ikke blive forfærdet over, hvad han nu vilde sige til hende: »I ved, jeg er en gammel, svag Mand, Jeg kan ikke vide, naar det behager Gud at kalde mig herfra. I ved og min Vilje og Manér, at jeg altid i mine Svagheder haver først for al Ting villet forlige mig med Gud«. Han beder hende derfor sende Bud efter Præsten, »thi det længes jeg inderligen efter«. Hans Hustru vil berolige ham. »Jeg tror, Gud skal spare Eder med mig, til vi begge kan følges ad«. Men Axel Urup gentager sit Ønske: »Jeg vil i Jesu Navn forlige mig med min Gud og paa det jeg kan desbedre være vis i min Sag, da vil jeg, det snarest ske kan, med det hellige og højværdige Alters Sakramente forsikkres om Guds Naade, om Syndernes Forladelse og min evige Salighed«. Sognepræsten ved Helliggeistkirke, Esaias Fleischer, blev da straks tilkaldt. Men den Syge blev svagere og Fru Sidsel sendte skyndsomt Bud efter de to Slægtninge, Søstersønnerne Joakim og Christian Bülow, desuden efter nogle adelige Damer, der stod Huset nær. Det lakkede nu mod Enden. Axel Urup tog Afsked med sin Hustru, »takkende hende meget kærligen for hver Dag, de havde levet til sammen saa meget et glædeligt, kristeligt og yndigt Ægteskab, som ikke kosteligere eller ønskeligere kunde være«. Da han saa, hvor bedrøvet hans Hustru var og hvorledes hun klamrede sig til et umuligt Haab, vilde han trøste hende »i hendes store Bedrøvelse over denne uformodede Skilsmisse« og han gør det med disse skønne Ord: »Jeg finder intet Ondt til Døden, men om Gud vil gøre Skilsmisse, da tager alting af Gud med Taalmodighed, han skal trøste og styrke Eder«. Og han føjede til, at naar hun siden tænkte paa ham, skulde hun glæde sig over, hvorledes han var befriet fra »saa meget ond en Verden«, for at leve i Glæde og Salighed i Guds Rige, hvor de engang skulde genses.

Den Syge laa nu stille hen i Bøn, forberedende sig paa Afslutningen. Atter ønskede han Præstens Nærværelse og modtog Alterets Sakramente, medens, foruden hans Hustru, ogsaa hendes Broderdatter, Jomfru Ingeborg Grubbe, der var som en Datter i Hjemmet, og andre fornemme Godtfolk stod hos. Efter at være berettet takkede han Gud, at han var værdig at nyde Nadveren og for hvad den indebar, »og nu, sluttede han, venter jeg efter intet andet end Himmeriges Glæde«.

Det var klart, at der nu ikke var langt igen og Slægt og Venner samledes om Sygelejet. Svagheden tog til. »Dødens Angst begyndte at angribe den salig Herre, men han blev fast i Bønnen, han blev tro indtil Enden« og idelig gentager hen Ordene »Herre, i dine Hænder befaler jeg min Aand, Du forløste mig, Herre, Du trofaste Gud«.

Det blev hans sidste Ord.

Da var Klokkeren 5 Aften d. 15. Marts 1671.

Forberedelserne til Axel Urups Bisættelse stod nu for.

Under Frue Kirkes nordre Koromgang blev muret en hvælvet Gravkælder, med Plads til to »fuldkomne« Kister¹). Her skulde begge Ægtefæller hvile.

Bisættelsen fandt Sted 6. April og Axel Urups Ligbegængelse formede sig paa storslaaet Maade, med al den Pomp og Pragt Datidens elskede ved slige Lejligheder, naar en af denne Verdens Store stedtes til Hvile. Der udfoldede sig da et Ceremoniel, hvilende paa meget gamle Traditioner for adelige Begravelser. Et dystert, men pompøst Skuespil, med Sort som Hovedfarve, blev opført, sat i Scene af Folk med Sans for stærke Virkninger, og fuldt af Symbolik og Sindbilledtale, hædrende over al Maade for den Afdøde, derfor trøsterigt for de Efterlevende.

Højtideligheden begyndte allerede Formiddagen Kl. 9. Medens alle Stadens Kirkeklokker stemte i, samledes et mægtigt Følge, Regeringens ledende Mænd, civile som militære, fremmede Magters Gesandter, foruden en stor Skare adelige Mænd og Kvinder, Gejstlige og Borgere.

Først Kl. 12 kunde Processionen sætte sig i Bevægelse, ordnet af den dertil udsete Processionsmarskal, og i ikke mindre end 7 Afdelinger.

I Spidsen red et Kompagni Kavallerister paa 100 Mand under Major Monchan, derefter kom 2 Kompagnier Fodfolk, 200 Mand, og umiddelbart efter dette anselige militære Opbud, Processionens første Afdeling, fulgte et ejendommeligt Optog.

I Spidsen Paukeslagere, med Pauker overtrukne med sort Klæde, og 12 kgl. Trompeter, hvis Instrumenter ligeledes var sortbetrukne. Derefter for sig selv en Rytter i fuld Kyrads, ridende paa en »vel udstafferet Hest, Frydehesten, med Plumager og adskillige Slags kulørte Baand«. Bag ham skred frem i Række efter hinanden, først 2 Officerer med 2 erobrede svenske Standarter, derefter en Officer med Blodfanen, videre en Sørgehest behængt med Vaaben, ledet af to Betjente, derefter igen to Sørgeheste, ledet af to Betjente og to Betjente førende en Hest med sort Fløjelsdække og derover et hvidt Atlaskeskors. Efter dette Optog med Sørgeheste fulgte

en Officer »bærende Frydefanen«, og endelig en Officer med »den store Sørgefane«. Alle bar lange sorte Sørgekapper. Dette var Processionens anden Afdeling.

Derefter fulgte Vor Frue Skoles Rektor, den gamle, højtfortjente Mag. Jørgen Ejlertsen, med hele Skolen. 16 af de ypperste Disciple, formentlig Mesterlektianerne, var iført Sørgeklæder og bar Vokslys med florumvundne Vaabenskjolde.

Nu først, efter tredje Afdeling, men midt i det hele lange Optog, kom det egentlige — Afdødes Kiste med Ledsagere. Forrest Processionsmarskalken med sin florumvundne Stav, bag ham tre Fændriker, bærende Afdødes Kommandostav, det Urupske Vaabenskjold og Elefantordenen paa Fløjelspuder. Nær Kisten gik en Skare unge Adelsmænd, der skiftedes til at bære den. Kisten var anbragt under en Baldakin med Fløjlsdække og hvidt Atlaskeskors og bares af fornemme Borgere, medens 10 Underofficerer bar Standarter med Afdødes Vaabenskjolde. Ingen kunde være i Tvivl om, hvem der her bares til Graven.

Som naturligt var fulgte nu, som femte Afdeling, Slægten, ledsaget af Gesandterne, de civile og militære Standspersoner, efter dem Københavns Præsident, med Bystyrets Mænd, Universitetets Professorer og fornemme Borgere. Dette Optog indledtes og sluttedes af en Marskal.

Først nu skred Enken frem, »den højtbedrøvede Frue«, ledet af to Kavallerer og hende fulgte Kvinderne — Slægtninge, Hoffets Damer og adelige »Sørgefruer«.

Processionen sluttede af med to Kompagnier til Fods af »Hs. Excellence Rigsfeltherrens Regiment« og 1 Kavalerikompani.

Efter at man var naaet frem til Kirken — da endnu den gamle skønne gotiske Bygning, med Koromgang og Kapeller — og medens de militære Afdelinger tog Opstilling udenfor Kirken, blev Kisten baaret ind og anbragt i Skibet, udfør Prædikestolen. Den højtidelige kirkelige Handling kunde begynde. Før Prædiken skiftede Skoledisciplene, Trompeterne og Paukeslagerne med Sang og Musik. Derefter fulgte Hofprædikant Hans Leths, efter Tidens Skik, saare lange og vidtløftige Tale, spækket med Citater fra saavel det gamle som det nye Testamente. Da Hofpræsten sluttede, tog Axel Urups gamle Værkfælle, Erik Krag til Bramminge, »med synderlig Veltalenhed« Ordet og skildrede den Afdødes Indsats.

Atter fulgte Sang og Musik og nu bar unge Adelsmænd Kisten ned i Gravkælderens, medens 9 Kanoner, opstillede paa Kirkegaarden, og Ryttere og Musketterer afskød Æressalver.

En vemodig Handling hørte til — uundgaaelig ved Axel Urups Begrav-

velse — thi »saasom han var den allersidste af Navnet i Mandslinie, blev tillige med ham alle hans Vaaben og Insignia i Graven nedlagte«²).

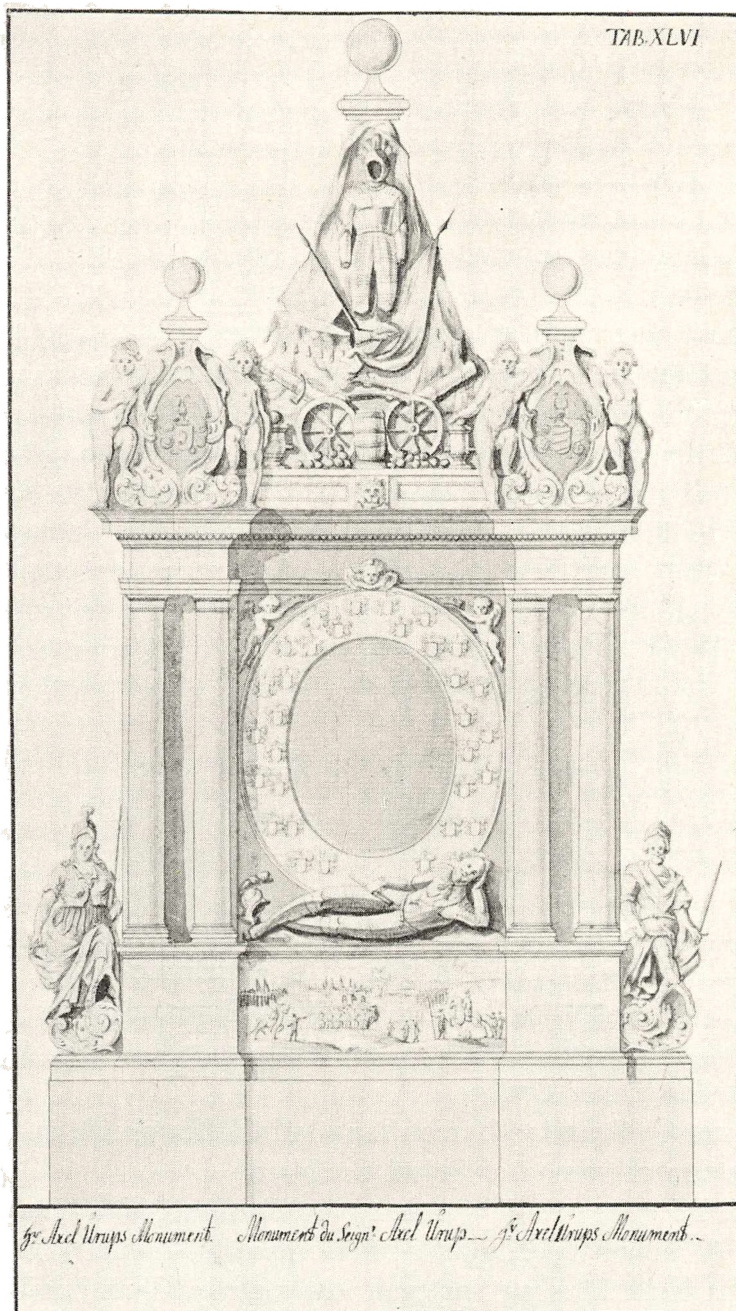
Det var saa aabenbart Krigeren — den højadelige Generalfeltmarskal, selve Sørgeprocessionen havde hædret og berømmet. I Talerne i Kirken var det mere Mennesket, Axel Urup, hans Personlighed og hvorledes han, som »en oprigtig, trofast og behjertet Kongens Mand« havde gjort Fyldest i høje Embeder og Bestillinger — ogsaa i Fredens Tid.

En første Pligt for de Efterlevende — her Fru Sidsel Grubbe — var at sørge for et Gravminde over den Afdøde, der synligt for alle kunde fortælle Efterverdenen om hans Betydning og Fortjenester. Det var Eftermælet, det gjaldt at sikre for al Fremtid. Dette kunde ogsaa ske ved at lade Ligprædiken og andre rosende Udtalelser trykke og Fru Sidsel Grubbe sørgede da ogsaa skyndsomt for et saadant Mindesmærke i Form af en statelig Foliant.

Tiden ved 1671 var vor ældre Baroks første Blomstringsperiode — i Kunsten med Forkærlighed for et levende bevæget Indhold indenfor en stram kompositionel Ramme. Det er tillige den latinske Humanismes Tid, hvor det menneskelige iklædes et sprogligt og allegorisk Kostume, hentet fra Antiken, særlig den bedst kendte, den romerske. Typisk for Smagen og Manéren — og for det overdrevne, voldsomme — er allerede Ligprædikens kobberstukne Portrætfremstilling, med Brystbilledet af en beskeden, ligefrem Mand omgivet af larmende allegoriske Figurer — Mars og Pallas Athene. Øverst blæser Fama Axel Urups Ry ud over den hele Verden. Pallas, al intelligent Gærnings Gudinde, holder en Tegning med en Fæstningsplan. Til Krigsgudens Virksomhed hentyder Portrætfodstykkets Billede af Kampen ved Kattarp Sø.

Gjaldt det meget fornemme Folk, var det dengang ikke tilstrækkeligt med en Sten over Graven. Der krævedes mere — et særligt Mindesmærke, et Epitafium. Men det statelige Marmorepitafium, hans Enke rejste, er ikke mere til. Kirkens Ødelæggelse 1807 har tilintetgjort dette, som næsten alle Gravminder fra Kirkens store Fortid. Da Epitafiet 1673 blev stillet op, vakte det megen Beundring som det første store monumentale Gravmæle i Frue Kirke. Og monumentalt har det været og virket, holdt i Tidens udtrykfulde Barokmanér, omend ret behersket i sin Stil. Efter Tidens Skik var ved Epitafiet anbragt Faner, her de fra Svenskerne erobrede.

En massiv Underbygning bar det egentlige Mindesmærke, komponeret med et bredere Midtparti og smallere, risalitagtigt fremspringende Side-



Afb. 44. Axel Urups Epitafium i Frue Kirke. I. Thura del.

partier med dobbelte, toskanske Søjlestillinger. Til denne traditionelle portalagtige Tredeling svarede de tre Topstykker, hvoraf det midterste dominerede de lavere over Sidepartierne. Underbygningen var bred nok

til at give Plads til to Sidefigurer. I dette Værk er af Kunstneren nedlagt al den Viden om de kompositionelle Regler, Tidens strænge Ordensbegreb fordrede respekteret, hvoraf de vigtigste var Overholdelse af Symmetriaksen og de rette lodrette af vandrette Delinger — Arven fra Renaissance, men skarpere markeret af Barokken.

Alt dette er Epitafiets almene Tidspræg. Hvad her særligt interesserer, er imidlertid, hvad det søger at fortælle os om den Mand, til hvis Hæder og Ihukommelse det er skabt. Det taler baade i Billeder og Ord. *Billedtalen* lyder først og fremmest til os fra Midtfeltet. Nederst, paa Plinten, er i Relief fremstillet en Kampscene — Sejren ved Kattarp Sø — og herfra stammer antagelig det bevarede Brudstykke med Rytterkamp. I Hovedfeltet hviler Axel Urup i fuld Rustning, formentlig i Legemsstørrelse. Han støtter sig paa venstre Arm, i højre Haand holder han Marskalstaven; Hjelmen hviler ved hans Fødder, saa der bliver Tale om en Portrætfigur. Bag ham en hædrende Indskrift i oval Ahneramme, foroven prydet med Engleattributter. Overbygningen med de tre Topstykker er i sig selv et dekorativt-ornamentalt Pragtnummer. Midtpartiet med lutter krigerske Emblemer, Sidepartierne med Vaabenskjolde i rige ornamentale Cartouscherammer og støttet af Genier.

Paa let fattelig overbevisende Maade beretter dette Mindesmærke om en Adelsmand og Kriger. Sidestatuerne understreger tillige yderligere, at her hviler en Pallas Athenes og Mars Søn — en Fortifikationsofficer, for hvem Krig var Videnskab. Men een Ting undrer unægtelig — i dette som i saa mange af Datidens ellers saa veltalende Mindesmærker — at i al denne Billedtale er der faktisk ikke den fjærneste Antydning af, at her hviler en kristen Mand. Det er helt og holdent præget af Humanismens Verdslighed, i dens ufolkelige latinske Dragt og overeksponerede Baroktale. Og ikke meget anderledes virker *Ordene*.

Ahnetavlens Ovalramme bar en lang latinsk Indskrift, suppleret med en hædrende Omtale ogsaa af Sidsel Grubbe:

»D. O. M. Til evigt Minde om den berømmelige Helt (Heros) Hr. Axel Urup, Herre til Belteberg, Ridder af Elefanten, tre danske Kongers, Christian IV.s, Frederik III.s og vor egen »Augustus«, Christian V.s fortrolige Raadgiver og ubestikkelige Assessor i Højesteret, Generalfeltmarskalen, den uforfærdede General til Fods og til Hest, samt den aarvaagne Befalingsmand og Styrer af overmaade mange Fæstninger og Len, ganske vist den sidste af den ædle Urupske Stamme — men ved sine Fortjenester og Udmærkelser lettelig den første — han som altid tilsidesatte sine og sin Families Fordele og derfor forlod hvert af de Embeder, han gennem 44 Aar beklædte

i Fred og Krig og med den største Klogskab, Tapperhed og Udholdenhed, rigere ikke paa Gods, men paa Berømmelse. Sit Fædreland frelste han med Berømmelse dels fra den grumme svenske Krig, og navnlig Halland ved Kattarp Sø, og tillige styrkede han det ved sine Raad og Befæstningsanlæg. Og ved sin Bortgang efterlod han i Mangel paa Afkom sit Navns udødelige Ry i de dødeliges Hjerter, idet selv Misundelsen gav fortabt, hin Misundelse, over hvilken han i Sandhed fejrede stor Triumf«.

Indskriftens eneste, omend ikke uvæsentlige Vidnesbyrd om, at den gælder en from Kristen er Overskriften D. O. M. — Deo optimo maximo.

Og derefter: »Den berømmelige Frue, Cecilie Grubbe, i 36 Aar forenet med sin berømte Mand i et usædvanlig kærligt Ægteskab, mod Syge og Fattige overmaade gavmild og, for at ikke et saadant Lys skulde slukkes i Enkestandens Mørke, kgl. Opdragerinde hos de Danskes høje Fyrste, Frederik III(?)«.

Efter Monogrammet M. H. P. C. A. C. følger Angivelse af Fødsels- og Dødsaar og -dage og endelig: »Her hviler en Feltherre og Rigsraad. Forsigtigere har, siden Fabius' Tid, ingen været«.

Indskriften fortsætter med Hustruens Fødsels- og Dødsaar og -dage og følgende Ord: »Det Store klæder de Store og Cæcilie Grubbe, de Fattiges Moder, var i høj Grad sin Ægtefælle værdig«.

Epitafiet over Axel Urup er — og ganske som Datiden ønskede det — først og fremmest et Æreminde.

Paa Gravstenen stod, kort og fyndigt:

Her hviler den berømmelige og velbyrdige Herre, Hr. Axel Urup, som uden Stands trofast tjente tre Konger med Raad og Vaaben, med sin kære Hustru, den berømmelige og velbaarne Frue Cecilie Grubbe³).

Mesteren for dette storslaaede Epitafium kendes ikke. Kan man slutte fra det bevarede Relieffragment, har han ikke været nogen helt ringe Kunstner. Der var dengang to Billedhuggere af Kvalitet i Danmark, Lambert v. Haven og Hans Steenwinkel d. Yngste. Det kan være en af dem, maaske snarest Steenwinkel. Med Thomas Quellinus spirituelle Værker fra Aarhundredets Slutning har det intet tilfælles.

Det følte af Samtiden, at med Axel Urup en betydelig Mand var gaaet bort, en tro Statens Tjener. Det gav sig et monumentalt Udslag allerede i den pragtfulde, højofficielle Ligbegængelse, det markeredes yderligere i Epitafiet, der manede til Ihukommelse af den Afdøde. Men ogsaa i Samtidens Vidnesbyrd i Skrift — paa Prosa og Vers, paa Dansk og Latin — fæstnedes Axel Urups Eftermæle. Vel var han ikke blandt de ypperste i

sin Samtid, men han var en Mand, man ikke kan tænke sig denne Samtid foruden.

Da han døde, vidste man da ogsaa meget vel, hvem han var, og hvad han var værd, selvom han ikke i politisk Betydning og Indflydelse kunde maale sig med Mænd som Anders Bille, Corfitz Ulfeldt, Hannibal Sehested eller den unge Peder Schumacher, for blot at nævne nogle af de mest fremtrædende Personligheder i Datidens Historie. Der stod heller ikke nogen Glorie af Æventyr om denne stilfærdige, tilbageholdende, i det Ydre saa uanselige Mand, der var uden paagaende Ærgerrighed og snarere synes at have faaet sine høje officielle Hverv tildelt end selv have efterstræbt dem.

For kommende Slægtled gled han snart saa temmelig ud af Bevidstheden, selvom T. de Hofman i sin *Portraits historiques* 1742 og C. A. Rothe i *Brave danske Mænds Eftermæle* 1753 giver Skildringer af hans Levnet. I Nutidens historiske Arbejder har han kun faaet ringe Plads, selvom hans Navn nævnes. Han er gledet ind i sin Tids historiske, herskende Millieu som een blandt flere.

Og dog fortjener Axel Urup at mindes som en af Tidens bedste Mænd, og han gør det først og fremmest som Fæstningsbygger og Byplanlægger. Medens hans øvrige Gærning som aktiv Officer og som Politiker hører Fortiden til — paa dette tekniske Dobbeltomraade lever hans Værk, trods senere Tidens Forandringer, videre i Ny København med dets Kastel og i Fredericia. Paa smuk Maade vidner disse Anlæg den Dag i Dag om ham som Ingeniør. Hørte han end ikke til de banebrydende indenfor sit specielle Fagomraade — hans Indsats her repræsenterer dog Datidens bedste europæiske Traditioner, tilpassede danske Forhold, og en Række yngre Ingeniører er som hans Undergivne blevet oplært af ham. Som eneste danske Mand hører han naturligt hjemme i Rækken af de store Fæstningsingeniører og Byplanlæggere i det 17. Aarhundredes Danmark — Hollænderne Johan Semb, Abraham de la Haye, Henrik Ruse og Jobst v. Scholten.

HENVISNINGER

FORKORTELSER

- C. C. D.: V. A. Secher: Corpus Constitutionum 1558-1660, 1887-1918.
C. IV.: Vilh. Lorenzen: Christian IV's Byanlæg og andre Bybygningsarbejder, 1937.
D. M.: Danske Magasin.
E. B.: C. F. Bricka og I. A. Fridericia: Christian IV's egenhændige Breve, 1887-89 ff.
Hirsch: Danske og norske Officerer. Det Kgl. Bibliothek.
K. B.: Kancelliets Brevbøger.
K. D.: O. Nielsen: Københavns Diplomatarium I-VII, 1872-86.
R. S. H.: Kr. Erslev: Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Christian IV's Tid.

INDLEDNING

¹⁾ Jvf. Vilh. Lorenzen: Christian IV's Byanlæg 1937, p. 24 ff. Samme: Vore Byer I, 1948, p. 95 ff.; II, 1952, p. 116 ff.

OPVÆKST OG LÆREAAR

¹⁾ P. v. Møller: Halländska Herregårdar.
²⁾ Dmsk. Adels Aarb. 1932. ³⁾ H. Leth: Ligprædikenen over A. U. 1672, p. 116. ⁴⁾ D. Adels Aarbog III, p. 52. — D. Mag. 4 R. IV, p. 16. ⁵⁾ Gengivne i Dmks. Adels Aarbog, 1922, p. 460. ⁶⁾ Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660, 1885, p. 54. ⁷⁾ H. Leth: Anf. V., p. 116 f. ⁸⁾ Danske Samlinger VI, p. 354 f. — E. B. IV, p. 23. ⁹⁾ E. B. II, p. 298. ¹⁰⁾ H. Leth: Anf. V., p. 117 ff. — Jvf. Rektors Program s. St. ¹¹⁾ Daniel Speckle: Architectura von Festungen 1589. ¹²⁾ Daniel Heinsius' Ligprædikenen, 1625, p. 31. ¹³⁾ H. Glarbo i Hist. Tidsskrift 9 R., IV, p. 221 ff.: Studier over de adelige Udenlandsrejser 1560—1660. — Samme: En Adelsskole i det 16. og 17. Aarh., 1920. ¹⁴⁾ Hirsch. anf. V. ¹⁵⁾ K. B. pass. D. Adels Aarbog, 1932, p. 178. — P. von Møller: Anf. V., p. 69. ¹⁶⁾ Munthe: Kungliga Fortificationens Historia, II, 1902, p. 214. ¹⁷⁾ Axel Larsen: Kejserkrigen, 1896, p. 50, XXIV, Bilag 13. — Hirsch. D. Adels Aarb. 1932. ¹⁸⁾ Axel Larsen: Anf. V., p. 160. ¹⁹⁾ K. G. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Dmk. i 17. og 18. Aarh. I, 1909, p. 83. ²⁰⁾ Efter H. Leth: Anf. V., p. 120 var det Holger Rosenkrantz.

KONGELIG INGENIØR

¹⁾ V. L. i C. IV, p. 32 f. — K. B. ^{25/9} 1626. ²⁾ E. B. VII, p. 44. ³⁾ K. B.: ^{7/2} 1627. ⁴⁾ E. B. II, p. 126 f.

⁵⁾ K. B.: ^{24/1} og ^{23/2} 1628. ⁶⁾ Kbh. fra Bispelid til Borgertid, 1947, p. 77. ⁷⁾ K. B.: ^{15/10} 1628. ⁸⁾ K. B.: ^{20/7}, 1633. ⁹⁾ K. B.: ^{27/12} 1629. ¹⁰⁾ V. L. i C. IV, p. 32. ¹¹⁾ K. B.: ^{20/12} 1631. ¹²⁾ V. L. i C. IV, p. 30 f. ¹³⁾ V. L. i C. IV, p. 56 f. — Jvf. samme: Vore Byer II, p. 84 f. ¹⁴⁾ Kr. Erslev: Rigsraadets og Stændermødernes Historie II, p. 198 f. ¹⁵⁾ Jvf. Rockstroh i Smlgr. t. jysk Hist. og Top. 3 R IV, p. 293. ¹⁶⁾ V. L. i C. IV, p. 24, 125 ff. — E. B. II, p. 315 f. — K. B. ^{27/12} 1629. ¹⁷⁾ E. B. II, p. 265 f. ¹⁸⁾ R. S. H. II, p. 242. ¹⁹⁾ K. B. ^{2-3/8} 1630. ²⁰⁾ Jvf. V. L.: Vore Byer II, p. 308 ff. ²¹⁾ A. C. Widerberg i: Frederikstad, udg. av Riksantikvariet, 1934, p. 25 ff. — W. H. S. Schücking: De oude Vestungswerken van Nederland, 1941, p. 16 ff. — Samme i: Oudheidkundig Jaarboek, 1937: Over den ouden Vestingbouw in Nederland 16., 17. og 18. eeuw, p. 5 ff. — Jvf. A. Freitag: Architectura militaris, Udg. 1635 i Det Kgl. Bibliothek. ²²⁾ Jvf. V. L. i C. IV, p. 127 ff. — Samme: Vore Byer II, p. 160. ²³⁾ K. B.: ^{31/7} 1630. ²⁴⁾ Jvf. V. L. i C. IV, p. 364 ff. ²⁵⁾ R. S. H. II, p. 271. ²⁶⁾ E. B.: II, p. 343. ²⁷⁾ K. B.: ^{18/8} 1631. — C. C. D. IV, Nr. 411 og 412. — Jvf. C. Danckwerth: Neue Landesbeschreibung d. zwei Herzogthümer, 1652, p. 155. ²⁸⁾ E. B. III, p. 15, 17. ²⁹⁾ E. B. II, p. 349. ³⁰⁾ R. S. H. II, p. 293. — E. B. III, p. 8. ³¹⁾ E. B. II, p. 354 f. ³²⁾ Rockstroh: Anf. V, I. 91. ³³⁾ Samme: I, p. 93. ³⁴⁾ K. B.: ^{22/4} 1633. ³⁵⁾ V. L. i C. IV, p. 135. ³⁶⁾ K. B.: ^{22/4} 1632, ^{11/4} 1633. — E. B. III, p. 10. ³⁷⁾ K. B.: ^{22/4} 1633. ³⁸⁾ S. St.: ^{2/9} 1634; ^{2/2} 1635. ³⁹⁾ K. B.: ^{28/3} 1635. ⁴⁰⁾ S. St.: ^{21/5} 1635. — K. C. Rockstroh i Hist. Tidsskr. 8 R. II, p. 344 f. ⁴¹⁾ K. B.: ^{4/2} 1636. ⁴²⁾ K. B.: ^{27/5} 1637. ⁴³⁾ K. B. ^{16/4} 1637; ^{18/8} 1637. ⁴⁴⁾ E. B. III, p. 330, IV, p.

161. ⁴⁵⁾ K. B.: ^{28/5} 1638. ⁴⁶⁾ K. B.: ^{2/2} 1635. ⁴⁷⁾ V. L. i C. IV, p. 367. ⁴⁸⁾ E. B. III, p. 401. ⁴⁹⁾ K. B. pass. ⁵⁰⁾ Lassen: Aktstykke til Københavns Befæstnings Historie, 1855, p. 156. ⁵¹⁾ Jvf. E. Dyggve: Om Store Mariendal og Metodik i Architekten 1919. ⁵²⁾ I Johan Semp's Kontrakt om Christianshavn 1617, er Alenen lagt til Grund. — Lassen: Anf. V., p. 124 ff. ⁵³⁾ Rigsarkivet: Regnskaber for Christianspris ^{1/5} 1647—^{1/5} 1648. ⁵⁴⁾ V. L. i C. IV, p. 135 f. — Samme i: Vore Byer II, p. 83 f. ⁵⁵⁾ V. L. i C. IV, p. 117 ff. — Kort i Krigsarkivet, Stockholm. ⁵⁶⁾ K. B.: ^{22/4} 1633; ^{23/4} 1632.

PRIVATE FORHOLD

¹⁾ Medd. fra Geheimearchivet, 1872, p. 197. ²⁾ K. B.: ^{27/3} 1635. ³⁾ Birket Smilh: Leonora Christina, Grevinde Ulfeldts Jammersminde, 1885, p. 281, 283 ff. ⁴⁾ L. Bobé: Charlotte-Amelie, 1948, p. 14. — Kirkeh. Smlgr. 4 R. III, p. 720. — E. Marquard: Kgl. Kammerregnskaber, 1918, p. 313. ⁵⁾ D. Mag., 4 R. IV, p. 68. ⁶⁾ D. Mag. 5 R. I, p. 164. ⁷⁾ D. Mag., 4 R. IV, p. 77. ⁸⁾ K. B.: ^{23/3} 1624, ^{23/7} 1624, ^{23/2} 1626, ^{13/7} 1636, ^{8/4} 1636. ⁹⁾ K. B.: ^{13/5} og ^{14/10} 1637 m. fl. St. P. v. Möller: Anf. V., p. 69. ¹⁰⁾ K. B. pass. ¹¹⁾ V. L.: Frue Kirke, 1927, p. 68. — Hist. Tidsskrift III, p. 463. ¹²⁾ D. Mag. 3 R. II, p. 118 f. ¹³⁾ Formentlig Kopi efter Original skænket til Ottarp Kirke af Sidsel Grubbe som Enke, for at ogsaa Sognekirken kunde have et Minde om hendes Mand, da baade han — og hun senere — blev begravet i Frue Kirke i København. Svenska Slott och Herresäten i Skåne p. 449. ¹⁴⁾ Smlgr. t. Skånes Hist., 1872, p. 52 f. — V. L.: Studier i dansk Herregaardsarkitektur, 1921, p. 101. ¹⁵⁾ K. B.: ^{9/6} og ^{1/7} 1636; ^{18/1} 1637. ¹⁶⁾ D. Mag. 5 R. I, p. 165. ¹⁷⁾ K. B.: ^{13/5}, ^{22/8} og ^{27/8} 1637; ^{9/8} 1638. ¹⁸⁾ Rigsarkivet. Axel Urups Privatarkiv. Mulig var denne Joakim Beck identisk med hans Halvbroder, kaldet Jokum Beck. ¹⁹⁾ K. B.: ^{9/3} 1630; ^{20/7} 1633; ^{16/9} 1635. Th. Wählin: Studier i Bosjöklosters Historia, p. 256. ²⁰⁾ Vilh. Lorenzen i Danske Herregaarde ved 1920, III: Rodslet. D. Mag. 5 R. III, p. 251. ²¹⁾ O. Blom: Kristian IV's Artilleri, 1877, p. 28 ff. — K. B. ^{16/9} 1635; D. Mag. 4 R. IV, p. 77. ²²⁾ C. F. Bricka: Dansk biogr. Lex. — Bryllupet med Else Grubbe fandt Sted 11. Juli 1629. D. Mag. 4 R. IV, p. 79. ²³⁾ K. B.: ^{9/6} og ^{1/7} 1636. ²⁴⁾ Danske Smlgr. VI, p. 354 ff.

RIGSINGENIØR

¹⁾ Statsarkivet i Kiel B II Nr. 675. — Hirsch. ²⁾ C. S. Widerberg: Isac van Geelkerck, 1924. ³⁾ K. C. Rockstroh: Udv. af den nat. Hær i Dan-

mark i 17. og 18. Aarh. 1909, p. 117 ff. ⁴⁾ Se nærmere under Afsnittet: Hals. ⁵⁾ Se nærmere under Afsnittet: Frederikssodde. ⁶⁾ K. C. Rockstroh: Anf. V. 17, p. 333. ⁷⁾ Suhm: Smlgr. III, p. 63.

⁸⁾ Rigsarkivet: Danske Kancelli, Henlagte Sager. ⁹⁾ Rigsarkivet: Fæstningsarbejder paa Christianspris. ¹⁰⁾ Widerberg: Akershus, p. 2. ¹¹⁾ Hirsch. — E. B. IV, p. 283, 286. ¹²⁾ Rigsarkivet: Kbh.s Fæstningsregnskaber, 1649. ¹³⁾ F. R. Friis: Bidrag til dansk Kunsthistorie, 1880, p. 28 ff. — Erik Kaad var virksom i Frederikssodde. Se nærmere afsnittet om F. ¹⁴⁾ Hirsch. — Widerberg: Isac van Geelkerck, p. 112. ¹⁵⁾ Hirsch. — Fra Arkiv og Museum IV, p. 17. — J. Nordentoft i Militært Tidsskrift, 1937 (Særtryk p. 12). ¹⁶⁾ D. Mag. 5 R. II, p. 379. ¹⁷⁾ V. L. i C. IV, p. 34 f. ¹⁸⁾ Rigsarkivet: Bestallingsbog I—III. ¹⁹⁾ Hirsch. — H. O. Scheel: Krigens Skueplads, 1785, p. 443. ²⁰⁾ Lassen: Anf. V., p. 56. ²¹⁾ Widerberg: Anf. V., p. 112. ²²⁾ Hirsch. ²³⁾ V. L. i C. IV., p. 30, 120. ²⁴⁾ Hirsch. — Bricka: D. biogr. Lex. ²⁵⁾ Rockstroh: Anf. V. I, p. 181. — Hirsch. — Rigsarkivet: Bestallingsbog III, p. 392. ²⁶⁾ Vilh. Lorenzen i Hist. Medd. om Kbh., 3 R. V, p. 14. — V. E. Tychsen: Fortifikationsetaterne og Ingeniørkorpset 1684—1893, 1893, p. 5. ²⁷⁾ K. G. Rockstroh: Chr. IV.s hvervede Hær i Aarene 1638—43 i Hist. Tidsskrift, 8 R. II, p. 325 ff. ²⁸⁾ V. L. i C. IV, p. 369, 327, 362. ²⁹⁾ Leth: Ligprædiken, p. 122. ³⁰⁾ Projekt i Krigsarkivet, Stockholm. ³¹⁾ D. Smlgr. 5, p. 74. — E. B. IV, p. 204 f. ³²⁾ V. L. i C. IV, p. 128 ff. ³³⁾ F. Schroder: Rendsburg als Festung, 1939, p. 52. ³⁴⁾ V. L. i C. IV, p. 370. ³⁵⁾ Rockstroh: Anf. V., p. 352. — Leth: Ligprædiken, p. 122. ³⁶⁾ K. Fabricius i Schultz Danmarks-historie III, p. 120 ff. ³⁷⁾ Hirsch. — Rockstroh: Den nat. Hær I, p. 119. — H. Kellenbenz: C. u. die Anfänge v. Friederichsort i Z. f. Schl.-Holst. Gesch. 74, 1951. ³⁸⁾ Rigsarkivet: Regerings Kancelliet i Glückstadt, XV, Militaria, Nr. 20. ³⁹⁾ E. B. VI, p. 53. ⁴⁰⁾ R. S. H. III, p. 172, 182, 184 ff., 222. ⁴¹⁾ D. Mag. 5 R. I, p. 276 ff. ⁴²⁾ C. Klitgaard i Smlgr. t. j. Hist. og Top. 4 R. IV, p. 27 ff. ⁴³⁾ R. S. H. III, p. 227 ff, 253 f. ⁴⁴⁾ R. S. H. III, 264, 216, 316. — Rockstroh: Den nat. Hær I, p. 181. ⁴⁵⁾ R. S. H. III, p. 305 f. ⁴⁶⁾ E. B. VI, p. 214, 216. — E. B. VI, p. 216. ⁴⁷⁾ E. B., p. 217. ⁴⁸⁾ V. L. i C. IV, p. 117 ff. — J. Nordentoft: Nakskov og Svenskerne 1658 og 1659 i Militært Tidsskrift 1952, Særtryk, p. 8 ff. ⁴⁹⁾ E. B. VI, p. 201. ⁵⁰⁾ K. B. Jan. 1639. ⁵¹⁾ V. L. i C. IV, p. 140 og 118. ⁵²⁾ For Københavns Vedkommende henvises til Vilh. Lorenzen: Chr. IV's Byanlæg 1937. — Samme: Problemer i Københavns Historie 1600—1660, belyst ved samtidige Kort 1930. — Samme: Haandtegnede Kort over

Kbh. 1600—1660, 1930. — Kbh. fra Bispetid til Borgertid, udg. af Stadsingeniørens Direktorat, 1947. ⁵³⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁵⁴⁾ S. St. ⁵⁵⁾ Lassen: Anf. V., p. 156. — I. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, p. 105. ⁵⁶⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁵⁷⁾ Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660, 1885, pass. ⁵⁸⁾ I. A. Fridericia: Anf. V., p. 37 ff. — Rockstroh: Anf. V. I, p. 181 ff., 203. ⁵⁹⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁶⁰⁾ D. Mag. 3 R. IV, p. 5 f. ⁶¹⁾ V. A. Secher: Forordninger m. m. V, Nr. 471. ⁶²⁾ V. L. i C. IV, p. 136 f. ⁶³⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁶⁴⁾ Rockstroh: Anf. V. I, p. 230, 214. — Samme i D. biogr. Lex, 2. Udg. — Hirsch. ⁶⁵⁾ Hist. Tidsskrift 8 R. I, p. 433 f. ⁶⁶⁾ L. M. Bååth: Helsingborgs Historia, 1933, II, p. 24. ⁶⁷⁾ I. A. Fridericia: Anf. V., p. 186. ⁶⁸⁾ D. Mag. 3 R. IV, p. 234 ff. ⁶⁹⁾ D. Mag. 3 R. IV, p. 230. — I. A. Fridericia: Anf. V., p. 186. ⁷⁰⁾ F. Schröder: Rendsburg als Festung, 1939, p. 52 ff. ⁷¹⁾ Rockstroh: Anf. V. I, p. 236, 243. ⁷²⁾ Det kgl. Bibl.: Ny kgl. Samlgr. Nr. 462, d. Fol. — Trykt: D. Mag. 7 R. V, p. 203 ff. ⁷³⁾ Rockstroh: Anf. V. I, p. 191. ⁷⁴⁾ C. H. Peters: De nederlandsche Stedenbauw I, p. 71. ⁷⁵⁾ Lassen: Anf. V., p. 168. ⁷⁶⁾ Widerberg: Hovedtangens første Befæstninger, St. Halvard. ⁷⁷⁾ Rockstroh: Anf. V., p. 248. — Samme i Hist. Tidsskr. 8 R. I, p. 450. ⁷⁸⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. — Rockstroh: Anf. V. I, p. 252. ⁷⁹⁾ Hirsch. ⁸⁰⁾ Rockstroh i Hist. Tids. 8 R. I, p. 454. ⁸¹⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁸²⁾ A. J. Carlbom: M. D.s Vegetation i København 1653—57, p. 207. ⁸³⁾ For det følgende henvises i al Almindelighed til: Vilh. Lorenzen: Problemer i Københavns Historie 1600—1660 belyst ved samtidige Kort 1930. Hist. Medd. om Kbh. 2. R. IV, p. 145 ff. — Samme: Haandtegnede Kort over København 1600—1660, 1930. — Kbh. fra Bispetid til Borgertid, udg. af Stadsingeniørens Direktorat, 1947. — V. L.: Vore Byer II, p. 173 ff. ⁸⁴⁾ Lassen: Anf. V., p. 150. ⁸⁵⁾ Rigsarkivet: Kbh.s Fæstningsregnskaber. ⁸⁶⁾ Widerberg: Anf. V., p. 112. ⁸⁷⁾ K. D. V, Nr. 739. ⁸⁸⁾ Fra Bispetid til Borgertid, 1947, p. 78 ff. ⁸⁹⁾ Lassen: Anf. V, p. 172. — Rigsarkivet: Kbh.s Fæstningsregnskaber 1651—56. ⁹⁰⁾ Fra Bispetid til Borgertid, p. 93. ⁹¹⁾ Lassen: Anf. V, Nr. 101. ⁹²⁾ Fra Bispetid til Borgertid, p. 99. ⁹³⁾ Lassen: Anf. V, p. 167, 164. ⁹⁴⁾ V. L.: Vore Byer II, p. 161 ff. ⁹⁵⁾ K. C. Rockstroh i Smlgr. t. jysk Hist. og Top. 3 R. IV, p. 291 f. — For Skandseanlægget af 1644 havde Axel Urup folgeligt intet Ansvar. I Skandsen fandtes Brønd, Provianthus og Vagthytter. I Nordentoft i Militært Tidsskrift 1952, p. 312. ⁹⁶⁾ Hugo Matthiessen:

Fridericia 1650—1760, 1911, p. 5 f. ⁹⁷⁾ Rigsarkivet: Bestallingsprotokol III, p. 392. — Hirsch: Anf. V. ⁹⁸⁾ Wulff i Smlgr. t. jysk Hist. og Top. VIII, p. 257 ff. ⁹⁹⁾ Hugo Matthiessen: Anf. V, p. 9. ¹⁰⁰⁾ Kort i Det kgl. Bibl. Ny Kgl. Smlgr. Fol. 409. — Krigsarkivet og Rigsarkivet i Stockholm. ¹⁰¹⁾ Kort i Privateje. ¹⁰²⁾ D. Mag. 3 R. IV, p. 232. — V. L.: Vore Byer II, p. 166 f. ¹⁰³⁾ Wulff i Saml. t. jysk Hist. og Top. VIII, p. 257 f. ¹⁰⁴⁾ Rigsarkivet: Fyenske Tegnelser: ^{28/5} 1653, ^{1/6} 1653, ^{22/7} 1654, ^{21/1}, ^{4/4}, ^{17/5}, ^{19/6} 1655, ^{14/2} 1656, ^{25/6} 1656. ¹⁰⁵⁾ Wilse: Fuldstændig Beskrivelse af Stapelstaden Fredericia, 1767. ¹⁰⁶⁾ Rigsarkivet, Hals Fæstningsregnskaber 1653—54. — V. L.: Vore Byer II, p. 185 ff. ¹⁰⁷⁾ Jvf. W. H. Schukking: Anf. V, p. 26. ¹⁰⁸⁾ Wulff: Anf. Arb., p. 257 ff. ¹⁰⁹⁾ C. C. D. VI, p. 287. ¹¹⁰⁾ V. L.: Vore Byer II, p. 182. ¹¹¹⁾ Johs. Mejers og Dahlbergs Kort er gengivet i Bååth: Helsingborgs Historia II, 1933, p. 24. ¹¹²⁾ Meddelt af Intendent T. Mårtensson. ¹¹³⁾ F. R. Friis: Bidrag til dansk Kunsthistorie, 1890, p. 30. — Rigsarkivet. Indlæg til skaanske Tegnelser ^{21/6} 1652. ¹¹⁴⁾ Hirsch. — J. A. Fridericia i Biogr. Lex, 1. Udg. ¹¹⁵⁾ Det kgl. Bibliothek. Gl. kgl. Smlgr. Fol. 716. ¹¹⁶⁾ N. G. Sandblad i V. L.: C. IV, p. 181 ff. ¹¹⁷⁾ Rigsarkivet: Henlagte Sager ^{12/6} 1652. Paaskrifterne paa Kortet lyder saaledes: Plan af Malmo 1652, lagt af Capt. oc ingenjör Peter Bysser oc tegnet af Oluf Steenwinckel. — Frederik III.s Approbation af Juni 1652: »Efter denne Designation er wi Naadig tillfreds, at med fortificationen fortfares. Gifwet paa Vort Slot Flensborghus 16. Juni 1652« — og med Approbation af 9. August s. Aar: »Vi er naadig tilfreds, at (Bastionen) D maa, saaledes som den forefindes, bliffue liggendes, dog at Borgerskabet efter egen . . . erbydelse paa egen Bekostning forfærdiger de tvende raveliner, nemlig c og d., dog at med dennem Det første muligd er, begyndes og paa dennem arbejdes. Datum Kiöbenhaffns Slot den 9. Augusti 1652. — Signaturer for: Slottet, Torfuert og Sckibbroen. — ACD ert tre gamle Bolwercke bragt og bedert form. BEF ert ny bolwercke, som skal leggis. NO Palesader i Strand(!). abcde Raveliner. ¹¹⁸⁾ Rigsarkivet: Indlæg til Skaanske Tegnelser ^{21/6} 1652. ¹¹⁹⁾ H. Wählin: Landscrona forna Kyrka, 1939, p. 36. — Her er gengivet et svensk Kort over Landscrona i Krigsarkivet, Stockholm. ¹²⁰⁾ K. C. Rockstroh i Hist. Tidsskr. 8 R. I, p. 433 f. ¹²¹⁾ J. Nordentoft: Anf. Arb., p. 12 ff. ¹²²⁾ A. Liljefalk i Fra Arkiv og Museum IV, p. 6 ff. ¹²³⁾ Pontoppidan: Danske Atlas VI, p. 760. ¹²⁴⁾ Se nærmere Afsnittet om Helsingborg. ¹²⁵⁾ Aktst., udg. af Fyens Stifts litterære Selskab,

Kbh. 1600—1660, 1930. — Kbh. fra Bispetid til Borgertid, udg. af Stadsingeniørens Direktorat, 1947. ⁵³⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁵⁴⁾ S. St. ⁵⁵⁾ Lassen: Anf. V., p. 156. — I. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, p. 105. ⁵⁶⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁵⁷⁾ Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660, 1885, pass. ⁵⁸⁾ I. A. Fridericia: Anf. V., p. 37 ff. — Rockstroh: Anf. V. I, p. 181 ff., 203. ⁵⁹⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁶⁰⁾ D. Mag. 3 R. IV, p. 5 f. ⁶¹⁾ V. A. Secher: Forordninger m. m. V, Nr. 471. ⁶²⁾ V. L. i C. IV, p. 136 f. ⁶³⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁶⁴⁾ Rockstroh: Anf. V. I, p. 230, 214. — Samme i D. biogr. Lex, 2. Udg. — Hirsch. ⁶⁵⁾ Hist. Tidsskrift 8 R. I, p. 433 f. ⁶⁶⁾ L. M. Bååth: Helsingborgs Historia, 1933, II, p. 24. ⁶⁷⁾ I. A. Fridericia: Anf. V., p. 186. ⁶⁸⁾ D. Mag. 3 R. IV, p. 234 ff. ⁶⁹⁾ D. Mag. 3 R. IV, p. 230. — I. A. Fridericia: Anf. V., p. 186. ⁷⁰⁾ F. Schröder: Rendsburg als Festung, 1939, p. 52 ff. ⁷¹⁾ Rockstroh: Anf. V. I, p. 236, 243. ⁷²⁾ Det kgl. Bibl.: Ny kgl. Samlgr. Nr. 462, d. Fol. — Trykt: D. Mag. 7 R. V, p. 203 ff. ⁷³⁾ Rockstroh: Anf. V. I, p. 191. ⁷⁴⁾ C. H. Peters: De nederlandsche Stedenbauw I, p. 71. ⁷⁵⁾ Lassen: Anf. V., p. 168. ⁷⁶⁾ Widerberg: Hovedtangens første Befæstninger, St. Halvard. ⁷⁷⁾ Rockstroh: Anf. V., p. 248. — Samme i Hist. Tidsskr. 8 R. I, p. 450. ⁷⁸⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. — Rockstroh: Anf. V. I, p. 252. ⁷⁹⁾ Hirsch. ⁸⁰⁾ Rockstroh i Hist. Tids. 8 R. I, p. 454. ⁸¹⁾ Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ⁸²⁾ A. J. Carlbom: M. D.s Vegetation i København 1653—57, p. 207. ⁸³⁾ For det følgende henvises i al Almindelighed til: Vilh. Lorenzen: Problemer i Københavns Historie 1600—1660 belyst ved samtidige Kort 1930. Hist. Medd. om Kbh. 2. R. IV, p. 145 ff. — Samme: Haandtegnede Kort over København 1600—1660, 1930. — Kbh. fra Bispetid til Borgertid, udg. af Stadsingeniørens Direktorat, 1947. — V. L.: Vore Byer II, p. 173 ff. ⁸⁴⁾ Lassen: Anf. V., p. 150. ⁸⁵⁾ Rigsarkivet: Kbh.s Fæstningsregnskaber. ⁸⁶⁾ Widerberg: Anf. V., p. 112. ⁸⁷⁾ K. D. V, Nr. 739. ⁸⁸⁾ Fra Bispetid til Borgertid, 1947, p. 78 ff. ⁸⁹⁾ Lassen: Anf. V, p. 172. — Rigsarkivet: Kbh.s Fæstningsregnskaber 1651—56. ⁹⁰⁾ Fra Bispetid til Borgertid, p. 93. ⁹¹⁾ Lassen: Anf. V, Nr. 101. ⁹²⁾ Fra Bispetid til Borgertid, p. 99. ⁹³⁾ Lassen: Anf. V, p. 167, 164. ⁹⁴⁾ V. L.: Vore Byer II, p. 161 ff. ⁹⁵⁾ K. C. Rockstroh i Smlgr. t. jysk Hist. og Top. 3 R. IV, p. 291 f. — For Skandseanlægget af 1644 havde Axel Urup folgeligt intet Ansvar. I Skandsen fandtes Brønd, Proviaanthus og Vagthytter. I Nordentoft i Militært Tidsskrift 1952, p. 312. ⁹⁶⁾ Hugo Matthiessen:

Fridericia 1650—1760, 1911, p. 5 f. ⁹⁷⁾ Rigsarkivet: Bestallingsprotokol III, p. 392. — Hirsch: Anf. V. ⁹⁸⁾ Wulff i Smlgr. t. jysk Hist. og Top. VIII, p. 257 ff. ⁹⁹⁾ Hugo Matthiessen: Anf. V, p. 9. ¹⁰⁰⁾ Kort i Det kgl. Bibl. Ny Kgl. Smlgr. Fol. 409. — Krigsarkivet og Rigsarkivet i Stockholm. ¹⁰¹⁾ Kort i Privateje. ¹⁰²⁾ D. Mag. 3 R. IV, p. 232. — V. L.: Vore Byer II, p. 166 f. ¹⁰³⁾ Wulff i Saml. t. jysk Hist. og Top. VIII, p. 257 f. ¹⁰⁴⁾ Rigsarkivet: Fynske Tegnelser: ^{28/5} 1653, ^{1/6} 1653, ^{22/7} 1654, ^{21/1}, ^{4/4}, ^{17/5}, ^{19/6} 1655, ^{14/2} 1656, ^{25/6} 1656. ¹⁰⁵⁾ Wilse: Fuldstændig Beskrivelse af Stapelstaden Fredericia, 1767. ¹⁰⁶⁾ Rigsarkivet, Hals Fæstningsregnskaber 1653—54. — V. L.: Vore Byer II, p. 185 ff. ¹⁰⁷⁾ Jvf. W. H. Schukking: Anf. V, p. 26. ¹⁰⁸⁾ Wulff: Anf. Arb., p. 257 ff. ¹⁰⁹⁾ C. C. D. VI, p. 287. ¹¹⁰⁾ V. L.: Vore Byer II, p. 182. ¹¹¹⁾ Johs. Mejers og Dahlbergs Kort er gengivet i Bååth: Helsingborgs Historia II, 1933, p. 24. ¹¹²⁾ Meddelt af Intendent T. Mårtensson. ¹¹³⁾ F. R. Friis: Bidrag til dansk Kunsthistorie, 1890, p. 30. — Rigsarkivet. Indlæg til skaanske Tegnelser ^{21/6} 1652. ¹¹⁴⁾ Hirsch. — J. A. Fridericia i Biogr. Lex, 1. Udg. ¹¹⁵⁾ Det kgl. Bibliothek. Gl. kgl. Smlgr. Fol. 716. ¹¹⁶⁾ N. G. Sandblad i V. L.: C. IV, p. 181 ff. ¹¹⁷⁾ Rigsarkivet: Henlagte Sager ^{12/6} 1652. Paaskrifterne paa Kortet lyder saaledes: Plan af Malmö 1652, lagt af Capt. oc ingenjör Peter Bysser oc tegnet af Oluf Steenwinckel. — Frederik III.s Approbation af Juni 1652: »Efter denne Designation er wi Naadig tillfreds, at med fortificationen fortfares. Gifwet paa Vort Slot Flensborghus 16. Juni 1652« — og med Approbation af 9. August s. Aar: »Vi er naadig tilfreds, at (Bastionen) D maa, saaledes som den forefindes, bliffue liggendes, dog at Borgerskabet efter egen . . . erbydelse paa egen Bekostning forfærdiger de tvende raveliner, nemlig c og d., dog at med dennem Det første muligt er, begyndes og paa dennem arbejdes. Datum Kiöbenhaffns Slot den 9. Augusti 1652. — Signaturer for: Slottet, Torfuot og Sckibbroen. — ACD ert tre gamle Bolwercke bragt og bedert form. BEF ert ny bolwercke, som skal leggis. NO Palesader i Strand(!). abcde Raveliner. ¹¹⁸⁾ Rigsarkivet: Indlæg til Skaanske Tegnelser ^{21/6} 1652. ¹¹⁹⁾ H. Wählin: Landscrona forna Kyrka, 1939, p. 36. — Her er gengivet et svensk Kort over Landscrona i Krigsarkivet, Stockholm. ¹²⁰⁾ K. C. Rockstroh i Hist. Tidsskr. 8 R. I, p. 433 f. ¹²¹⁾ J. Nordentoft: Anf. Arb., p. 12 ff. ¹²²⁾ A. Liljefalk i Fra Arkiv og Museum IV, p. 6 ff. ¹²³⁾ Pontoppidan: Danske Atlas VI, p. 760. ¹²⁴⁾ Se nærmere Afsnittet om Helsingborg. ¹²⁵⁾ Aktst., udg. af Fyens Stifts litterære Selskab,

11, p. 138. ^{12a}) Staggemeier: Jordebog for Nyborg Købstad II, 1893, p. 23f.

I KRIG OG FRED 1657—60

¹) Stikket er, med en latinsk Paategning tilegnet: Den berømmelige og velbyrdige Hr. A. U., Herre til Belteberg, Ridder af Elefanten, Danmarks Konges Raad, General over den skaanske Hær, Guvernør og Lensmand i Malmö. ²) Angaaende det latinske Digt til Højre for Fodstykket, se Afb. 36. ³) Af Litteratur om denne Krig skal her anføres: A. Stille: Fälttåget i Skåne og Halland 1657 i Hist. Tidsskr. för Skåneland II, p. 105ff. — K. C. Rockstroh i: Udviklingen af den nationale Hær I, 1909, p. 313ff. og samme i Hist. Tidsskr. 8 R. I, p. 448ff.: Knud Ulfeldt til Svenstrup. — I. A. Fridericia: Anf. V. p. 264ff. ⁴) En Række Kortarbejder over skaanske Fæstninger — foruden over Forskandsningerne ved Engelholm synes tegnede af ham. ⁵) Rigsarkivet. Axel Urups Privatarkiv. ⁶) Dahlbergs Stik er Forlæg for Nr. 69, Pufendorfs Værk. ⁷) Rockstroh: Udv. af den nat. Hær, I, p. 332f. — Rigsarkivet. Axel Urups Privatarkiv. ⁸) K. Fabricius: Skaanes Overgang I, 1906, p. 70f. ⁹) K. D. V, p. 481. ¹⁰) I. A. Fridericia. Anf. V., p. 327ff. — ¹¹) Rockstroh: Anf. V., p. 359. ¹²) K. D. V, Nr. 1002. — Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ¹³) D. Mag. 5 R. I, p. 289f. ¹⁴) S. A. Sørensen: Kbh.s Belejring og Fyens Generobring, 1896, p. 44ff. — Hoffmann: Danske Adelsmænd I, p. 63ff. — Rockstroh i D.biogr. Lex. 2 Udg. ¹⁵) Rigsarkivet. Axel Urups Privatarkiv. — K. D.

V., Nr. 1166. ¹⁶) S. A. Sørensen: Anf. V., p. 124. ¹⁷) Lassen. Anf. V., p. 185f. ¹⁸) I. A. Fridericia. Anf. V., p. 438. — D. Mag. 5 R. VI, p. 170ff. ¹⁹) K. Fabricius: Den danske Centraladministration, 1921, p. 157f.

AXEL URUPS SIDSTE AAR

¹) S. A. Sørensen: Anf. V., p. 92. ²) C. O. Bøggild-Andersen: Hannibal Schested I, 1946, p. 298. ³) J. Lindbæk: Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie, 1660—76, p. 639. ⁴) Bøggild-Andersen: Anf. V., p. 357. — D. danske Centraladm., p. 189. — A. D. Jørgensen: Peter Schumacker Griffenfeldt II, 1894, p. 538. ⁵) I. A. Fridericia i D.biogr. Lex. 1ste Udg. ⁶) I. A. Fridericia i Dansk biogr. Lex., 1ste Udg. ⁷) K. Fabricius i den danske Centraladministration, p. 216f. — J. Lindbæk. Anf. V., p. 639. ⁸) Hofman: Anf. V. I, p. 68. ⁹) K. D. VI, p. 361. ¹⁰) V. L. i: Problemer i Kbh.s Hist., 1942 (Særtryk), p. 10ff. ¹¹) I. A. Fridericia: Jørgen Bjelkes Selvbiografi, 1890, p. 187f. ¹²) Smlgr. til Skånes Hist., 1872, p. 52f.

DØD OG EFTERMÆLE

¹) Personalhist. Tidsskrift 8 R. V, p. 280: Skode af ²³/, 1671 paa at Gravhvælving, Ligsten og Epitafium »skal være uforanderlig og uigenkaldelig til evig Tid«. ²) Ligbegængelsen er skildret i Universitetsprogram over A. U. 1670 (c: 1671) og — efter velvillig Meddelelse af Oberstløjtnant J. Nordenloft — i Kbh.s Kommandants Protokol i Hærens Arkiv. ³) Vilh. Lorenzen: Vor Frue Kirke, p. 68f.

11, p. 138. ^{12a}) Staggemeier: Jordebog for Nyborg Købstad II, 1893, p. 23f.

I KRIG OG FRED 1657—60

¹) Stikket er, med en latinsk Paategning tilegnet: Den berømmelige og velbyrdige Hr. A. U., Herre til Belteberg, Ridder af Elefanten, Danmarks Konges Raad, General over den skaanske Hær, Guvernør og Lensmand i Malmö. ²) Angaaende det latinske Digt til Højre for Fodstykket, se Afb. 36. ³) Af Litteratur om denne Krig skal her anføres: A. Stille: Fälttåget i Skåne og Halland 1657 i Hist. Tidsskr. för Skåneland II, p. 105ff. — K. C. Rockstroh i: Udviklingen af den nationale Hær I, 1909, p. 313ff. og samme i Hist. Tidsskr. 8 R. I, p. 448ff.: Knud Ulfeldt til Svenstrup. — I. A. Fridericia: Anf. V. p. 264ff. ⁴) En Række Kortarbejder over skaanske Fæstninger — foruden over Forskandsningerne ved Engelholm synes tegnede af ham. ⁵) Rigsarkivet. Axel Urups Privatarkiv. ⁶) Dahlbergs Stik er Forlæg for Nr. 69, Pufendorfs Værk. ⁷) Rockstroh: Udv. af den nat. Hær, I, p. 332f. — Rigsarkivet. Axel Urups Privatarkiv. ⁸) K. Fabricius: Skaanes Overgang I, 1906, p. 70f. ⁹) K. D. V, p. 481. ¹⁰) I. A. Fridericia. Anf. V., p. 327ff. — ¹¹) Rockstroh: Anf. V., p. 359. ¹²) K. D. V, Nr. 1002. — Rigsarkivet: Axel Urups Privatarkiv. ¹³) D. Mag. 5 R. I, p. 289f. ¹⁴) S. A. Sørensen: Kbh.s Belejring og Fyens Generobring, 1896, p. 44ff. — Hoffmann: Danske Adelsmænd I, p. 63ff. — Rockstroh i D.biogr. Lex. 2 Udg. ¹⁵) Rigsarkivet. Axel Urups Privatarkiv. — K. D.

V., Nr. 1166. ¹⁶) S. A. Sørensen: Anf. V., p. 124. ¹⁷) Lassen. Anf. V., p. 185f. ¹⁸) I. A. Fridericia. Anf. V., p. 438. — D. Mag. 5 R. VI, p. 170ff. ¹⁹) K. Fabricius: Den danske Centraladministration, 1921, p. 157f.

AXEL URUPS SIDSTE AAR

¹) S. A. Sørensen: Anf. V., p. 92. ²) C. O. Bøggild-Andersen: Hannibal Schested I, 1946, p. 298. ³) J. Lindbæk: Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie, 1660—76, p. 639. ⁴) Bøggild-Andersen: Anf. V., p. 357. — D. danske Centraladm., p. 189. — A. D. Jørgensen: Peter Schumacker Griffenfeldt II, 1894, p. 538. ⁵) I. A. Fridericia i D.biogr. Lex. 1ste Udg. ⁶) I. A. Fridericia i Dansk biogr. Lex., 1ste Udg. ⁷) K. Fabricius i den danske Centraladministration, p. 216f. — J. Lindbæk. Anf. V., p. 639. ⁸) Hofman: Anf. V. I, p. 68. ⁹) K. D. VI, p. 361. ¹⁰) V. L. i: Problemer i Kbh.s Hist., 1942 (Særtryk), p. 10ff. ¹¹) I. A. Fridericia: Jørgen Bjelkes Selvbiografi, 1890, p. 187f. ¹²) Smlgr. til Skånes Hist., 1872, p. 52f.

DØD OG EFTERMÆLE

¹) Personalhist. Tidsskrift 8 R. V, p. 280: Skode af ²³/, 1671 paa at Gravhvælving, Ligsten og Epitafium »skal være uforanderlig og uigenkaldelig til evig Tid«. ²) Ligbegængelsen er skildret i Universitetsprogram over A. U. 1670 (c: 1671) og — efter velvillig Meddelelse af Oberstløjtnant J. Nordenloft — i Kbh.s Kommandants Protokol i Hærens Arkiv. ³) Vilh. Lorenzen: Vor Frue Kirke, p. 68f.

STED- OG NAVNEFORTEGNELSE

- Aa**
Aalborg 23, 36, 46, 60, 105
Aarsmærke 56
- A**
Ahlefeldt, Kay 34, 54
Ahrensborg 10, 12 f.
Alencon, N. R. d', Værkmester 20
- B**
Baastad 123 f
Ballum 63, 67
Bech, Anna 12, 52
Bech, Jacob 9 f., 13
Bech, Jokum 12 f., 51, 52
Beenfeldt, P. 131
Beldringe 9, 12
Belteberg (Belteberga) 49, 50
Bergen op Zoon 14
Bersodde 23, 66 f., 68, 77 f.
Bille, Anders 52, 56 f., 59, 64 f., 67, 73, 78, 88, 89 f.
Billeskov 101
Bjørkebjærg (Bjørkeberga) 51
Boizenburg 6
Bolestad 125.
Bolten, Herman 39
Bosjøkloster 51, 52
Brahe, Jørgen 68, 113
Brahe, Per 123
Breckling, Johs., Ingeniør, 59, 111
Broman, Pieter, Ingeniør 21
Brunsbüttel 61
Brüssel 15
Brønshøj 132 f.
Buchwald, Caspar 61
Budde, F. G. 51
Budde, Mathias 51
Buysser, P. B., Ingeniør 21, 39
Buysser, Peter, Ingeniør 32, 39, 57 f., 68, 87, 91, 107, 110
Bülck 34.
Bülow, Christian 49, 52, 138
Bülow, Joakim 138
- C**
Calundanus, Christian 12
Carl X Gustav 111, 130
Charisius, Peter 51, 78
Charlotte Amalie 48
Christian IV 13, 16, 19 f., 32 f., 37 f., 40, 46, 55 f., 62 f., 70 f., 73, 77, 84, 95, 144.
Christian V 81, 116, 137, 144,
Christiania 81
Christianopel 25, 69, 75, 78 f., 80, 115.
Christianspriis 32—46, 55, 58, 60 f., 64, 73 f., 115 f.
Christiansstad 25, 36, 79 f., 115.
Christiansø 117.
Claer, Otto de, Værkmester 39.
- D**
Dahlberg, Erik Jönson, Ingeniør 42, 112
Dalum Kloster 130
Damsbo 56
Dannevirke 22
Dittmers, Heinrich 121
Drejens Odde 23 f.
Duchette, Richard, Ingeniør 20
Durel, Magnus 84.
Du eke 4
Dybæk 9
- E**
Ebentein, E. A. 127
Ecke 61
Eleonora Christine 48, 50
Eltang 24
Emmernæs 23, 26, 31—32, 58, 62, 115 f.
Engelholm 123 f.
Erik Casimir of Nassau 19
- F**
Fladstrand 23, 80, 105
Florentz 15
Frederik II 130
- Frederik III 54 f., 56, 63, 70, 73 f., 77, 95 f., 101, 111, 123 f., 127, 129 f., 132, 137, 144
Frederik, Hertug af Holsten-Gottorp 35
Frederik Henrik af Oranien 18f.
Frederiksodde 23, 56 f., 78, 80 f., 96—101, 115 f., 118
Frederiksort 117
Freitag, Adam, Ingeniør 27, 31, 43, 92, 117.
Fremmelt, Hans, Ingeniør 59
Friis, Christian 34, 52
Friis, Else 52
Fulsbüttel 63
- G**
Gabel, C. 134
Gedde, Ove 13
Geelckerck, Jan van, Ingeniør 58, 87
Genevad Bro 125 f.
Gersdorf, Joakim 128
Gladsaxe 12, 52
Glückstadt 54, 63, 80
Groningen 81
Grubbe, Else 52
Grubbe, Knud 47, 49
Grubbe, Sidsel 47, 48, 138 ff.
Grubbe, Sivert (Sigvard) 49, 52
Gudsö Vig 24
Gustav Adolf 16 f., 35
Güldenlöve, Ulrik Christian 84, 123, 127 f., 129, 131
- H**
Haag 14
Haelwegh, Alb. 121
Hallandsaas 125
Halmstad 9, 13, 125, 127
Hals 23, 56, 66 f., 68, 78, 80 f., 103—105, 116
Haye, Abraham de la, Ingeniør 17, 20
Helne Kirke 10

STED- OG NAVNEFORTEGNELSE

- Aa**
Aalborg 23, 36, 46, 60, 105
Aarsmærke 56
- A**
Ahlefeldt, Kay 34, 54
Ahrensborg 10, 12 f.
Alencon, N. R. d', Værkmester 20
- B**
Baastad 123 f
Ballum 63, 67
Bech, Anna 12, 52
Bech, Jacob 9 f., 13
Bech, Jokum 12 f., 51, 52
Beenfeldt, P. 131
Beldringe 9, 12
Belteberg (Belteberga) 49, 50
Bergen op Zoon 14
Bersodde 23, 66 f., 68, 77 f.
Bille, Anders 52, 56 f., 59, 64 f., 67, 73, 78, 88, 89 f.
Billeskov 101
Bjørkebjærg (Bjørkeberga) 51
Boizenburg 6
Bolestad 125.
Bolten, Herman 39
Bosjøkloster 51, 52
Brahe, Jørgen 68, 113
Brahe, Per 123
Breckling, Johs., Ingeniør, 59, 111
Broman, Pieter, Ingeniør 21
Brunsbüttel 61
Brüssel 15
Brønshøj 132 f.
Buchwald, Caspar 61
Budde, F. G. 51
Budde, Mathias 51
Buysser, P. B., Ingeniør 21, 39
Buysser, Peter, Ingeniør 32, 39, 57 f., 68, 87, 91, 107, 110
Bülck 34.
Bülów, Christian 49, 52, 138
Bülów, Joakim 138
- C**
Calundanus, Christian 12
Carl X Gustav 111, 130
Charisius, Peter 51, 78
Charlotte Amalie 48
Christian IV 13, 16, 19 f., 32 f., 37 f., 40, 46, 55 f., 62 f., 70 f., 73, 77, 84, 95, 144.
Christian V 81, 116, 137, 144,
Christiania 81
Christianopel 25, 69, 75, 78 f., 80, 115.
Christianspriis 32—46, 55, 58, 60 f., 64, 73 f., 115 f.
Christiansstad 25, 36, 79 f., 115.
Christiansø 117.
Claer, Otto de, Værkmester 39.
- D**
Dahlberg, Erik Jönson, Ingeniør 42, 112
Dalum Kloster 130
Damsbo 56
Dannevirke 22
Dittmers, Heinrich 121
Drejens Odde 23 f.
Duchette, Richard, Ingeniør 20
Durel, Magnus 84.
Du eke 4
Dybæk 9
- E**
Ebentein, E. A. 127
Ecke 61
Eleonora Christine 48, 50
Eltang 24
Emmernæs 23, 26, 31—32, 58, 62, 115 f.
Engelholm 123 f.
Erik Casimir of Nassau 19
- F**
Fladstrand 23, 80, 105
Florentz 15
Frederik II 130
Frederik III 54 f., 56, 63, 70, 73 f., 77, 95 f., 101, 111, 123 f., 127, 129 f., 132, 137, 144
Frederik, Hertug af Holsten-Gottorp 35
Frederik Henrik af Oranien 18f.
Frederiksodde 23, 56 f., 78, 80 f., 96—101, 115 f., 118
Frederiksort 117
Freitag, Adam, Ingeniør 27, 31, 43, 92, 117.
Fremmelt, Hans, Ingeniør 59
Friis, Christian 34, 52
Friis, Else 52
Fulsbüttel 63
- G**
Gabel, C. 134
Gedde, Ove 13
Geelckerck, Jan van, Ingeniør 58, 87
Genevad Bro 125 f.
Gersdorf, Joakim 128
Gladsaxe 12, 52
Glückstadt 54, 63, 80
Groningen 81
Grubbe, Else 52
Grubbe, Knud 47, 49
Grubbe, Sidsel 47, 48, 138 ff.
Grubbe, Sivert (Sigvard) 49, 52
Gudsö Vig 24
Gustav Adolf 16 f., 35
Güldenlöve, Ulrik Christian 84, 123, 127 f., 129, 131
- H**
Haag 14
Haelwegh, Alb. 121
Hallandsaas 125
Halmstad 9, 13, 125, 127
Hals 23, 56, 66 f., 68, 78, 80 f., 103—105, 116
Haye, Abraham de la, Ingeniør 17, 20
Helne Kirke 10

Helsingborg 23, 36, 66, 79 f.,
81, 105–107
Helsingør 79, 81
Hermansen, Arend 17
Hertogenbosch 18
Heyder, Otto, Ingeniør 59, 88 f.
Hoffdala 49, 52
Hoff, Johan Ludvig, Ingeniør 58
Hoffmann, Georg, Ingeniør 60,
68, 68, 87, 96 f.
Hoffmann, Godtfred, Ingeniør
60, 87, 97, 101, 106 f., 110 f.,
124 f.
Hofman, T. de 146
Holberg, Ludv. 57
Hollufgaard 9
Holtenu 34
Horsens 23
Hovens Odde 23 f.
Huitfeldt, Henrik 49
Hviderør (Videröra) 49

I

Ilgenu, Christian, Voldmester
59, 87
Ingelstad 52

J

Jørgensen, Erik, Ingeniør 59

K

Kaad, Erik, Ingeniør 59, 97,
103, 105
Kalö 23
Kattarp Sø 127 f., 144
Kiel 22
Knoop 34
Knudshoved 66, 79
Kolding 80
Korsør 79, 81
Krabbe, Gregers 67
Krag, Otto 131
Krag, Erik 134, 141
Kragerup 52
Krempe 54
Kronborg 130 f.
Kruse, Enevold 17
Kruse, Vibeke 84
København 16, 21, 66, 68, 70 f.,
75, 77 f., 80 f., 86–96, 116,
118, 130

L

Lagaen 127
Laholm 125
Landscrona 23, 66, 79, 81, 106,
109, 110–111, 116
Lebzelter 13
Ledreborg 10
Leth, Hans 137, 141
Levensaa 34
Leudel, Lucas Frederik, Inge-
niør 111
Leyden 14
Lilø 47
Lund, Verner, Voldmester 131
Luther am Barenberg 17
Lyngsodde 23, 62
Løverodde 23, 66 f.

M

Macmellen, Adam, Værkme-
ster 20
Magtö 51
Malmö 58, 66, 70, 75, 78 f., 106,
107–110, 116 f.
Mannecken, H. 138
Mardefaldt, C., Ingeniør, 42, 96,
112
Marolois, Samuel, Ingeniør 28,
31, 91
Marstrand 80
Marsvin, Kell 9 f., 59
Marsvin, Jørgen 9
Marsvin, Margrethe 56
Mathiesen, Albertus 131
Meyer, Mathias, Voldmester 59
Middelfart 62
Milano 15
Moritz af Oranien 14, 18
Mov 56, 67, 103

N

Nakskov 21, 26, 36, 46, 57,
69 f., 80, 111–112, 116, 130
Neapel 15
Nold, Thomas 51, 52
Næs 75
Nyborg 20, 81, 101, 112–114,
115, 130, 132
Nykøbing (F) 70

O

Odense 101
Oddersted 24

Oehm, Claus, Voldmester 59^e
87
Oldeslohe 61
Osterman, Hans, Ingeniør 39
Ottarp 50

P

Padua 15
Parsberg, Holger 18
Parsberg, Oluf 133
Perceval, Pierre de, Ingeniør 54
Petersen, Selgen, Ingeniør 59,
101, 105, 113
Pogwisch, Henning 101
Pogwisch, Otto 136
Priiserort 34

Q

Quitow, Henning 59, 81, 137
Quitow, Erik 101
Quitowsholm 59

R

Rantzau, Chr. 54
Ratzeburg Sö 61
Recke, Mathias v. de 16, 51
Reedtz, Peder 130, 132 f.
Rendsborg 22, 34, 54, 63, 80
Rettich, Jacob, Ingeniør 20
Ribe 23, 130
Rothe, C. P. 122
Rom 15
Ronneby 80
Rosenkrantz, Gunde 123
Rosenkrantz, Palle 46
Rudkøbing 70
Ruse, Henrik, Ingeniør 42, 98,
115, 117, 136
Rödemis 60
Rødslet 57
Rögle 47
Rønneaa 124 f.
Rössjöholm 127

S

Sandagen 101
Schack, Hans 57, 127, 131
Schjørt, Hans Jacobsen, Inge-
niør 58, 70 f., 86, 88
Seekamp 34

Helsingborg 23, 36, 66, 79 f.,
81, 105–107
Helsingør 79, 81
Hermansen, Arend 17
Hertogenbosch 18
Heyder, Otto, Ingeniør 59, 88 f.
Hoffdala 49, 52
Hoff, Johan Ludvig, Ingeniør 58
Hoffmann, Georg, Ingeniør 60,
68, 68, 87, 96 f.
Hoffmann, Godtfred, Ingeniør
60, 87, 97, 101, 106 f., 110 f.,
124 f.
Hofman, T. de 146
Holberg, Ludv. 57
Hollufgaard 9
Holtenu 34
Horsens 23
Hovens Odde 23 f.
Huitfeldt, Henrik 49
Hviderør (Videröra) 49

I

Ilgenu, Christian, Voldmester
59, 87
Ingelstad 52

J

Jørgensen, Erik, Ingeniør 59

K

Kaad, Erik, Ingeniør 59, 97,
103, 105
Kalö 23
Kattarp Sø 127 f., 144
Kiel 22
Knoop 34
Knudshoved 66, 79
Kolding 80
Korsør 79, 81
Krabbe, Gregers 67
Krag, Otto 131
Krag, Erik 134, 141
Kragerup 52
Krempe 54
Kronborg 130 f.
Kruse, Enevold 17
Kruse, Vibeke 84
København 16, 21, 66, 68, 70 f.,
75, 77 f., 80 f., 86–96, 116,
118, 130

L

Lagaen 127
Laholm 125
Landscrona 23, 66, 79, 81, 106,
109, 110–111, 116
Lebzelter 13
Ledreborg 10
Leth, Hans 137, 141
Levensaa 34
Leudel, Lucas Frederik, Inge-
niør 111
Leyden 14
Lilø 47
Lund, Verner, Voldmester 131
Luther am Barenberg 17
Lyngsodde 23, 62
Løverodde 23, 66 f.

M

Macmellen, Adam, Værkme-
ster 20
Magtö 51
Malmö 58, 66, 70, 75, 78 f., 106,
107–110, 116 f.
Mannecken, H. 138
Mardefaldt, C., Ingeniør, 42, 96,
112
Marolois, Samuel, Ingeniør 28,
31, 91
Marstrand 80
Marsvin, Kell 9 f., 59
Marsvin, Jørgen 9
Marsvin, Margrethe 56
Mathiesen, Albertus 131
Meyer, Mathias, Voldmester 59
Middelfart 62
Milano 15
Moritz af Oranien 14, 18
Mov 56, 67, 103

N

Nakskov 21, 26, 36, 46, 57,
69 f., 80, 111–112, 116, 130
Neapel 15
Nold, Thomas 51, 52
Næs 75
Nyborg 20, 81, 101, 112–114,
115, 130, 132
Nykøbing (F) 70

O

Odense 101
Oddersted 24

Oehm, Claus, Voldmester 59^e
87
Oldeslohe 61
Osterman, Hans, Ingeniør 39
Ottarp 50

P

Padua 15
Parsberg, Holger 18
Parsberg, Oluf 133
Perceval, Pierre de, Ingeniør 54
Petersen, Selgen, Ingeniør 59,
101, 105, 113
Pogwisch, Henning 101
Pogwisch, Otto 136
Priiserort 34

Q

Quitow, Henning 59, 81, 137
Quitow, Erik 101
Quitowsholm 59

R

Rantzau, Chr. 54
Ratzeburg Sö 61
Recke, Mathias v. de 16, 51
Reedtz, Peder 130, 132 f.
Rendsborg 22, 34, 54, 63, 80
Rettich, Jacob, Ingeniør 20
Ribe 23, 130
Rothe, C. P. 122
Rom 15
Ronneby 80
Rosenkrantz, Gunde 123
Rosenkrantz, Palle 46
Rudkøbing 70
Ruse, Henrik, Ingeniør 42, 98,
115, 117, 136
Rödemis 60
Rødslet 57
Rögle 47
Rønneaa 124 f.
Rössjöholm 127

S

Sandagen 101
Schack, Hans 57, 127, 131
Schjørt, Hans Jacobsen, Inge-
niør 58, 70 f., 86, 88
Seekamp 34

Sehested, Chr. Thomesen 68
Sehested, Hannibal 75, 133
Siena 15
Skeel, Jorgen 23, 36
Skeel, Christian 101
Skuncker Skandse 14 f.
Slipshavn 81, 114
Sluis 15
Smilovius, Christian 12
Snoghoj 62, 66
Sofieodde 23, 78, 80, 101–103,
115
Sparre, Clara 47, 51
Sparre, Sidsel 47
Speckle, Daniel, Ingenior 14
Stribodde 66 f., 81
Spormann, Albert, Ingenior 59
Slade 14
Steenbock, Otto 125
Steenwinkel, Hans d. Yngre 39
Steenwinkel, Oluf, Ingenior 59,
69, 87, 106 f., 110 f., 131
Stegge 75
Steinhorst 61
Steinsborn, Johan 17

Stevin, Simon, Ingenior 28 f.
Svabsted 34
Svenstrup 110, 125
Solvesborg 47, 80

T

Terlon 111, 115
Thott, Otto 75
Thott, Tage 47
Thuresen, F. 131
Torstensen, Lennart 63
Travemünde 61
Traytorres, Frants de 17
Trolle, Niels 82
Töllist 51
Tönsberg 9

U

Ulfeldt, Christoffer 36
Ulfeldt, Corfitz 50, 52, 75
Ulfeldt, Knud 110, 125
Ulfstand, Anne 51
Urne, Claus 49 f.
Urne, Jorgen 36, 69
Urne, Lave 49

Urup, Anna 12, 57
Urup, Axel 8 f.
Urup, Helle 12, 57
Urup, Jorgen 12, 51 f., 56
Urup, Karen 51
Utstein Kloster 9

V W

Wandal, Bagge 75
Wallenstein, Albrecht v. 17
Vapno 9, 12, 13, 16, 49
Varberg 9, 12 f.
Varde 23
Vejle 80
Venedig 15
Vind, Jorgen 19 f.
Vlissengen 29

Y

Ystad 21

Ø

Ølgaard, Andreas, Voldmester
59
Ørkelljunga 127

RETTELSER

- S. 29. Under Afb. 10: Farcer. Læs *Facer*.
S. 57. L. 3 f. n. Peder. Læs *Peter*.
S. 58. L. 9 f. n. borgelig. Læs *borgerlig*.
S. 101. Afb. 26. Det her gengivne Projekt
til Frederiksoddes Kastel kan ogsaa
tænkes at hidrøre fra Begyndelsen
af 1660'erne.

Sehested, Chr. Thomesen 68
Sehested, Hannibal 75, 133
Siena 15
Skeel, Jorgen 23, 36
Skeel, Christian 101
Skuncker Skandse 14 f.
Slipshavn 81, 114
Sluis 15
Smilovius, Christian 12
Snoghoj 62, 66
Sofieodde 23, 78, 80, 101–103,
115
Sparre, Clara 47, 51
Sparre, Sidsel 47
Speckle, Daniel, Ingenior 14
Stribodde 66 f., 81
Spormann, Albert, Ingenior 59
Slade 14
Steenbock, Otto 125
Steenwinkel, Hans d. Yngre 39
Steensvinkel, Oluf, Ingenior 59,
69, 87, 106 f., 110 f., 131
Stegge 75
Steinhorst 61
Steinsborn, Johan 17

Stevin, Simon, Ingenior 28 f.
Svabsted 34
Svenstrup 110, 125
Solvesborg 47, 80

T

Terlon 111, 115
Thott, Otto 75
Thott, Tage 47
Thuresen, F. 131
Torstensen, Lennart 63
Travemünde 61
Traytorres, Frants de 17
Trolle, Niels 82
Töllist 51
Tönsberg 9

U

Ulfeldt, Christoffer 36
Ulfeldt, Corfitz 50, 52, 75
Ulfeldt, Knud 110, 125
Ulfstand, Anne 51
Urne, Claus 49 f.
Urne, Jorgen 36, 69
Urne, Lave 49

Urup, Anna 12, 57
Urup, Axel 8 f.
Urup, Helle 12, 57
Urup, Jorgen 12, 51 f., 56
Urup, Karen 51
Utstein Kloster 9

V W

Wandal, Bagge 75
Wallenstein, Albrecht v. 17
Vapno 9, 12, 13, 16, 49
Varberg 9, 12 f.
Varde 23
Vejle 80
Venedig 15
Vind, Jorgen 19 f.
Vlissengen 29

Y

Ystad 21

Ø

Ølgaard, Andreas, Voldmester
59
Ørkelljunga 127

RETTELSER

- S. 29. Under Afb. 10: Farcer. Læs *Facer*.
S. 57. L. 3 f. n. Peder. Læs *Peter*.
S. 58. L. 9 f. n. borgelig. Læs *borgerlig*.
S. 101. Afb. 26. Det her gengivne Projekt
til Frederiksoddes Kastel kan ogsaa
tænkes at hidrøre fra Begyndelsen
af 1660'erne.

INDHOLD

Indledning	Side	7
Opvækst og Læreaar	»	9
Kongelig Ingeniør	»	19
Private Forhold	»	47
Rigsingeniør	»	54
Axel Urup som Ingeniør	»	115
I Krig og Fred	»	121
Axel Urups sidste Aar	»	134
Død og Eftermæle	»	138

INDHOLD

Indledning	Side	7
Opvækst og Læreaar	»	9
Kongelig Ingeniør	»	19
Private Forhold	»	47
Rigsingeniør	»	54
Axel Urup som Ingeniør	»	115
I Krig og Fred	»	121
Axel Urups sidste Aar	»	134
Død og Eftermæle	»	138